

Botanisten Rolf Lidberg

Förord

Vid arbetet med att färdigställa landskapsfloran för Medelpad samlade jag och Hjärdis Lundmark in bilder till boken. Rolf Lidberg hade gjort en förteckning över personer som ägde tavlor och teckningar som skulle användas. Det blev mycket ringande och sökande efter personer för att få tag på passande illustrationer.

När vi började gå igenom vad som fanns bevarat efter Rolf Lidberg i form av dagböcker, brev, pärmar med anteckningar, skissblock med mera på Medelpadsarkivet, insåg jag att det fanns så mycket mer att berätta om Rolf. Jag hade också förmånen att få lära känna honom vid ett flertal exkursioner i hans hemmarker i Medelpad då han också berättade om sina resor och botaniska funderingar.

Jag är tacksam för att så många av Rolfs vänner och bekanta har ställt upp för intervjuer och samtal och bidragit till texten på ett avgörande sätt med viktig kunskap och trevliga anekdoter.

Jag vill särskilt tacka Sylvia och Jonas Lidberg som medgivit att dessa texter och illustrationer publiceras. Sylvia har också lånat ut material om sin pappa från sitt privata förråd. Ett tack går till personalen på Medelpadsarkivet som ställt upp och plockat fram dagböcker och pärmar vid mina besök. Även representanter för föreningen Järkvissle Trollby har ställt upp och låtit mig ta del av filmer, bilder och annat material om Rolf. Barbro Otterstedt har

vänligen låtit mig ta del av brev från Rolf, deras gemensamma reseberättelser och många illustrationer. Bo Mossberg har varit till stor hjälp med att berätta om sina resor med Rolf och han har låtit mig använda orkidémålningar från resorna. Ett tack till Pia Niemi som har gjort trevliga kartillustrationer till Rolfs resor.

Jag tackar Jan-Olof Tedebrand som granskat kapitlen om mykologin och låtit mig ta del av Rolfs svampillustrationer. Gösta Åslund har lånat ut bilder och illustrationer. Olle Hedvall har lånat ut bilder och faktagranskat texterna. Mikael Hedrén och Thomas Karlsson har granskat varsitt avsnitt och lämnat värdefulla kommentarer. Även Sylvia Lidberg har fingranskat texterna och bidragit med värdefulla synpunkter.

Heléne och Johanna Öhrling var ett trevligt och kunnigt resällskap på Sicilien och Johanna har också hjälpt till med översättningar och tolkningar från italienska och spanska. De felaktigheter och konstigheter som finns kvar i texterna ansvarar jag dock själv för.

Slutligen har Svenska Botaniska Föreningens Jubileumsfond bidragit ekonomiskt till resor, bildbearbetning och kartillustrationer.

Trevlig läsning!

Stigsjö, december 2012

STEFAN GRUNDSTRÖM

Innehåll

- 132** *Förord*
- 133** *Innehåll*
- 134** *Barndomens landskap*
- 137** *Den unge konstnären*
- 139** *Sommaren 1955*
Norna, brunkulla och guckusko
Gotlandsresan
Skogsfrun
- 143** *Familjeliv i Sundsvall och uppdrag för SCA*
SCA
Året Runt
Grundläggaregatan
- 148** *Purpurella på Jæren*
- 150** *Åke Lundqvist*
- 153** *Geologin*
- 154** *Striden om Ljungan*
- 156** *Planschen med fjällväxter*
- 158** *Mykologen*
- 162** *Resor med Bo Mossberg*
Möns klint
Monte Gargano
Grekland
Krim
Rumänien
- 173** *Resor till Nordkap*
- 176** *Härjedalsfjällen*
- 179** *Brunkullan som blev en brudkulla*
- 182** *Språkgeniet*
- 183** *”Följ Rolf Lidberg till Tenerife”*
- 192** *Dactylorbizafanatikern*
- 204** *Den otålige exkursionsledaren*
- 205** *Resan till Jurabergen*
- 210** *Cypern*
- 214** *Sicilien i Rolf Lidbergs fotspår*
- 230** *Rolf Lidberg-museet*
- 231** *Sommaren 2004*
- 234** *Lidbergiana*
- 235** *Förteckning över illustrationer*

Botanisten Rolf Lidberg

STEFAN GRUNDSTRÖM

Jag jobbar som besatt med mina epoker och perioder! Idag på förmiddan har jag målat Silur med begynnande landvegetation och käcklösa fiskar, sen Devon med käkförsedda fiskar, spindel, tusenfoting och primitiv insekt. Och nu har jag börjat med en jättemaffig karbonbild – ormbunksurskog med jättetrollslända, jättekackerlacka och nåt sorts amfibiedjur! Den bilden blir som en hel tavla – skitsnygg. Sen målade jag färdig min karbonbild. Aktare, va snygg den blev. En frodig grön skog av ormbunkar över hela arket och en stor trollslända som flyger med vingbredd över hela bilden. En stor rödbrun kackerlacka springer i förgrunden och en liten fläckig ödla sitter och tittar på!

Du kanske tycker jag är knepig, som inte sätter mig och snitslar ihop nåt säljbart istället, men ser du – just nu har jag inspiration för det här. Det är det som skiljer konstnärer från en del andra yrkesgrupper, man måste liksom ägna sig åt det som just nu känns bra! När jag pratar om att absolut inte förlora min kreativitet – då är det såna här saker det handlar om. Det behöver inte nödvändigtvis röra sig om bilder. Ibland kan jag skita i bilderna och istället sitta och göra diagram på växtfamiljernas släktskap, eller nåt annat knäppt som har fångat intresset. Så måste jag göra för att känna att jag lever. Idag har jag fullständigt glömt bort det dåliga vädret, den opålitlige förläggaren, m fl förtretligheter.

Ur ett brev från Rolf till vännen Barbro Otterstedt november 1997

Barndomens landskap

Rolf Lidberg föddes 1930 i Järkvittsle (stavas numera Järkvissle) i Lidens socken vid Indalsälven i Medelpad, bara en dryg mil från jämtlandsgränsen. Han var enda barnet till Adele och Mauritz Lidberg och deras dagsverkstorp var beläget på ”Stenhammar” med milsvid utsikt över dalgången.

Järkvissle var då en ganska stor by med de flesta verksamma i mindre jordbruk och i skogs- och flottningsarbete. Utbyggnaden av vattenkraften hade påbörjats längre upp i dalgången och i ett större biflöde. Det förekom i början av 1930-talet även så kallade AK-arbeten och många av traktens vägar förbättrades på det sättet. Det kom många influenser utifrån då det här var en viktig transportled och det fanns även en gryende turistnäring; till exempel så byggdes Café Utsikten i Sillre vid den här tiden.

Uppväxten i Järkvissle lägger grunden för Rolfs mångsidiga personlighet. Pappan var skogsarbetare men också målare och fotograf, han musicerade gärna och deltog i lokalrevyerna. Mam-

FIGUR 1. Järkvissletrakten vid Indalsälven var Rolf Lidbergs barndomslandskap.

man lärde Rolf om hembygdens växter och djur och han blev som barn inspirerad av den omgivande naturen.

Kunskapen om växterna var genomgående goda hos allmänheten eftersom många växter var viktiga i självhushållet. Växterna användes som kreatursfoder, bär, medicin, slöjdämnen med mera och det fanns en naturlig väg in i botaniken. Följande historia berättade Rolf Lidberg som ett exempel på den folkliga kunskapen om botanik:

Ett litet exempel på den känsla ”olärt” folk förr hade för artskiljande karaktärer. Jag gick en dag i min tidiga ungdom – jag kan ha varit 5–6 år – med min farmor längs en stig. Där fanns ett rikligt skogsfräkenbestånd och jag ropade, ”Titt farmra va myje grangräs hä finns hënan!” Farmor replikerade genast: ”Nää gosse, de dänne ä inte grangräse, hä ä’n helt aan sort – fast dom ä fäl schläkt förstås.”

Jag lyckades bevara det där samtalet i mitt minne genom alla år (liksom för övrigt många andra episoder med farmor) och en gång i början av 1950-talet, när jag just börjat intressera mig för växter, föll det mig in att gå den där stigen. Det visade sig att den var helt kantad av ängsfräken *Equisetum pratense*!

Det landskap som Rolf Lidberg växte upp i var helt annorlunda än dagens. Det är svårt att föreställa sig de stora förändringar som skett sedan dess. I Rolfs barndom var Indalsälvens nedre del ännu oreglerad, eller som han själv uttryckte det: ”Den tiden då älven fortfarande rann”.

I mitten av 1950-talet byggdes Järkvissle och Bergeforsens kraftverk och en forsande älv förvandlades till en serie sjöar. Älven var innan utbyggnaden en livsnerv i bygden och gav hushållen mycket lax. Den användes också för transporter och stränderna var viktiga fodermarker. Det var inte bara vattenmiljöerna som förändrades med älvens reglering utan alla de strandbiotoper som tidigare fanns. Grusrevlar med sin typiska flora och örtrika strandängar utplånades.

En annan stor förändring är igenväxningen av det gamla odlingslandskapet. När Rolf växte upp var det fortfarande vanligt med skogsbeten, ängsmarker vid älven och steniga hackslåttängar. Många av de blommor som Rolf Lidberg lärde sig som barn och som är så fint skildrade i hans trollmålningar fanns i det äldre odlingslandskapet som nu är i stort sett borta.

Den tredje stora förändringen är skogslandskapets omvandling. För 70–80 år sedan fanns ännu stora områden med väglöst land kring Liden och Järkvissle där man kunde vandra i dagar utan att stöta på skogsbilvägar. Skogen var påverkad av så kallade dimensionsavverkningar men det byte av ekosystem som det moderna skogsbruket inneburit för det nordliga skogslandskapet var ännu inte påbörjat.

FIGUR 2. Fisket av lax och havsöring i Indalsälven var en viktig del av livet i Järkvissle innan älven reglerades. Rolfs tidigaste naturintresse var fiske och studier av fiskarnas systematik.

På fotot har Rolf i tioårsåldern fångat en rejäl abborre. Tillsammans med barndomskamraten Alf Palmroth utforskade de traktens fiskevatten och undersökte djurlivet. Alf hade ett stort akvarium där de kunde förvara sina fynd av fiskar och olika ”kusar”.

FIGUR 3. **Slåttarna.** Rolfs trolltavlor blev mycket folkära och de skildrar nästan alltid hans barndoms landskap och verksamheter inom självhushållet som här slätter och hässjning på en numera överdämd strandäng vid Indalsälven.

Den florakunnige kan känna igen några örter i målningen, bl.a. rölleka, liten blåklocka och prästkrage, alla typiska för naturliga ängsmarker som denna.

Rolfs mormor och morfar hade ett litet jordbruk på södra sidan Indalsälven i Västanå och bilden kan mycket väl ha sin förlaga från deras slåtterängar vid älvstranden.

Idag har vi stora planteringar av den nordamerikanska conortatallen, landskapstäckande likåldriga ungskogar och ett tätt vägnät. Att ha upplevt de här landskapsförändringarna och ha detta tidsperspektiv var en av grunderna till Rolfs djupgående kunskaper i botanik och ekologi.

Rolf Lidberg började teckna redan som barn och var även tidig med att dokumentera sina upplevelser i text. Hans lärarinna i folkskolan, Anna Larsson, uppmuntrade honom och han fick måla mycket under skoltiden. Han beskriver sig själv:

Jag var liten och klen, krokryggig med för stora framtänder. Jag klarade mig ändå förunderligt bra från mobbning. Jag var nog ganska omtyckt och var lärarinnans favorit, bäst i allting, utom i räkning där jag var sämst.

Trollen var tidigt en del av hans måleri och pappan ramade in hans verk och hjälpte till att sälja tavlorna. Målningarna från den här tiden är välgjorda och trollen liknar traditionella troll i den svenska traditionen. I en intervju för tidningen Året Runt 1968 svarar han på frågan om varför det blev just troll:

Jag vet inte, har alltid gjort det. Sedan jag var fyra–fem år har jag hållit på. Jag är helt självlärd, men jag har alltid tecknat. Inte alltid med glädje men jag har liksom aldrig kunnat slippa undan. Det är ett måste för mig.

I Folkskolans tidning och i jultidningarna var det ofta trollteckningar och Rolf beundrade John Bauers och Einar Norelius figurer. En annan inspiratör var Maja Synnergren från Sundsvall

FIGUR 4. I Rolfs tidigaste trollmålningar från 1940-talet har trollen ännu inte antagit den godmodiga och glada karaktär som var typisk för hans senare trolltavlor.

som bland annat målade många av våra mest kända bonader från den tiden. Trollen i hennes målningar var vänliga och glada till skillnad från Norelius och Bauers troll.

Även norske Theodor Kittelsen lär ha varit en viktig förebild och i Rolfs målning av trollen som plockar ängsull så finns det en tydlig förebild i Kittelsens ”Prinsessen som sanker myrull”. I en intervju med Sundsvalls Tidning många år senare nämner han faktiskt också att Disneys Musse Pigg – som kom som seriefigur på 1930-talet – hade inspirerat honom.

Hembygdens karaktärer befolkade tavlorna och han blev själv med åren en allt mera porträttlik trollpappa. Rolf blev mest känd för sina troll, och trollmålningarna förblev en födkrok men han målade och tecknade också porträtt och landskap. Som tolvåring fick han sina alster utställda i skyltfönstret i Sunessons bokhandel i Sundsvall, en bokhandel som senare skulle få stor betydelse för hans framtid som botanist.

En artikel i lokaltidningen från 1944 beskriver honom som en konstnär i klass med John Bauer. Han hade redan då sålt 150 tavlor till olika köpare utspridda över Sverige och han hade också 75 beställningar.

Den unge konstnären

Då Rolf var femton år fick han jobb som dekoratör på Lindgrens järnhandel i Sundsvall. Han lämnade hembyn och blev inneboende i Sundsvall. Den som anställde honom var Fridolf ”Frille” Brunzell, som blev en nära vän och välgörare. Julen 1946 anordnades utställning av Rolfs trolltavlor i järnhandeln.

FIGUR 5. Utsnitt ur julsagan om Trolleboll med Rolfs teckningar som publicerades i Aftonbladet dagen före julafton 1947.

Sagan var ett samarbete mellan Rolf och Nils Palmgrens dotter Siv som skrev texterna till sagan. Hon blev senare en känd barnboksförfattarinna (Siv Widerberg).

Utställningen blev uppmärksammasad och kommande sommar blev Rolf bjuden till Stockholm där konstvetaren Nils Palmgren som var intendent på HM Konungens Kinasamlingar tog hand om honom. Palmgren blev en viktig person för Rolf och hans konstnärskap och det finns bevarat flera konstböcker som han fick av sin mecenat. Palmgren var också konstrecensent på Aftonbladet.

Det blev så småningom flera år i Stockholm för Rolf med diverse frilansuppdrag som illustratör och tecknare samt en del konstkurser. Nils Palmgren försökte få Rolf att måla ”riktiga” tavlor och det finns en välgjord oljemålning av ett målarlandskap bevarad från den här tiden.

Hemma hos Palmgrens i den nybyggda funkisförorten Södra Ängby fick han också möjlighet att träffa flera av den tidens kultur- och konstpersonligheter, till exempel poeten Bo Setterlind och designern Stig Lindberg som var vänner till familjen. Ett stipendium från Åhlen & Åkerlund resulterade i en svit med bilder till veckotidningen Året Runt i slutet av 1940-talet.

Åren 1950–1951 gör Rolf militärtjänst på flygflottiljen i Luleå. Han har tjänst som meteorolog och får lära sig mycket om väder och klimat. Med sin begåvning och naturvetenskapliga intresse blev Rolf en kunnig meteorolog som blev erbjuden anställning i försvaret och en längre tjänstgöring på den norska ögruppen Jan Mayen. Det lockade naturligtvis äventyraren Rolf men han återvände till utelivet och vännerna i Stockholm.

Sommaren 1952 gör han sin första utlandsresa när han far till Frankrike med några av lumparkompisarna. Efter att de besökt Paris med konstmuseer, Place de la Contrescarpe och restaurangliv åker Rolf till Savoien i franska Alperna under en månad. Han besökte en familj vars dotter hade vistats i Järkvissle under kriget. Här börjar han så smått att teckna orkidéer, fast han inte alltid visste vad det var för arter han såg. I efterhand har han artbestämt vissa växter från målningarna, bland annat skogsknipprot (*Epipactis helleborine*) och röd skogslilja (*Cephalanthera rubra*). Landskapet vid Servoz, nära Mont Blanc, fascinerade den unge konstnären och gav mersmak för fler utlandsresor.

Efter alpvistelsen så åker han tillbaka till Paris där han stämt möte med några svenska konstnärsvänner som han sedan slår följe med hem.

I början av 1950-talet delade Rolf lägenhet i Stockholm med konstnärsvännen Hans-Eric Öberg från Söråker som gick på Iván Grünewalds målarskola. En annan konstnärsvän från ungdomsåren var Ernst Nordin som gick på Konstfack i Stockholm och de delade rum hos familjen Palmgren i Södra Ängby en tid. Ernst blev med tiden en känd skulptör och formgivare. Han var

också lärare på Konstfack och har bland annat formgivit många svenska mynt.

Rolf har också spelat en roll i svensk designhistoria då han en period gjorde ritningar till Nisse Strinnings senare så berömda Stringhylla, ett av många frilansuppdrag under Stockholmstiden.

År 1953 får Rolf ett stipendium för konststudier i Florens på Accademia delle Belle Arti. Stipendiet från Italienska institutet var egentligen avsett för högskolestuderande men Frille uppmanade honom att söka och det gick vägen med hjälp av ett rekommendationsbrev från Nils Palmgren.

Språkbegåvningen Rolf hade lärt sig italienska med hjälp av en kurs på radion som han lyssnade på varje söndagsmorgon under några år. Han berättar att året i Florens var fantastiskt för en ung man med konstnärliga intressen men han nämnde med ett skratt att det var mest andra saker än konsten som sysselsatte honom. Det blev mycket vin, kvinnor och sång som var andra stora intressen och resan gav honom också fantastiska möjligheter att lära sig italienska mera grundligt.

Sommaren 1955

NORNA, BRUNKULLA OCH GUCKUSKO

Då Rolf var 25 år tog det botaniska intresset fart på allvar. I dagboken beskrivs ett besök på en nyligen upptäckt växtplats för orkidén norna (*Calypso bulbosa*) i Skilsåker vid Tynderökusten. Han besökte nornalokalen den 6 juni 1955 tillsammans med Eva Åström, då boende i Tynderö.

Nornan hade upptäckts av folkskolläraren Nils Frykholm. Nils Frykholms dotter Karin som är jämnårig med Rolf berättar att han gjorde en teckning av nornan till ett exlibris som ännu finns kvar i familjens ägo. Hon berättar också att det hörde av sig många utländska besökare till pappan som ville se nornan då detta var den då sydligaste kända lokalen i Sverige.

Under 1950-talet fanns ett trettiotal plantor av norna på denna helt kustnära lokal som sannolikt ligger på en skalgrusbank. Förekomsten levde kvar till i början av 1980-talet men efter kalavverkning av granskogen gick den ut. Jag besökte platsen tillsammans med Rolf sommaren 2003 och då var det lövrik ungskog i området och ingen bra miljö för norna. Flera andra botanister har sökt nornan i närheten men den är troligen borta för alltid.

Från 1955 finns också en teckning i dagboken av brunkulla (*Gymnadenia nigra*) som tidigare fanns på flera ställen i Medelpad. I närheten av Rolfs hemby ligger byn Högländ där brunkullan växte i en tidigare slåtteräng belägen i en ravin. Området är kalkpåverkat, förmodligen av isälvs sediment som transporterats från den jämtländska kalkstenen runt Storsjön. I Högländ växte även

FIGUR 6. Rolf med två franska flickor i Savoijen 1952.

FIGUR 7. Skiss i Rolfs dagbok av norna (*Calypso bulbosa*) från Tynderö 1955.

En enda, vacker, helt
utvecklade Brunkulla
var ett, som stod ett
uppskott, på den
balken där den före, och
skarpa, mest yttre
Nigella nigra. Högländ. 14-7-55

FIGUR 8. Skiss i Rolfs dagbok av brunkulla (*Gymnadenia nigra*) i Högländ 1955.

ängsgentiana och stor låsbräken som också är tydligt kalkberoende växter. När Rolf Lidberg besökte ravinen i början av juli hittades bara ett exemplar där den tidigare vuxit ymnigt. Slåttern hade några år tidigare ersatts av kreatursbete och det missgynnade brunkullan. År 1957 blev området ett naturminne och hävden upphörde helt vilket naturligtvis gjorde att det växte igen snabbt.

Under 1990-talet gjorde Folke Björkbäck från Naturhistoriska riksmuseet ett försök till återplantering av brunkullan på några tidigare lokaler i Medelpad, däribland Högländ. I samband med det röjdes och slogs en del av naturminnet för att brunkullan skulle överleva, men trots dessa insatser dog brunkullan igen efter några år.

Guckusko (*Cypripedium calceolus*) fanns också i Högländ 1955 men i ganska få exemplar. Den lövlund som uppstod i Högländs naturminne efter igenväxningen gynnade guckuskon och numera är Högländs naturminne en bra miljö för den pampiga orkidén. Rolf har vid flera tillfällen målat guckusko härifrån.

På försommaren 1955 var Rolf på Sunessons bokhandel i Sundsvall för att köpa ritpapper. Han köpte sitt papper men lämnade också bokhandeln med ett exemplar av "Medelpads flora" av Erik Collinder från 1909 som han fick syn på nere på lagret. Den kostade 3 kr:

Det var mitt livs mest ödesdigra inköp! Jag gick hem och sprötade upp Collinders livsverk, fortfarande mycket undrande över att någon kunde syssla med ett dylikt ämne.

Om detta avgörande ögonblick i hans liv berättas det mer om i landskapsfloran från 2010. Redan på väg hem från bokhandeln hittade han några växter som var nya för landskapet.

GOTLANDSRESAN

Driven av sitt intresse för orkidéer gjorde Rolf en resa till Gotland sommaren 1955. Han hade läst boken "Gotlands orkidéer" med målningar av Staffan Rosvall och texter av Bengt Pettersson som kommit ut några år tidigare. Den här boken blev en vändpunkt och väckte Rolfs intresse för botaniken på ett mer djupgående sätt. För att komma till Gotland fick han åka med SCA:s kalkpråm s/s Backe och han landsteg i hamnen i Storugns den 19 juni. Under drygt två veckor cyklade han runt och besökte lokaler för samtliga då kända orkidéarter på ön. Han bodde delvis i familjen Palmgrens sommarhus i Eke på Fårö.

På resan träffade han gotlänningen Staffan Rosvall som redan var en känd skribent och växtmålare. Rolf beundrade Rosvall som blev en av hans viktigaste förebilder. Den unika kombinationen av konstnär, naturvetare, kulturhistoriker och folkbildare som Rosvall utgjorde imponerade på den unge Lidberg. I en

FIGUR 9. Staffan Rosvall var en av Rolfs viktigaste förebilder som konstnär och botaniker.

FIGUR 10. Akvarell i Rolfs dagbok av johannesnycklar (*Orchis militaris*) vid Eke på Fårö. I närheten av Eke hade familjen Palmgren sitt sommarhus.

intervju många år senare säger Rolf att Rosvalls sätt att skildra blommorna blev ett startskott.

Staffan och Rolf träffades flera gånger vid besök på Gotland och Rosvall skriver i sin bok "Blomtecknare – växter från Gotland och Kreta", följande om Rolf:

[Nils Palmgren] hade intresse för oss lite annorlunda. Hemma hos honom träffade jag Rolf Lidberg för första gången. Trolltecknare men först och främst blommalare, under senare år med Medelpads flora som ett mångårigt projekt. Då läste han matematik och språk. Han dök upp här på Gotland också, hos familjen Palmgren som ... hade sommarviste på Fårö och jag kunde visa honom mina kärlekar, alpnäcklar och hybridnäcklar. --- Hans kunskap om Medelhavsfloran har hjälpt de flesta av oss orkidéjägare, också mig i mitt sökande efter växtlokaler på Kreta.

FIGUR 11. Skiss i Rolfs dagbok av göknäcklar (*Anacamptis morio*) i Butleks på Fårö 1955.

FIGUR 12. Karta över Gotland.

FIGUR 13. Skiss i Rolfs dagbok av alpnycklar (*Orchis spitzelii*) från Stenkyrkehuk 1955 med både Rolfs och Staffan Rosvalls noteringar.

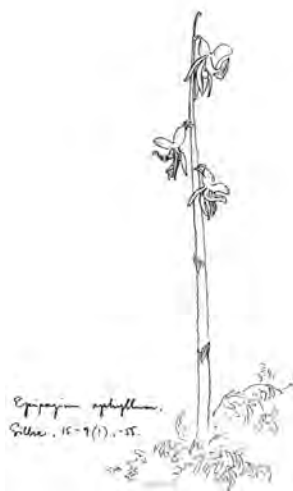
SKOGSFRUN

I ett reportage i lokaltidningen i september 1955 beskriver Rolf sitt första möte med orkidén skogsfru (*Epipogium aphyllum*):

Denna höst har jag strövat mer än vanligt i skogen. Jag har vandrat på platser där jag aldrig tidigare varit i min hembygds skogar, jag har sökt upp de dunklaste och äldsta ställen, hela tiden med ögonen i den djupa mossan. Jag har sökt och sökt efter henne, alla botanisters svåråtkomliga dröm, som alla har hört tals om men som så få har skådat – skogsfrun, de trolska barrskogarnas mystiska huldra.

År 1955 blev året då Rolf enligt egen utsägo gjorde en djupdykning i floran och vid en intervju med Stig Ehnebohm 1980 i filmen "En man och hans blommor" säger han:

Jag gjorde en djupdykning i floran och vegetationen för 25 år sedan och jag har inte kommit upp än.

FIGUR 14. Skiss i Rolfs dagbok av skogsfru (*Epipogium aphyllum*) från Lidén 1955.

Staffan och Rolf skrev brev till varandra under många år och berättade om sina resor och växtfynd.

Alpnycklar som de såg vid Stenkyrkehuk hade bara varit känd som egen art i Sverige i femton år vid den här tiden. Tidigare ansåg man att den var en form av Sankt Persnycklar, men studier som Bengt Pettersson gjorde visade att det rörde sig om *Orchis spitzelii* som också finns i Alperna och gav den namnet alpnycklar. Bengt Pettersson skrev sin avhandling om "Dynamik och konstans i Gotlands flora och vegetation" 1958 och blev senare professor i växtekologi vid det nybildade universitetet i Umeå. Alpnycklar finns i Norden bara på Gotland och är numera rödlistad som sårbar med ett fyrtiotal kända lokaler.

Gotlandsresan dokumenterades senare i en särskild skrift som 1958 tillägnades Fridolf Brunzell. Frille hade förmodligen varit med och bidragit ekonomiskt till Rolfs resa.

Familjeliv i Sundsvall och uppdrag för SCA

SCA

Rolf flyttade tillbaka till Sundsvall 1954 efter en ny period i Stockholm. Han fick ett uppdrag som illustratör åt skogsbolaget SCA (Svenska Cellulosa AB), ett samarbete som skulle pågå till och från i över tjugo år. SCA var den dominerande arbetsgivaren i Sundsvall och det fanns på 1950-talet ännu kvar fem massa-fabriker, två stora pappersbruk och flera sågverk med tusentals anställda i Sundsvall med omnejd.

Rolf var dock aldrig anställd av SCA, hans arbete gjordes som uppdrag. Han arbetade bland annat med att illustrera instruktionsböcker för skogsmaskiner och ritade också för SCA:s personaltidning. Serien om Fibbe och Cellulosaäventyret som på ett roligt sätt beskrev träfibers väg till papper var ett av hans verk.

Ett exempel på de illustrationer han gjorde vid den tiden är en serie som beskriver älven ur olika synvinklar med text och bild. Rolf visade då prov på sitt breda naturvetenskapliga intresse med initierade beskrivningar av Indalsälvens geomorfologi samt av Vildhussens härjningar 1796 som omdanade älven på ett genomgripande sätt. Givetvis fanns botaniken med även då vilket illustrationer och texter i skriften om "Älven och floran" visar på.

Trots att Rolf bara gick sex år i folkskolan och inte var akademiskt skolad så blev han en lärd man. Han visade att med intresse och envishet kan man lära sig mycket. Hans första dokumenterade föreläsning är från 1956 då en hembygdsförening bildades i Liden. Där föreläste han och visade teckningar av traktens orkidéer.

Hvor Wrang var nyinflyttad i Sundsvall och började på SCA som sekreterare i januari 1956 och blev senare personalchef. Hvor fick i början dela rum med personaltidningens journalist, Ulf Pettersson, och den unge tecknaren Rolf Lidberg. Hon lärde känna Rolf och det visade sig att de hade ett gemensamt botaniskt intresse. Den första utflykten gjordes till Norra Stadsbergets sydsluttning på våren 1956 där de tittade på sundsvallsviolen (*Viola collina*). Violer var vid sidan av orkidéer ett av Rolfs tidiga specialintressen och det finns många vackra akvareller med Medelpads violer bevarade.

Hvor och Rolf exkurerade mycket tillsammans de närmaste åren och det blev många strapatser eftersom de saknade bil och oftast fick åka buss och gå. Rolf lyckades aldrig ta körkort fastän han försökte och fick förlita sig på bussen eller få skjuts med någon annan. Hvor beskriver Rolf som outröttlig att med sina korta ben knata på i timal.

År 1957 började Rolf leda blomsterexkursioner runt Sundsvall och oftast fick Hvor hålla kön och gå sist. Rolf började så

FIGUR 15. Rolf 1958. Vid den här tiden var han familjefar, illustratör för SCA och hade påbörjat utforskandet av Medelpads flora.

FIGUR 16. Exempel på en illustration för SCA där Rolf fick användning för sina troll.

FIGUR 17. Omslaget till Astrid Lidbergs diktbok pryds av Rolfs ögonpyrola.

smått att lära sig floran runt Sundsvall och blev med sin lediga stil en populär utflyktsledare.

Rolf var redan då en inbiten rökare och Hervor berättar:

Vårt gemensamma arbetsrum på SCA blev olidligt inpyrt med rök och jag jagade ut Rolf och hans journalistkollega att röka ute ibland. En sommar vid den här tiden slutade han dock att röka då han insett att han inte kunde känna blommornas doft.

Ofta fanns det målande beskrivningar av blommornas dofter i flororna och Rolf insåg att han inte kunde förnimma detta. Uppehållet blev dock kortvarigt och efter en sommars rök-uppehåll förblev han rökare livet ut. Han försökte dock i sextioårsåldern minska på tobakskonsumtionen och ”bara” röka tio cigaretter om dagen.

År 1957 gifte sig Rolf med Astrid Boström och de fick en son, Jonas. De bosatte sig en tid på komministerbostället i Runsvik i Ljungandalen och under några år fick Rolf möjlighet att lära känna denna älvdal. Många år senare gav Astrid Lidberg ut en diktsamling, ”Måneblek”, med ett omslag prytt av en ögonpyrola (*Moneses uniflora*) målad av Rolf. En av dikterna heter ”Pyrola uniflora – till Rolf”:

Du valde att växa i skuggans land,
långt ifrån solens brännande skärpa,
långt ifrån bullrets brusande dån.
Du var svag och tålde ej larmet,
Men Mästaren gav Dig en särskild plats.
Djupt inne i skogens dunkel
under granarnas skyddande valv
fick du din värld, som ej var de andras lik.

Ögonljus, blyg och blek,
böjer du Din vita hjässa
mot mossans milda grönska.
Där står Du år från år
Och sällan någon ser Dig.

Men en forskares blick
fann Dig en gång.
Varsamt närmade han sig,
betagen av Din utstrålning.
Endast han kunde fånga Dig
med känsligt sinne utan att skada.
Han bröt ej ett blad,
han stod bara still
och lät Dig orörd stå kvar.

Han kom ofta
och hälsade på.
Ni talade samma språk,
men han ingrep ej.
Han stod bara där
och såg och såg,

tills en dag
Du lyfte Din kalk
och mötte hans ögon ---

År 1961 fick Rolf följa med en biltransport till Leningrad som ciceron åt ett transportföretag från Sundsvall som skulle leverera trävaror. Han fick då möjlighet att besöka herbariet med orkidésamlingarna på Eremitaget i Leningrad.

Han hade sin vana trogen när han skulle resa utomlands förkovrat sig i språket. Trots att det nu var ett helt nytt alfabet och en ovan grammatik så lärde han sig en hel del ryska. Anteckningsböcker finns bevarade där han noggrant gått igenom de olika genusformerna för ryskan. Kunskaperna i det ryska språket skulle han sedan få nytta av vid resan till Krim i slutet av 1970-talet.

Samarbetet med SCA förhindrade inte Rolf att senare vara kritisk mot deras hårdhänta skogsbruk. Han bidrog till att skydda många skogsområden genom sina folkbildande insatser, exkursioner till olika skogsområden och med sin stora vänkrets inom SCA. Den fiolspelande skogsförvaltaren Bengt Johansson, ”Blå-Johan”, på SCA var vän till Rolf och när Blå-Johan gick i pension medverkade han till att det avsattes flera gammelskogsområden i Medelpad för naturskydd. Ett av dem var Sundsjöåsen i Indalsälvens dalgång, ett reservat på 400 hektar där Rolf hade exkurerat många gånger.

Per Simonsson, senare ekolog på SCA, gjorde 1977 i länsstyrelsens regi en urskogsinventering i Västernorrland. Per berättar om sitt första besök till Sundsjöåsen tillsammans med Rolf Lidberg och Håkan Lindström:

Det var en lördag i slutet på september och vi hade bestämt att jag skulle hämta Håkan och Rolf på Grundläggaregatan klockan åtta för att hinna vara ute hela dagen. När jag kom klockan åtta satt Rolf och målade en trolltavla och han förklarade att han var black på pengar och var tvungen att sno ihop en trolltavla för att få in lite kontanter. Jag fick vänta en och en halv timme på att Rolf blev färdig med tavlan och han hade självdistans till sitt konstnärskap för han berättade för mig att han kallade sig själv för ett ”spekulativt luder”.

När vi kom till Sundsjöåsen vandrade vi mycket sakta i skogen från cirka 400 meters höjd ner mot Indalsälven. Det regnade lätt och Rolf gick hela tiden med paraply uppfällt och med en anteckningsbok där varenda svamp och kärlväxt noterades. Med andra ord förflyttade vi oss inte speciellt snabbt! Vid tre-tiden var jag urhungrig och föreslog att vi skulle äta lunch. Den enda mat Rolf hade med sig var en hundragrans chokladkaka och Håkan hade ingenting så vi delade på mina fyra smörgåsar, lite drickchoklad och Rolfs chokladkaka.

Vi gick hela tiden ner för sluttningen och vid halvsextiden på kvällen undrade jag lite försynt om det inte var dags att vända

FIGUR 18. 1983 års julkort till SCA:s anställda. Det var inte bara de mest kända och vackra blommorna som avbildades till julkorten, även en norrländsk "doldis" som fjällskräp (*Petasites frigidus*) kom med.

FIGUR 19. Ur Året Runt 1968 där en serie med botaniska motiv presenterades, som här trädgårdshumlor och jungfru Marie nycklar (*Dactylorhiza maculata* subsp. *maculata*).

om då det snart skulle vara mörkt. Det gjorde vi men då var det hela tiden uppförbacke och klockan sju var det mörkt. Vi följde en stig tillbaka till bilen genom att hela tiden titta upp mot himlen för att finna öppningen i trädkronorna där stigen gick. När det var en stigförgrening stannade vi och tände tändstickor för att läsa kartan. Då var jag glad att Rolf var en storrökare och hade tändstickor med sig!

Klockan tio på kvällen var vi lyckligt framme vid bilen, trötta och hungriga. Då sa Rolf, "Nu åker vi till Knaust och kåkar."

Vi stövlade in på Knausts Bakficka klockan elva i våra blöta fältkläder men det bekymrade inte Rolf som uppenbart var välkänd där. Dagen avslutades med att Rolf bjöd oss på en underbar dilammsfilé som jag aldrig kommer att glömma!

Skogsvårdsfolk var på 1960-talet ovana vid diskussioner om biologisk mångfald och bevarande av flora och fauna. Det var bara virkesproduktion som gällde. En av de mest extrema produktionsivrarna var Stig Hagner som senare blev skogsvårdschef på SCA. Hagner introducerade den nordamerikanska contortatallen i Sverige och hade liten förståelse för flora- och faunavård.

SCA:s syn på naturvård förändrades dock sakta men säkert och många år senare (1983) var Rolf inbjuden till ett möte med de skogsvårdsansvariga på SCA. Stig Hagner inleder ett tackbrev efter mötet:

Bäste Rolf, Jag vill tacka dig på det hjärtligaste för dina fina insatser vid sammanträdet i Torpshammar med våra skogsvårdare. Du märkte nog på diskussionen, dess längd och intensitet, att intresset är stort i våra kretsar för att bli bättre när det gäller hänsynstagande till natur- och miljövårderna. Vi kommer framöver att trycka mer på frågan i utbildningssammanhang.

Brevet avslutas: "De bästa hälsningar; Din tillgivne Stig Hagner".

"Blå-Johan" berättar att ett av Rolfs uppdrag var att måla julkort till de anställda på SCA Skog. Julkorten hade ofta växtmotiv och de träffades varje höst och bestämde utformningen av årets julkort, ett samarbete som kom att pågå i trettio år.

ÅRET RUNT

I slutet av sextioalet återupptogs samarbetet med veckotidningen Året Runt. Rolf hade redan i slutet av fyrtioalet sålt några bilder till tidningen men under sextioalet blev han en ständig medarbetare, främst då med sina troll men också med botaniska och mykologiska motiv. Året Runt lyfte också fram och presenterade andra samtida naturskildrare med samlarbilder av till exempel Björn Gidstam och Lisa Bauer.

Året Runt var en mycket populär veckotidning och här lägger Rolf grunden till sin popularitet som folkhemmets trollmålare. I en intervju från 1991 säger han:

Jag är en utpräglad Året Runt-produkt. Utan draghjälp från tidningen hade jag aldrig blivit upptäckt av svenska folket.

GRUNDLÄGGAREGATAN

År 1964 köptes trevåningshuset på Östermalm i Sundsvall som Rolf hade kvar i fyrtio år. De första åren hade han och hustrun Gertie som också var konstnär galleri i bottenvåningen och den förste utställaren var Gustaf Walles som varit Rolfs första konstlärare.

Huset på Grundläggaregatan blev en fast punkt i tillvaron för både Rolf och dottern Sylvia som växte upp här. När Rolf fyllde sextio och sjuttio år stängdes gatan av för trafik och det blev stor fest längs gatan med alla hans hundratals vänner.

På baksidan av huset hade Rolf en trädgård som mera liknade en vildvuxen bakgård. Ett av hans mångåriga projekt var odlingar av vilda växter och ett helt kollegieblock är fyllt med anteckningar över alla de växter från olika delar av Europa han försökte odla på sin bakgård, uppemot tvåhundra arter. Han visade mig vid ett tillfälle en lyckad odling av vitsippsranunkel (*Ranunculus platanifolius*) från en planta han tagit i Norge några år tidigare.

Ett annat exempel är hans mångåriga försök att odla plantor ur orkidésläktet handnycklar (*Dactylorhiza*). Ett exemplar av hybriden mellan skogsnycklar och ängsnycklar som hämtades från Borgsjö 1991 studerades noggrant på Rolfs bakgård under flera år. Bland annat kunde han konstatera att både mönstret och formen på läppen kunde förändras mellan åren på samma individ.

FIGUR 20. Sundsvalls centrum.

FIGUR 21. Rolf i sitt arbetsrum i trevåningsvillan på Grundläggaregatan vid en tidningsintervju 1985. Här var han skriven i över fyrtio år och här förvarade han alla sina böcker, kartor, tavlor, floraanteckningar, tidningsurklipp, brev och dagböcker. Man kan även skymta gitarren i bakgrunden som han gärna tog fram och spelade på i glada vänners lag.

RARA BLOMMOR
 Akvareller av
Rolf Lidberg
 SUNDSVALLSBANKEN $\frac{16}{6}$ – $\frac{1}{7}$
 VERNISSAGE $\frac{16}{6}$ kl. 18.30–21.00

FIGUR 22. Utställning på Sundsvallsbanken 1965.

Jag tror egentligen inte att Rolf var intresserad av trädgårdsodling av traditionellt slag. Det var mera ett sätt att lära känna arterna, deras variation mellan olika geografiska områden, variationerna mellan åren och ståndortens betydelse. Dottern Sylvia berättar att han förde noggrann statistik över allt som växte på bakgården och när de olika arterna blommade. Rolf berättar vid ett tillfälle att han vill börja om från början med sin ”trädgård”, ta bort den åkerjord han fraktat dit en gång, ersätta gräsmatten med ängstorf och bygga upp ett stenparti med fjällväxter. Han insåg dock att tomtens läge var för dåligt och det skulle krävas för mycket, så det fick vara.

Vid den här tiden delade Sundsvalls kommun årligen ut kulturstipendium för förtjänstfull verksamhet inom skilda konstnärliga områden. Rolf belönas två gånger för sin verksamhet inom den bildande konsten, särskilt hans arbete med traktens flora. Han sa i en intervju i lokaltidningen i samband med stipendieutdelningen att han nu kan ta sig tid att rejält gå igenom herbarierna i Uppsala och Stockholm i sitt arbete med en ny landskapsflora.

År 1967 höll Rolf en föreläsning för Rotary i Sundsvall om ”Insektspollinering hos våra orkidéer”. Att föreläsa och samtidigt illustrera med egna teckningar på blädderblock var en konstform som Rolf kom att utveckla till fulländning. Han kom att hålla många föredrag under åren både för finare sällskap som detta men också i olika naturföreningar. Han smälte in i alla miljöer och trivdes utmärkt i denna roll.

Jag tror att det var som föreläsare, estradör och exkursionsledare som han trivdes allra bäst. Han höll till och med en föreläsning på biologiinstitutionen vid Umeå universitet. Det var professor Bengt Pettersson som bjöd in honom i mitten av 1970-talet och ämnet var då utforskandet av Medelpads flora.

Purpurella på Jæren

Sommaren 1968 åkte familjen Lidberg på sin första semester och målet var den norska sydvästkusten och att få se strandnycklar (*Dactylorhiza majalis* subsp. *purpurella*) som Rolf ville måla av.

Jæren är ett flackt kustlandskap på cirka tio kvadratmil i Rogaland fylke söder om Stavanger. Landskapet präglas av ett omfattande lantbruk och många stengärdesgårdar. Kalkpåverkan är tydlig och beror troligen på skalgrusbänkar som blandats in i sanden. Jæren påminner om ett danskt kustlandskap med långa sandstränder som övergår i dyner, tidvis översvämmade strandängar, fukthedar och grunda näringsrika sjöar.

Områdets våtmarker tillhör de mest skyddsvärda i Norge och är skyddade genom Ramsarkonventionen, flera naturreservat och landskapsvernområden. Fågellivet är mycket rikt med

FIGUR 23. Akvarell i Rolfs dagbok från Jæren av strandnycklar (*Dactylorhiza majalis* subsp. *purpurella*).

Dactylorhiza purpurella (T. & T.A. Steph.) Soo
Brusand, Jaren 14-6-68.

R-68.

FIGUR 24. Kustlandskapet vid Jaeren på Norges sydväst kust.

FIGUR 25. Ölandsbotanikern Åke Lundqvist var en av Rolf's närmaste vänner under många år.

häckande arter som kornknarr, sydlig kärnsnäppa och mängder av övervintrande svanar och gäss.

Ett flertal rara växtarter är funna här och en del av dem finns bara här i Norge. Några av de högt hotklassade kärlväxter som kan ses här är klockgentiana, dynknipprot, dvärgläsbräken och sandpyrola (*Gentiana pneumonanthe*, *Epipactis belleborine* subsp. *neerlandica*, *Botrychium simplex*, *Pyrola rotundifolia* subsp. *maritima*).

De färgsprakande blomsterängarna i dynlandskapet hyser Norges största förekomst av strandnycklar. Enligt den norska rödlistan har det varit en tydlig tillbakagång av strandnyckelpopulationerna de senaste trettio åren, troligen både på grund av ingrepp i dynområdena och upphörd hävd.

Åke Lundqvist

En av Rolf's tidiga botanistvänner var Åke Lundqvist. De träffades 1968 genom den gemensamma vännen Jan W. Mascher. Lundqvist och Mascher hade båda sommarställen på Öland och arbetade intensivt med varsin landskapsflora: Lundqvist med "Ölands kärlväxtflora" som kom ut 1986 och Mascher med "Ångermanlands flora" som kom några år senare.

Den första gemensamma exkursionen var till Brämön sydöst om Sundsvall. Brämön hade sedan några år varit en favoritplats för Rolf. Öns norra del är kalkpåverkad och här finns en för norrländska förhållanden ovanlig flora, till exempel goda förekomster av nästrot (*Neottia nidus-avis*) och skogsknipprot (*Epipactis belleborine*). Inför Brämöturen skriver Åke och är tacksam för att Rolf ordnat med övernattnig i ett hus ute på ön. Han skriver också:

Det vore bra att få något att äta två gånger om dan men inte nödvändigt men att få 6–8 koppar kaffe om dan är väsentligare.

De tre vännerna samt Åkes hovfotograf Bill Ericsson vistas flera dagar på Brämön och i ett senare brev skriver Åke:

Så roligt som den gången sommaren 1968 har jag sällan haft. Jag njöt storligen av Brämön och expeditionens alla trivsamma omständigheter!

Jan W. Mascher berättar att de tillbringade mycket tid med att leta efter stor läsbräken (*Botrychium virginianum*) som de också lyckade finna i en myrkant. Det var sista gången som stor läsbräken har setts på Brämön.

Under sommaren 1969 blev det exkursioner med Åke till olika delar av Öland. Ett program för Rolf's två veckor långa ölandsbesök förbereddes noggrant och bland övriga inbjudna deltagare märktes bland andra docenten Björn Lünig, Byxelkrok, och den självlärde botanisten Erik David Johansson. I Rolf's anteckningar från resan märks mest alla former, varieteter och hybrider av

ängsnycklar (*Dactylorbiza incarnata*), bland annat var. *latissima* som numera anses vara en högvuxen ståndortsmodifikation av ängsnycklar.

Under de sista åren av 1960-talet påbörjas en omfattande brevväxling mellan Rolf och Åke. Brevväxlingen handlar mycket om den stora variationen i orkidésläktet *Dactylorbiza* som båda var intresserade av. Vid flera tillfällen tackar Åke för de fina växtmålningar som Rolf sände till familjen varje år. Lundqvist beskriver hur glad han blir över en mosippa (*Pulsatilla vernalis*) som sändes till honom 1970:

Detta var den vackraste av de fyra akvareller du sänt oss, att du kunnat hålla stilen så oförminskat vital.

En av Åkes söner, Nils Lundqvist, berättar:

Rolf var hemma hos oss i Bromma många gånger och det var alltid högtidsstunder när han kom. Han hade ofta med sig litografier, både på troll och på växter, som han gav till oss och de finns ännu kvar i familjens ägo. En av de finaste är en sundsvallsviol som är dedicerad till min mamma Judith.

Arbetet med landskapsfloran för Medelpad hade ännu inte systematiserats i någon större utsträckning. Rolf ägnade mest tid under 1960-talet åt utforskandet av Brämöns flora. År 1968 är Rolf klar med en förteckning över Brämöns kärlväxter som är en vacker handskriven bok som tyvärr inte har publicerats men som finns bevarad på Medelpadsarkivet i Sundsvall.

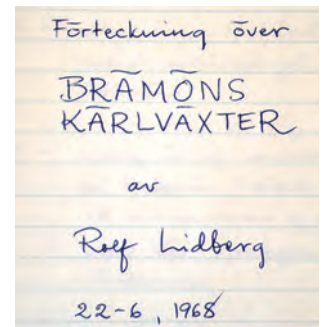
I flera av breven uppmuntrar och uppmanar Åke Lundqvist Rolf att ge ut sin "Flora Bremonoensis" i en tryckt version. Han nämner olika möjligheter att göra detta, bland annat i Svensk Botanisk Tidskrift. Åke ger även många goda råd angående inventeringsmetodik, herbariebesök och taxonomi inför Rolfs arbete med Medelpads flora. Begrepp som ofta nämns är "mankolista" som är en förteckning för obelagda men direkt rimliga arter samt "desideratlista" som är rara växter som man bör leta efter.

Liksom Rolf var Åke Lundqvist en rik personlighet med ett mycket brett intresseområde. Han var till yrket matematiker och arbetade för Försvarets radioanstalt med kryptologi. Lundqvist var även en framstående schackspelare och så driven i det tyska språket att han en tid översatte tysk lyrik till svenska. Han var sedan födseln gravt hörselskadad och lärde sig tala tack vare föräldrarnas idoga insatser. Han kunde läsa på läpparna vad folk sa om de talade tydligt.

Lundqvist var en äldre typ av botanist. Han började fältarbete redan i slutet av 1920-talet och var skolad i mycket grundlig växtkännedom. Han fnyste åt nutida ekologer som enligt hans

FIGUR 26. Vid ett av besöken på Öland målades denna ryl (*Chimaphila umbellata*) i Byrum på norra delen av ön.

FIGUR 27. Anteckningsboken från 1968 med en förteckning över Brämöns kärlväxtflora.

FIGUR 28. **Sundsvallsviol.**

Till konstutställningen på Frisendahls i Sundsvall 1971 hade Rolf gjort flera fina akvareller. De finaste konstverken var en serie med violmotiv från Medelpad, som här sundsvallsviol (*Viola collina*) från Klockarberget i Njurunda.

Sundsvallsviol är en blomma som medelpadingarna kan känna en särskild stolthet över. Rolf tyckte om att visa upp sundsvallsviol vid sina exkursioner och berättar om dess märkliga utbredning och hur den upptäcktes. Han var också noga med att påpeka att sundsvallsviol har doft, vilket den är ensam om bland violerna i denna trakt.

Den berömde väckelseprästen Lars Levi Læstadius fann den i Siljeberget, strax väster om Sundsvall, redan 1824 men då trodde man att det var buskviol (*Viola hirta*). Det dröjde till 1877 innan den beskrivs med sitt rätta namn i en svensk flora.

Viola collina beskrevs först från Ukraina 1816 av W. von Besser. Leopold Martin Neuman begåvade den 1901 med dess första svenska namn, sundsvallsviol. Traditionen att kalla den för sundsvallsviol istället för det senare namnet bergviol var Rolf Lidberg noga med att föra vidare till senare medelpadsbotanister. Han gjorde det med stöd av litterär prioritet och han tyckte namnet bergviol var intetsägande och lite missvisande.

Sundsvallsviol
Viola collina Bess.
Klockarberget, Njurunda 7-5-71.

mening var folk utan kunskap i floristik, i förtid utsläppta från universitetet. Jan W. Mascher berättar att Åke Lundqvist var en säregen och minnesvärd fältbotaniker, alltid klädd i blåstall, slokhatt, käpp och pipa. Det var också märkligt att han var så tillbakadragen och inte ville stå som författare till den nya ölandsfloran trots att han gjorde det mesta av jobbet.

Många år senare fick Rolf en bok som heter "Kodboken" i julklapp. Den handlar om några om de klassiska kodmysterierna och han kommenterar det i sin dagbok:

Mina tankar går ofta till vännen Åke Lundqvist. Kodknäckeri var tydligen hans viktigaste sysselsättning under krigsåren men han talade aldrig om sitt jobb. Nu när jag läser om kodknäckeri förstår jag bättre vad han sysslade med.

Till skillnad från Rolf Lidberg var Åke Lundqvist mycket flitig i att publicera sig i olika sammanhang. Mängder av artiklar finns utgivna i både Svensk Botanisk Tidskrift, Ölands Bygd och i Svenska Linnésällskapets årsskrift. Artiklarna behandlade främst Ölands flora, växtgeografi och kulturhistoria men innefattade också recensioner av olika slag. Åke sände alltid ett signerat exemplar av sina särtryck till vännen Rolf.

En annan av Rolfs botanistvänner etablerade sig på Öland vid den här tiden, nämligen Bo Mossberg. I ett brev till Rolf i början av 1970-talet berättar Åke om Bo Mossberg:

Ett nytt ansikte dök upp på Öland, en tecknare Bo Mossberg, som för något år sen illustrerat en svampbok på ett i mitt tycke

utmärkt tilltalande sätt. Nu var han i färd med att samla motiv för en orkidebok. Min hjälp ville han närmast ha med *Orchis traunsteineri* och *Epipactis phyllanthes*; sedermera kan det tänkas att han hörs av hos dig beträffande *Calypso* och *Epipogium*. Han befanns vara i 30-årsåldern, mycket städad och trevlig och synnerligen villig att förkovra sig i facket.

På 1990-talet återupptogs kontakten mellan Rolf och Åke mera flitigt. Åke och hans fru Judith besökte Rolf på Teneriffa en gång och det blev flera möten i Nyby på Öland där familjen Lundqvist hade sitt sommarhus. Rolfs vän, Barbro Otterstedt, har också hus på Öland och det var ett kärt nöje att både botanisera och hälsa på Lundqvists varje sommar.

Geologin

Efter att ha studerat Medelpads flora i ungefär femton år tyckte Rolf att han behövde mera kunskaper i geologi. År 1972 bildades Sundsvalls geologiska sällskap som ännu lever kvar med en stor verksamhet. Rolf var en av initiativtagarna och en annan av pionjärerna var yrkesgeologen Folke Wikberg. Folke arbetade vid den här tiden på Studieförbundet i Sundsvall och drev studiecirklar bland annat inom ämnena miljö och geologi. De fick hjälp av Martin Marklund från geologiska institutionen på det nybildade universitetet i Umeå.

Det var i första hand runt Alnös geologi som intresset utvecklades. Folke berättar att de läste Harry von Eckermans skrifter om Alnös berggrund och ordnade exkursioner för att studera stenarna på plats. Rolf kunde översätta de engelska och tyska vetenskapliga skrifterna.

Berggrunden på norra Alnön och angränsande fastland är mycket speciell. Den cirka 560 miljoner år gamla Alnöintrusionen med sina karbonatiter är ett av de mest kända geologiska objekten i Sverige. Området kännetecknas av bergarter och mineral med höga koncentrationer av ovanliga grundämnen. Bergarterna är genomgående alkalina och lättvittrade med högt innehåll av för växterna viktiga ämnen som kalcium, magnesium och fosfor. Den lättvittrade "alnökalken" är den viktigaste anledningen till Alnös särpräglade flora, med flera arter som i övriga Norrland är mycket ovanliga.

Så småningom utvidgades intresset till berggrundsgeologi i allmänhet och sällskapet sökte föredragshållare och exkursionsledare utifrån. Folk från SGU (Sveriges geologiska undersökningar) blev en lärdomskälla som gärna utnyttjades. Thomas Lundquist från SGU, som höll på med kart-

FIGUR 29. Teckningen av trilobiten och vulkanen har använts i en vetenskaplig rapport om Alnös geologi av Peter Kresten.

läggningen av Västernorrlands berggrund, var ofta i trakten och fick dela med sig av sina kunskaper. När Lundqvist fältarbetade var Rolf med så ofta han kunde. Peter Kresten, som forskade och doktorerade på Alnöområdet geologi hjälpte också till att reda ut begreppen. Kresten var liksom Rolf en hängiven naturvetare och när de var ute på fältarbete existerade inget sju till fyra-arbete. Det blev ofta sena kvällar.

Rolfs mest intensiva geologiintresse varade fyra, fem år. Han föreläste och kåserade om geologi och flora ute i byarna med Studieförbundet som organisatör. De höll till på hembygdsgrändar och på skolor. Folke Wikberg:

Rolf hade en förmåga att anpassa föredragen efter åhörarna med sitt naturliga och spontana sätt att vara. Han kunde också förklara svåra sammanhang på ett trevligt sätt.

Sommaren 1997 fick Rolf chansen att återigen delta i en geologiträff med de gamla vännerna från 1970-talet. Det var 25-årsjubileum för Sundsvalls geologiska sällskap med besök på Långharsholmen strax norr om Alnön. Strax efteråt skriver Rolf till vännen Barbro Otterstedt:

”Ett exempel på en bra lördag.”

På Långharsholmen väntade geologikompisarna. Två proffsguider fanns med – Thomas Lundqvist, nyss pensionerad geolog från SGU – som gjort den moderna karteringen av Medelpad och Peter Kresten, specialist på norra Alnös vulkangeologi. Vi hade en intressant vandring runt hela Långharsholmen, som alltså en gång var vulkanens underjordiska centrum. Superväder – vadande barfota mellan olika små holmar med kalkklippor och knepigheter som nefelin, melilit, apatit, knopit, manganglimmer m.m.

Efter detta var det laxmiddag på Alnön och sångunderhållning av den folkkäre trubaduren Rolf! Sen var det ost, vin och whiskey till halvtett. Promenad hem i den varma augustinatten och vi beundrade månen och Jupiter. Ett exempel på en bra lördag.

Det märktes att Rolf trivdes i geologiföreningens vänkrets med naturvetenskapligt kunniga människor där han kunde resonera om jordens utveckling och andra stora frågor.

Striden om Ljungan

Byggandet av kraftverk i norrlandsälvarna hade pågått i stor skala sedan 1930-talet och under Rolfs uppväxt längs Indalsälven hade han sett effekterna av den ”miljövänliga” vattenkraften. Längs Ljungan hade forsarna byggts ut en efter en, och i Viforsen, 15 kilometer från mynningen, fanns ett gammalt kraftverk sedan år 1900.

I början av 1970-talet planerade kraftbolaget BÅKAB, som ägdes av SCA, en utbyggnad av Ljungans nedersta del. BÅKAB ville modernisera de fyra nedersta kraftstationerna i Ljungan och bland åtgärderna ingick en sänkning av vattnet i Krokforsen med cirka en meter. Från början ville kraftbolaget bygga ut även Grenforsen men avstod efter omfattande protester.

Kraftbolaget försökte spela ut forsarna mot varandra med uttalanden som: "Om vi får Krokforsen så avstår vi Grenforsen, annars söker vi utbyggnad för båda forsarna". Rolf var vid den här tiden vice ordförande i Östra Medelpads naturskyddsförening och blev starkt engagerad i skyddet av nedre Ljungan. Han ordnade exkursioner med Sundsvalls kommunalråd Ivar Nordlander till Grenforsen och deltog i flera möten med BÅKAB:s direktör Bertil Möller.

"En forsande laxälv femton minuter från Sundsvalls centrum är för unik för att få förstöras av SCA:s kraftverksbyggare", säger naturskyddsledamoten Rolf Lidberg vid Krokforsen i Ljungan.

Det var i februari 1974 som en intervju gjordes för Dagens Nyheter. Inga-Maja Pousette var ordförande i naturskyddsföreningen under de år som kampen om Ljungan pågick:

Rolfs insatser var ovärderliga. Han hade en sån förmåga att få med sig folk och hans vänliga stil gick hem i alla läger.

I samband med arbetet att skydda älvsträckan påbörjades en mångårig tradition med en familjedag på sommaren, Ljungandagen. Rolf var mycket engagerad i dessa evenemang under de första åren och hjälpte till med att locka dit artister som han kände. En av dessa var hans finske vän, sågspelaren Arto Viljamaa.

Efter ett enträget och mångårigt opinionsarbete från de lokala naturvårdarna så beslutade regeringen 1978 att forssträckan nedströms Viforsen inte fick regleras. Det står nu inskrivet i miljöbalken att denna del av Ljungan är skyddad mot vattenkraftsutbyggnad. Än i dag kan lax och havsöring reproducera sig och området är ett av Norrlands mest populära fiskevatten.

Grenforsen med omgivande raviner och skog är sedan 1998 ett kommunalt naturreservat och är också skyddat som ett Natura 2000-område med en stor förekomst av den medelpadiska specialiteten sötgräs (*Cinna latifolia*). Tack vare att Ljungan här ännu är oreglerad finns också förutsättningar för andra växter som är beroende av den naturliga dynamik som översvämningar och återkommande lågflöden innebär. Exempelvis har strandväxterna ävjebrodd och ävjepilört (*Limosella aquatica*, *Persicaria foliosa*) ännu stora förekomster vid nedre Ljungans stränder.

FIGUR 30. Rolf vid Krokforsen när han blev intervjuad av Dagens Nyheter vintern 1974. Tack vare Rolfs och andra ideella naturvårdares kamp förblev Grenforsen och Krokforsen vid nedre Ljungan outbyggda.

FIGUR 31. **Planschen med fjällväxter.** År 1974 målade Rolf ovanstående plansch som har tryckts i tusentals exemplar och bidragit till kännedomen om vår fjällflora. Texten till höger är en avskrift av ett handskrivet manus till bildtext som Rolf har efterlämnat. Artnamnen är i vissa fall inte aktuella men var de namn som användes då. Rolfs erfarenhet av fjällfloran vid den här tiden var några resor med naturskyddsföreningen i Sundsvall till Jämtlandsfjällen och några resor till Nordnorge i början av 1970-talet.

Det var främst den jämtländska fjällfloran som återspeglas i planschen. Det fjäll som är avbildat finns inte i verkligheten. Målningen är gjord hemma på Grundläggaregatan utifrån minnesbilder av olika fjällmiljöer och landskap.

Botanister ser blommor överallt – i rännstenen inne i stan, på badstranden och på soptippen. Icke-botanisten ser nästan aldrig några blommor – annat än i sin rabatt och kanske tidigt på våren, tussilago och blåsippor. När nybörjarbotanister lockats ut på sin första fjällvandring så händer underverket. Naturen överflödar plötsligt av en enorm blomsterprakt. Fjällfloran kan nog ingen passera oberörd, utgångsläget må vara hur dåligt som helst. Ofta förvandlas icke-botanisten till botanist under dessa lyckliga dagar i fjällen. Varför är nu fjällfloran så påtaglig? Många faktorer samverkar säkert. En av grundorsakerna är nog att i denna avstressande miljö får den jäktade människan helt plötsligt tid med allt, t.o.m. att titta på markens örter. En annan viktig faktor är kontrasten mellan det skenbart "karga" landskapet och blomfågningen. Här finns ingen skymmande "vegetation". Efter att till en början bara ha tittat i stum förvåning på allt det nya erfar nybörjarbotanisten snart en nyfikenhet på vad alla dess blommor kan ha begåvats med för konstiga namn. Det är ju så att vet man ej namnet saknar man kunskap om tinget!

Bredvidstående plansch är att betrakta som en nybörjarflora för fjällen. Den vill visa en liten del av vad man kan hitta i en rasbrant och vid en snöleiga. Rasbranten är fjällets drivbänk där allt är möjligt. Snöleigan har den förträffliga egenskapen att under några korta sommarveckor redovisa en hel vegetationsperiod. Närmast snökanten hittar vi vårblommor så sent som i augusti. Låt oss knalla in i bilden från vänster och se vad vi hittar. Den höga blåblommiga växten längs till vänster heter fjälltorta – *Lactuca alpina* och hör till samma släkte som vanlig grönsallad. Den har också i alla tider ätits av lapparna, till och med som en slags vitaminrik surkål. Den violetta stormhatten *Aconitum septentrionale* som står intill är däremot otjänlig till föda. Dess rot torde vara något av det giftigaste som finns i Nordens växtvärld. Smörbollarna – *Trollius europeus* behöver väl ingen närmare presentation – de förekommer över stora delar av vårt land och har i olika landsändar många trevliga namn, t ex daldockor och laxblommor. Framför dessa tre högorter växer ett bestånd av den vita lundstjärnblomman – *Stellaria nemorosus* som förutom i fjällen påträffas i nästan hela landet ända ner till Skåne.

Ormbunken som sticker fram till höger om lundstjärnblomman heter fjällbräken – *Athyrium alpestre*. Uppre i själva bergväggen hänger fjällbruden – *Saxifraga cotyledon* – en verklig raritet och strax nedanför till vänster en annan art av samma släkte fjällbräcken – *Saxifraga nivalis*. Närmast intill, med lite vita blommor och något tandade blad, fjälltrav – *Arabis alpina*. När vi kommit så här långt kan det vara dags att börja krypa på knäna. Blommor blir inte ointressanta för att de är små. Att jagä efter små gulliga drabor i fjällen hör till de nöjsammaste selsättningarna. Framför fjällbräcken och fjälltraven ser vi två draba-arter: den vitblommiga aldraban – *Draba fladnizensis* och den gulblommiga gulldraba – *Draba alpina*. Den vita luddiga växten i rasbranten avtecknar sig med vit blomma mot den brungröna fjällslutningen är fjällbinka – *Erigeron uniflorus*. Den lilla blå till höger

därom är klippveronika *Veronica fruticans*, ett av de verkliga smyckena i rasbranternas grå grus. Den gula fjällfibblan – *Hieracium alpinum* är lätt att skilja från andra gula fibblor på den svartludna blomholken.

Nu kanar vi nerför rasbranten och hittar den lilla violetta lappgentianan – *Gentiana tenella*. Till höger om den står ett stånd ljusgula fjällvallmo – *Papaver radicum*, en första klassens raritet som endast är känd från Skandinavien.

Nu kan vi följa snöleigan åt vänster. Nedanför lappgentianan och fjällvallmon växer krypljung – *Loiseleuria procumbens* och till vänster om den dvärgvide – *Salix herbacea*. Endast blad och "kissar" sticker upp, grenarna kryper ner i jorden. Dvärgvide kallas ibland på skämt "världens minsta träd".

Ovanför snöleigans vänstra del tronar så den växt, som mer än någon annan blivit en symbol för fjällets växtvärld, isranunkeln – *Ranunculus glacialis*. Ingen annan blomma klarar sig så högt upp i fjällen – den har anträffats på över 2 000 meter i Skandinavien och på över 4 000 meter i Alpna. Mellan isranunkeln och smörbollarna växer fjälldagdkåpan – *Alchemilla alpina*. Den är en mycket lättodlad och trevlig stenpartiväxt och eftersom den förekommer ymnigt kan den vara en lämplig levande souvenir från fjällvandringen. Till höger om fjälldagdkåpan ser vi nätvide – *Salix reticulata*, den lättaste att känna igen av alla videarterna.

Den gula fjällviolerna – *Viola biflora* är omöjlig att ta miste på och till höger om den står ett exemplar av den dekorativa fjällsyran – *Oxyria digyna*. Genom att tillreda renmjölk med fjällsyra framställer lapparna sin berömda "juobmo".

Gräs och starr är alltid besvärligt och nybörjare brukar i det längsta undvika sådant. Men till slut får man dock ett behov av att lära sig åtminstone några av de alla vanligaste arterna som man stöter på snart sagt överallt. T ex styvstarran – *Carex bigelowii* som står till höger bakom fjällsyran.

Mot snöleigan avtecknar sig två blommor som inte tycks likna varandra ett dyft men som dock är mycket nära släkt: den skära fjällnejlikan – *Viscaria alpina* och den lustigt uppblåsta fjällblåran – *Melandrium apetalum*. Till samma familj – nejlikorna – hör också den tuviga fjällglimmen – *Silene acaulis* med ljuslila blommor nästan utan stjälkar. Den mörkare purpurbräcken – *Saxifraga oppositifolia* som syns till höger om fjällnejlikan har en flyktig likhet med fjällglimmen men hör alltså till samma släkte som fjällbruden uppe i bergväggen.

Till vänster om fjällglimmen kryper en av de gulliga sakerna, mossljung – *Cassiope hypnoides*. Blommornas likhet med lingonblommen skvallrar om släktskapet. Till höger om fjällglimmen syns tyvligare en av de små fjällgröna – *Diapensia lapponica*.

Framför stenen växer fjälltätorten – *Pinguicula alpina*. Lagg märke till insekterna som fångats i de klubbiga bladen. Fjälltätorten är köttätare. Vi avslutar vår bildvandring med gullbräcken – *Saxifraga aizoides*, en synnerligen variationsrik växt vad färgen beträffar. Den är oftast gul och påminner då något om vanlig fetknopp. Men den kan också vara orange, blodröd eller t.o.m. brun.

FIGUR 32. Nordisk Familjeboks svampflora med text av Einar Ingelström och illustrationer av Sven Ekblom var Rolf's första svampbok.

Mykologen

Rolf berättar vid en filminspelning som Arne Johansson i Järkvisse har gjort, om när han som barn fick lära sig om svampar och samtidigt lärde känna konstnären Alf Sundström:

En höstdag gick jag från skolan och i ett skogsparti nedanför Alma Ulander såg jag en främmande karl som höll på med nånting. Nyfiken gick jag fram till honom och såg att han höll på med svamp. Jag hälsade God dag och frågade, studerar ni svamp? Han svarade, studerar vet jag inte precis, jag äter dom. De enda svampar som mamma hade pratat om var den giftiga flugsvampen, stenmurklan på våren som måste kokas av och röksvamp som man skar i skivor och stekte i smör. Nu fick jag lära mig att vit flugsvamp kan förväxlas med champinjoner och hur man känner igen kremlor. Min nye bekantskap berättade att han var konstnär från Gävle och hade bott på pensionatet hela sommaren. Jag fick nästan hjärtklappning, en riktig konstnär och som dessutom sa att jag gärna fick komma till pensionatet och hälsa på honom.

Rolf hälsade på hos Alf Sundström flera gånger och studerade hans landskapsmålningar och Sundström hjälpte sedan till att sälja Rolf's trolltavlor till bekanta i Gävle. Sedan inleddes ett flerårigt samarbete och vänskap, enligt Rolf

min första verkliga turgrej. Observera dock att det viktigaste för mig ändå inte var att någon upptäckt mina målningar. Det viktiga var att jag fått smak för mykologin och av Alf Sundström fick jag min första svampbok, av Ingelström med målningar av Sven Ekblom som sen skulle bli min första konstlärare i Stockholm.

I slutet av 1960-talet så tar svampintresset fart på allvar. Rolf gjorde en svamputställning på Tempo i Sundsvall 1969. Den mångåriga vännen och mykologen Hjördis Lundmark berättar om detta tillfälle:

FIGUR 33. Till vänster Rolf och den österrikiske professorn Meinhard Moser vid en exkursion i Femsjö 1979.

Till höger skissar Rolf på indelningen av arterna inom släktet *Mycena* (hättor) tillsammans med holländaren Rudolf Maas Geesteranus under Mycenaveckan i Borgsjö 1991.

Mitt möte med Rolf över svampbordet i Tempos restaurang gav mig en ny dimension på begreppet svamp. Rolf hade gjort en fin utställning, svamparna var ordnade efter släkten, prydligt upplagda på tallrikar, med fina namnetiketter. Han berättade målande om svampars släktskap, växtplatser och igenkänningstecken. Oerhört pedagogiskt och inspirerande. Det är inte ofta så mycket kunskap förmedlas på så kort stund. Rolfs förmåga att förmedla kunskap var unik. Till utställningen hade Rolf bland annat plockat strävsoppar: tegelröd björksopp och aspsopp. Kocken i Temporestaurangen tillagade sopparna var för sig och besökarna fick provsmaka. Det visade sig att de smakade lite olika, den ena lite sötmild och den andra lite sylrigare. Jag var lyrisk när jag åkte hem.

En annan av svampvännerna, Siw Muskos, berättar vidare:

Som en följd av en välbesökt svamputställning anordnad av ett studieförbund bildades på Rolfs med fleras initiativ Sundsvalls Mykologiska Sällskap 1970. Jag (som nyinflyttad) anade lycklig och tacksam en fortsättning på mitt redan tidigare stora intresse. Några av oss som fortfarande verkar inom MYKO har varit medlemmar från starten.

FIGUR 34. Rolf i skålsvamparna var en present till Siw Muskos när hon fyllde sextio.

MYKO:s verksamhet blev med åren känd långt utanför länets och landets gränser. Tidigt etablerades en kontakt med Åke Strid i Umeå som senare fick tjänst vid Naturhistoriska riksmuseet och han var sundsvallsmykologernas främsta samarbetspartner i forskarvärlden. En av MYKO-pionjärerna, Jan-Olof Tedebrand, berättar:

Rolf hade ett helt rum i huset på Grundläggaregatan fullt med kartonger med torkade svampar, mest skinnsvampar och tickor. Vi hade svampträffar där och satt i ett rökmoln och pratade svamp. På 1970-talet tänkte man inte på avigsidorna med så kallad passiv rökning. En gång när vi satt där så fladdrade massor med små malar omkring som hade kläckts ur någon dåligt torkad svampkollekt.

Trubaduren och svampkännaren Bengt Sändh berättar om initiativet till att bilda Sveriges Mykologiska Förening (SMF):

En dag frågade jag Nils Suber, som då var 88 år, varför det inte fanns en svensk mykologisk förening. Det har vi pratat om i 60 år men det har aldrig blivit mer än prat, löd hans svar. Sagt och gjort. Jag talade med de mykologer jag kände. De flesta var positiva. I Sundsvall besökte jag Rolf Lidberg och han stödde helhjärtat idén men inskräppte att han inte själv hade tid att engagera sig då han var fullt sysselsatt med att inventera Medelpads flora. Han föreslog tre svampsällskap som jag borde vidtala samt

FIGUR 35. Svamplegendaren Nils Suber i Femsjö 1979.

FIGUR 36. Rolfs teckning av Maria Teresa Basso samt hennes illustration av äggvaxskivling (*Hygrophorus karstenii*) från Borgsjöskogarna. Äggvaxskivlingen är mykorrhizbildare på gran och en typisk svamp för nordliga gamla granskogar.

gav mig namnen på sex framstående mykologer som jag också kunde kontakta. När det var dags att anträda resan till Femsjö i Småland tog jag kontakt med MYKO-gänget igen och föreslog att de skulle passera hos oss och att vi sedan skulle slå följe.

SMF bildades 1979 vid en träff i Femsjö, Elias Fries' födelsebygd. Redan vid denna träff fick föreningen femtio medlemmar och våren efter var man trehundra. Vid träffen i Femsjö deltog österrikaren Meinhard Moser, en av Europas främsta kännare av skivlingar, som under lång tid studerat svampfloran i denna trakt, den svenske svampnestorn Nils Suber samt den unge Tor-Erik Brandrud från Oslo, specialist på undersläktet *Pblegmacium* i släktet *Cortinarius*.

Nils Suber och Rolf hade haft kontakt i flera år innan detta möte. Suber var barnsligt förtjust i Rolfs trollmålningar och det finns flera brev bevarade där Suber mycket ingående berömmar Lidbergs konstnärskap. "Du har gudagåvan att kunna se och tolka i bilder livets vackraste syner och melodier", skriver han. Märkligt nog så handlar deras brevväxling mest om konsten och inte om deras gemensamma intresse för mykologin.

År 1982 inledde Sundsvallsmykologerna en serie på femton årliga botaniska svampveckor i Borgsjö i västra Medelpad. Borgsjö är ett rikområde där moränen innehåller höga halter av kalk från den jämtländska kalkstenen. Den första veckan hade släktet *Cortinarius* (spindlingar) som tema och hade åter celebret besök av professor Moser från Innsbruck. Han var en stor kännare av spindlingarna, vårt artrikaste mykorrhizasläkte. Rolf deltog i många Borgsjöveckor och var en stor tillgång genom sina språkkunskaper.

Under Borgsjöveckan 1997 då släktet *Lactarius* (riskor) studerades deltog en ung forskare från Italien, Maria Teresa Basso. Den lokala tidningen presenterade en stor artikel om Maria Teresa "som från Evert Taubes Ligurien kom till skogarna i västra Medelpad". Rolf och hon hade även gemensamt att de målade svampar och de blev förstås goda vänner. Maria talade nästan bara italienska och blev därför beroende av Rolfs hjälp som tolk. Hon åkte Europa runt på jakt efter nya svamparter och var mycket begeistrad över våra nordliga barrskogar.

Maria var van vid en annan tradition kring matsvamp och svampplockning. Karl-Johan är den stora matsvampen i Italien och så tryffel förstås. En skillnad är också att i i Italien finns ingen allemansrätt och markägarnas

tillstånd krävs för svampblockning. Maria Teresa gjorde ett stopp i Femsjö i Småland på vägen upp eftersom Elias Fries hembygd är klassisk mark för alla mykologer. Efter Borgsjömötet åkte hon bil hem över trehundra mil till Alassio i Ligurien. Hon gillade inte att flyga och hon var rädd att alla hennes grejer skulle komma bort på flyg- eller tågresor. Några månader efter mötet fick Rolf ett brev från Maria Teresa med en målning av äggvaxskivling (*Hygrophorus karstenii*) på baksidan av brevet.

År 1985 kom en förteckning över Medelpads svampar med många fina illustrationer gjorda av Rolf Lidberg och Siw Muskos. Siw berättar:

Vid MYKO:s årsmöte 1998 hade vi annonserat offentligt föredrag "Hissna med Rolf". In i lokalen strömmade människor och snart var alla stolar upptagna. Rolf höll ett föredrag om livets uppkomst på jorden och om de geologiska åldrarna, givetvis till sina egna pedagogiska och vackra illustrationer på stora kartongark. Under två timmar hördes inte en harkling, inga skrap av stolar eller av fötter. Vi åhörare hissade när Rolf på sitt sakliga, kunniga och ödmjuka sätt lät oss följa med i utvecklingshistorien. Han har entusiastiskt mig och många andra till att upptäcka naturens underbara mångfald.

Rolf Lidberg fick en svamp uppkallad efter sig, *Entoloma lidbergii* ("trollrödskivling"), med typlokalen i finnmarksbyn Julåsen i Borgsjö. En artbeskrivning publicerades 1994 i en österrikisk mykologisk tidskrift. Auktor är holländaren Machiel Noordeloos från riksherbariet i Leiden och det står i beskrivningen: "named in the honour of Rolf Lidberg, one of the founders and great inspirator of the Sundsvall Mycological Society".

Machiel deltog i flera Borgsjöveckor, bland annat 1986 då *Entoloma lidbergii* påträffades. I Julåsen växer den i en vägkant i närheten av en gammal hackslåttäng med flera andra *Entoloma*-arter i en stor mångfald av ängssvampar. Rolf kommenterar händelsen i ett brev till vännen Barbro Otterstedt i Småland:

Ett lätt sätt att bli odödlig på!

Anteckning från 28 maj 1998:

I går kväll stack vi upp till Utanede i östjämtland och besåg bombmurklan, som ju är ett sjuårdeles underverk – en mycket fascinerande varelse. Den ser ut som den kommit från yttre rymden! Den ser ut som en kopp espresso. Men innehållet är mycket tyngre och består av ett grått gelé. Jag åt lite av det – det sagnade helt och hållet smak.

Cortinarius bolaris

FIGUR 37. Medelpadsmykologerna har ägnat stort intresse åt det svåra släktet *Cortinarius* (spindlingar). Håkan Lindström har beskrivit flera för vetenskapen nya arter i släktet och Rolf gjorde många illustrationer av spindlingar.

Brokspindling (*Cortinarius bolaris*), är en vacker svamp som bildar mykorrhiza mest med bok och ek söderut och med björk norrut. Den är liksom flera andra spindlingar en bra färgsvamp och ger ullgarn en ovanlig brun färg med en lila nyans.

Rolf deltog ibland på möten med svampfärgarsällskapet i Medelpad där hans svampkompis Hjärdis Lundmark är en drivande kraft.

Sarcosoma globosum
Utanede i Esjö
22-5-98

FIGUR 38. Bombmurkla (*Sarcosoma globosum*) från Utanede vid Indalsälven strax intill thailändska paviljongen i Ragunda kommun.

Resor med Bo Mossberg

Bo Mossberg och Rolf träffades första gången i samband med att Bo arbetade med illustrationerna till en nordisk orkidéflora. Den gavs ut 1977 med texter av Sven Nilsson.

Mossberg sökte efter växtplatser för några orkidéer och behövde Rolfs hjälp. Sommaren 1974 besökte de lokaler för knottblomster (*Malaxis monophyllos*) och myggblomster (*Hammarbya paludosa*) i Lidbergs hemmamarker utanför Sundsvall. Rolf inspirerade Bo att fortsätta arbetet även med orkidéerna i Syd- och Mellaneuropa. Det resulterade i flera gemensamma resor åren 1975–1980, till Italien, Grekland, Spanien, Rumänien och Krim för att måla orkidéer och landskap.

Mossberg förstod att Rolf Lidberg var en perfekt vägvisare till Europas orkidéer. Han var språkkunnig, hade fältvana och en god känsla för växternas habitat. Rolfs folkliga och trevliga sätt gjorde det också enkelt att komma i kontakt med ordsbefolkning och lokala botanister. Dessutom var han ett roligt resällskap och inte minst en orkidékännare av rang. Förlaget Wahlström & Widstrand betalade för resorna och Rolf trivdes utmärkt med denna typ av uppdrag.

Bo erbjöd Rolf att skriva texterna till boken om Europas orkidéer men han avböjde. Han ville nog vara så fri som möjligt från längre åtaganden och han var vid denna tid också familjeförsörjare och behövde lägga mycket tid på sitt egentliga arbete med trollmålningarna. På 1970-talet höll Rolf dessutom på med mykologi och hade en mängd andra engagemang.

MÖNS KLINT

Den första Europaresan tillsammans med Bo gick till Möns klint i Danmark 1975. Gräsmarkerna och de halvöppna bokskogarna

FIGUR 39. Klinteskoven, bokskogen på Möns klint, där Rolf och Bo Mossberg målade orkidéer försommaren 1975.

på Möns kritberggrund hyser flera för Norden ovanliga orkidéer. Här finns stornycklar (*Orchis purpurea*¹), salepsrot (*Anacamptis pyramidalis*), stor skogslilja (*Cephalanthera damasonium*) och grön knipprot (*Epipactis leptochila*). Bo illustrerade stornycklar här som senare kom att användas i ”Den nordiska floran”. Här låg de och målade samtidigt och även familjerna var med på resan. Rolf:s dotter Sylvia, som också blev konstnär, var vid denna tid tio år.

MONTE GARGANO

Våren 1977 åkte de till Italien. De åkte tåg till Bologna, sen vidare med tåg till Foggia och sedan taxi till Manfredonia i Gargano på Italiens ”sporre”. Garganohalvön är en kalkstensplatå med vidsträckt betesmarker och småbyar. Karstlandskapet hyser också mängder av fossil och stränderna är rika på grottor och badvikar. Mitt i Garganobergen ligger urskogen Foresta Umbra.

Här var de i drygt två veckor i april och över tjugo av akvarellerna i Bos orkidébok är målade här, främst arter ur släktena *Orchis*, *Ophrys* och *Serapias*. De sökte sig mest till bergens nordsluttningar, till exempel vid Monte san Angelo samt utanför Vieste vid den östra kusten. Den stora kaktusslätten nära Manfredonia var också givande.

Långa vandringar företogs och en dag hyrde de cyklar för att ta sig upp till Monte San Angelos orkidérika sluttningar lite snabbare. Cyklarna blev dock stulna och de fick gå den långa vägen hem igen. Rolf gjorde långa artlistor på denna resa, en vana han behöll under alla år. Tyvärr finns inte artlistorna från 1970-talet bevarade.

Typiskt för de här resorna var att efter den långa arbetsdagen med vandringar och målning så ville Rolf gärna ut på kvällen och träffa folk. Han var ofta ute på de lokala barerna till långt in på nätterna men var uppe vid halv sju på morgonen ändå, redo för en ny arbetsdag.

1 Namngivningen på orkidéerna i detta avsnitt följer Mossbergs orkidéflora från 1987.

FIGUR 40. Bo Mossbergs målning av allmänna satyrnycklar (*Serapias vomeracea*) från Monte Gargano 5 april 1977.

FIGUR 41. Garganohalvön bildar Italiens ”sporre”. Där letade Rolf och Bo Mossberg orkidéer våren 1977.

FIGUR 42. Bo Mossbergs målning av kretanycklar (*Orchis boryi*). Melambes vid Saktouriavägsrådet på sydsidan av Kreta 1 april 1978.

GREKLAND

Under våren 1978 åkte de till Grekland för orkidéstudier, först på Kreta i några veckor, därefter på den stora ön Peloponnesos och slutligen till några platser på fastlandet. Främst var det vissa arter och underarter i det stora och komplicerade släktet *Ophrys* som skulle illustreras. På Kreta bodde de i Agios Nikolaos på öns östra del med Diktibergen i bakgrunden.

Under våren 1978 målade Bo Mossberg bland annat Kretas ofrys (*Ophrys doerfleri*) samt fågel-ofrys (*Ophrys scolopax* ssp. *heldreichii*) och olika underarter av Anatoliens nycklar (*Orchis anatolica*) i närheten av Sitia. Även säcknycklar (*Orchis collina*) som är något av en karaktärsart för Kreta avmålades.

På Kreta träffade de Elfie och August Robertz, orkidékännare från Viersen i Tyskland som kom att bli några av Rolfs käraste vänner bland de europeiska orkidéjägarna.

Kreta består till stor del av unga kalkbergarter och man tror att ön varit separerad från fastlandet i fyra miljoner år. Av Kretas cirka 2000 kända växtarter är ungefär 200 endemiska. Terrängen är mycket bergig med bergmassivet Vita bergen (Lefka Ori) på västra Kreta och Idabergen (Psiloritis) i den centrala delen som är högst; båda massiven når över 2400 meter. Bergsområdena domineras av raviner, klyftor och klippor som bildar otillgängliga refugier för växter. Somrarna är mycket varma och torra och vintrarna är oftast regniga med snö på de högsta bergen.

Kretas vegetation har förmodligen alltid varit hårt betad av inhemska vilda djur och senare av människans boskap. Det finns dock en tydlig tendens till ett minskat betestryck de senaste decennierna.

Efter Kreta besöktes Athen och Hymettosbergen strax öster om staden. I tall- och cypresskogor vid klostret Kaisariani fick de se både grön ofrys (*Ophrys attica*) och hästsko-ofrys (*Ophrys ferrum-equinum*). Ruinfältet utanför Delfi norr om Athen var lokaler för glasögon-ofrys (*Ophrys argolica*) och en typ av spindel-ofrys (*Ophrys mammosa*). Den senare är en storvuxen orkidé i

FIGUR 43. Till Kretas spännande orkidéflora återvände Rolf flera gånger med olika sällskap.

sphagodes-gruppen med sin europeiska utbredning begränsad till Grekland.

De avslutade Greklandsturen med inrikesflyg till Alexandropolis nära den turkiska gränsen. Huvudsyftet var att leta efter sporrssysslå (*Cephalanthera epipactoides*) som de också fann. Sporrssysslå växte på flera ställen i dessa trakter, till exempel i macchian nära byn Makri där också den berömda Cyklop-grottan ligger. På resans senare del deltog Ruben Fryleskog från Härnösand. Ruben var chaufför då varken Rolf eller Bo hade körkort.

Till Kreta återvände de även året därpå men då lite senare under våren och försommaren. Rolf hade sällskap av en större grupp naturintresserade Sundsvallsbor, däribland Gösta Åslund. De besökte den 17 km långa och mycket djupa Samariaravinen men också Idabergen med Kamarongrottan och Idagrottan. Den viktigaste orsaken till detta års besök var att få se en av Kretas endemiska orkidéer, nämligen Kretas sporrssysslå (*Cephalanthera cucullata*) som växer i bergets sluttningar med skogar av kermesek (*Quercus coccifera*).

Den vitblommiga sporrssysslå stod perfekt i blom just där ekskogen börjar ovanför bebyggelsen. Rolf och hans sällskap följde en vattenledning upp på berget från byn Kamares till grottorna vid Spileon Kamares och han beskriver terrängen som enormt brant.

Även en knipprot som inte slagit ut hittades denna dag. Sällskapet trodde det var den ganska vanliga småbladiga knipprot (*Epipactis microphylla*). Vid en av Rolfs senare resor till Kreta blev emellertid detta fynd bestämt till den endemiska Kretas knipprot (*Epipactis cretica*).

Vid ett besök på norra sidan av Idabergen senare samma vecka beskriver Rolf vegetationen och landskapet som trädlöst med ett oerhört högt betetryck där den taggiga berberisen *Berberis cretica* och den taggiga töreln *Euphorbia acanthothamnus* dominerade.

KRIM

Ännu en resa gjorde Bo och Rolf år 1978, nu till Krim i Ukraina som vid den här tiden tillhörde Sovjetunionen. För att få visum gick de till den sovjetiska ambassaden. Där arbetade tjänstemannen Boris Pankin som talade bra svenska och några år senare skulle bli ambassadör i Stockholm. Han är ännu bosatt i Sverige och var under en kort period utrikesminister i Sovjetunionen under Gorbatjovs ledning. Bosse berättar att Rolf som kunde lite ryska stämde upp med en gammal rysk folkvisa och Pankin sjöng med.

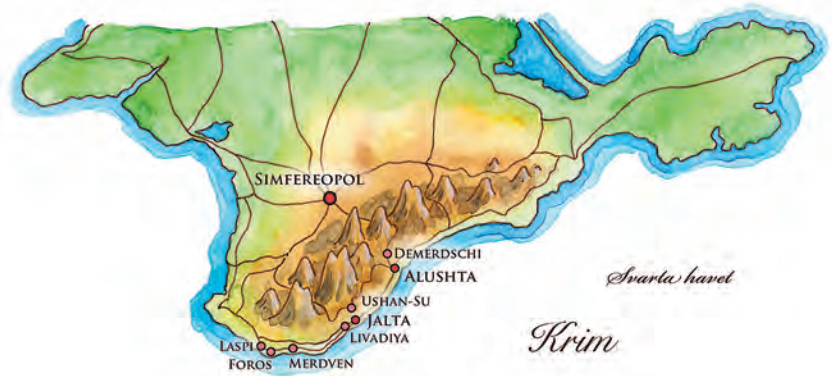

FIGUR 44. Rolfs teckning av Ruben Fryleskog.

FIGUR 45. Rolf på Kreta 1979 då han var där med i sällskap med en större grupp naturintresserade Sundsvallsbor.

FIGUR 46. Södra delen av Krim som Rolf och Bo Mossberg besökte våren 1978.

Den 12 maj 1978 reste Rolf och Bo via Leningrad till Simferopol på Krim. Under ett kort besök i Simferopols omgivningarsåg de inga orkidéer men väl fina örtrika slänter och villaområden med färgglad snickarglädje. Dagen därpå åkte de taxi de åtta milen över Krimbergen till Jalta vid Svarta havet. Där tog de in på hotell Oreanda, ett gammalt fint hotell med långa korridorer och bra rum.

Krimbergen på Krims sydkust har en längd på cirka 15 mil. I väst faller bergen brant mot Svarta havet, och i öst övergår de i stäpp. Bergsområdet består av kalkstensklippor och berggrund från juratiden är särskilt vanlig. Krimbergen omfattar flera bergskedjor, varav Jajlabergen, den yttersta kedjan närmast Svarta havet, är den största. Jajlabergen reser sig abrupt från ett av Svarta havets djupaste områden strax utanför kusten till en höjd av 600–750 meter. Den högsta toppen heter Roman-Kosj och når över 1500 meter över havet. Jajla (Yayla) betyder på tatariska bergsängar. Krimkusten har länge varit semesterort för den ryska överklassen.

Den första dagen i Jalta undersöktes omgivningarna kring staden där de fick se stornycklar (*Orchis purpurea*), apnycklar (*Orchis simia*) och stor skogslilja (*Cephalanthera damasonium*). Det var inte så enkelt att resa runt på egen hand i Sovjetunionen. Myndigheterna styrde hårt var utlänningar fick vara och ville kontrollera vilka platser som besöktes och vilka människor man träffade. Intourist var Sovjetstatens egen resebyrå som tog hand om turisterna.

Den 14 maj har Intouristpersonalen i Jalta bestämt ett program med olika sevärdheter, men de svenska botanisterna värjer sig för dessa turistbesök. De har med sig äldre Krimfloror och visar på orkidélokaler de vill besöka. Vissa platser verkar vara stängda för utlänningar men de får tillåtelse att besöka en plats som heter Foros ungefär 3 mil väster om Jalta. De åker taxi dit

med en vansinneskörande yngling som blir stoppad för fortkörning och får böta 1 rubel för detta.

Framme i Foros är det fina lövskogsmarker i sydsluttningen mot havet med avenbok, bok, ek och svarttall och många örter. De hittar strax sparrissyssla (*Limodorum abortivum*) som är en saprofytt som enbart växer i kalkområden. I en slänt nedanför ett kapell i gles lövskog påträffas en av Krimens rariteter bland orkidéerna, skäggnyccklar (*Comperia comperiana*). Biotopen stämmer bra med beskrivningen i den franska "Flora Krima" som Rolf släpat med sig. Båda skissar på målningar av skäggnyccklarna och de fotograferar flitigt. Även småbladig knipprot (*Epipactis microphylla*) målas av vid denna utflykt. Bo berättar:

Hungriga! Ner till Foros som är ett underligt ställe. Ett antal höghus placerade lite hur som helst nära svartahavsstranden. En affärsänga finns men den är stängd till kl 15. Vi vilar lite nere vid stranden. Vi hänger på låset till livsmedelsaffären. Handlar korn, bröd och öl. Vandrar upp mot vägen och äter vid en busshållplats som är ett färgglatt dekorerat stenmonument. Buss kl 17.10 mot Jalta.

Några dagar senare blir de mottagna på Nikitska trädgården strax utanför Jalta. Där får de träffa tre lokala botanister, däribland dr Juris Lukss, en reslig grånad man som de kommer att ha kontakt med i många år efteråt. Bosse tyckte att han påminde om ölandsbotanisten Åke Lundqvist. De blir visade trädgårdens orkidéavdelning där de får se flera olika arter, bland annat *Ophrys oestriifera* och apnycklar.

Den botaniska trädgården i Nikita grundades 1862, således långt före Sovjetunionen. I en skrift till trädgårdens 150-årsdag beskrivs verksamheten och det är tydligt att det på den här tiden fanns en utpräglad nyttoaspekt med anläggningen. Försök med olika metoder för att skydda odlade växter mot sjukdomar, växtförädling och annat liknande som var av nationalekonomisk nytta stod i fokus.

Det gick några dagar i spänd väntan på besked från dr Lukss. Han såg till sist till att de fick besöka de orkidélokaler de ville se. Dagen därpå får de åka till Laspi, 4 mil väster om Jalta tillsammans med Lukss, en tolk och en chaufför. De hade tidigare fått besked om att det var förbjudet att besöka Laspi men Lukss har ordnat tillstånd. Det visar sig vara fantastiska marker med lövskogar och gläntor där bland annat den lokala formen av spindel-ofrys (*Ophrys taurica*) växer, men också skäggnyccklar, apnycklar, pricknyccklar (*Orchis tridentata*) och broknyccklar (*Orchis punctulata*).

Den storväxta orkidén broknyccklar har en östlig utbredning och når bara Europas östligaste utposter som Kaukasus och

FIGUR 47. Rolfs illustration av skäggnyccklar (*Comperia comperiana*) i en ädellövskog vid Foros i Krimbergens sydsluttning våren 1978.

FIGUR 48. Matrast vid exkursion till Laspi på Krim i maj 1978. Juris Lukss till vänster och Rolf trea från vänster i rutig skjorta.

FIGUR 49. Bo Mossbergs målning av krimnycklar (*Dactylorhiza iberica*) vid Demerdzji i Krimbergen 21 maj 1978.

Cypern. Den ses aldrig i större antal och är rödlistad i flera länder på Kaukasus. Den numera mycket sällsynta nordliga formen av brunnycklar (*Orchis coriophora* subsp. *coriophora*) får de också se i närheten. Sedan dukas det upp för matrast med lokal yoghurt, bröd och ost som Lukss tagit med. Det blir en härlig stund i en ängsbacke invid sädesfält och med Jajlan i bakgrunden.

Några dagar senare blir det en ny exkursion med Lukss och den kvinnliga tolken. De får besöka en växtplats för krimnycklar (*Dactylorhiza iberica*) vid Demerdzji uppe i bergen, några mil norr om Jalta. Krimnycklar är väl skiljd från andra arter i släktet genom sina krypande jordstammar. Den bildar ofta täta grupper som troligen tillhör samma klon. Krimnycklar växer fuktigt i kärr och längs vattendrag och har minskat sin tidigare utbredning. Senare på dagen vid Tjagir-dag får de även se gulnycklar

(*Orchis pallens*) i en vacker bergsbokskog som påminner om skogarna på Möns klint.

En dag tar de taxi upp i Jajlan på egen hand och besöker det spektakulära vattenfallet Utjan-su (betyder ungefär flygande vattnet). I lövlundarna finns gott om orientalisk avenbok (*Carpinus orientalis*) som Rolf samlar blad av. Inga nya arter av orkidéer påträffas men här finns rikligt med stornycklar, gullvivenycklar samt vit skogslilja och lövgrodorna kvackar högljutt från träden.

Den 23 maj åker sällskapet till Merdven (Djävulsstigen) nordöst om Foros. De får bestiga en brant sluttning upp mot Jajlabergen och möts av stora lövskogar omväxlande med ängsmarker. Det påminner om Öland och här finns många arter av orkidéer, däribland en praktfull Romeo och Julia (*Dactylorhiza romana*) men också flera arter som känns igen från Sverige, exempelvis skogsknipprot och tvåblad.

Dr Lukss stannar i en ängsbacke och ber Rolf och Bosse att leta och efter ett tag finner de den orkidé som inte liknar någon annan: ”hög smal små bruna gröna läppar sticker fram ur sepalhuvans grönlila”. Det är trollnycklar (*Steveniella satyroides*). Bosse hittar ett ståtligt exemplar och håller på med sin målning i flera timmar. Rolf hittar grönkulla som visade sig vara ny för denna plats.

Efter detta äventyr tycker de två svenska botanisterna att Krimäventyret är hundra procent lyckat. De har fått se allt de önskat och de flesta arter har blommat vackert. Det blir några dagar till på Krim med flera målningar och utflykter. De besöker Livadia tre kilometer väster om Jalta där den berömda Jaltakonferensen hölls mellan Stalin, Roosevelt och Churchill efter andra världskrigets slut.

FIGUR 50. Ett av breven till Rolf från Juris Lukss. Frimärkena föreställer *Gentiana verna* och *Pulsatilla alpina* subsp. *apiifolia* och är från en serie med alpina vårblommor som kom ut 1976.

Efter Krimresan påbörjas en långvarig brevväxling mellan Rolf och Juris Lukss. Rolf skrev på ryska som han behärskade till en del eftersom Lukss inte kunde något annat språk. Några år senare blir Lukss förflyttad till en botanisk trädgård i Leningrad och då får han hjälp med att skriva breven på engelska.

Under brevväxlingen skickade Rolf sin vana trogen vykort och trollböcker som Juris Lukss blev mycket förtjust i. Han hade haft en gammal barnbok av Elsa Beskow och han jämförde Rolfs barnböcker med Beskows trots att han inte förstod språket i trollböckerna. Han var också mycket intresserad av svensk naturvård och hade fått vetskap om att det i mitten av 1980-talet kommit en svensk lista över hotade arter som han ville ta del av.

I ett av de sista breven minns han tillbaka och beskriver på ett målande sätt en av deras exkursioner våren 1978 i Krimbergen.

Jag minns hur Bo låg på magen och avmålade Steveniella under åtminstone tre timmar i sträck i dimmigt och fuktigt väder. Sådana målningar är så livfulla och trovärdiga.

I ett längre brev tackar han innerligt både Rolf och Bo för alla vykort och böcker de skickat.

Även fast ni är så långt borta så är ni ännu nära mitt hjärta och jag minns vår korta men trevliga tid tillsammans.

Tyvärr sågs de aldrig mer och brevväxlingen upphörde i början av 2000-talet.

FIGUR 51. De transsylvanska bergen.

RUMÄNIEN

Sommaren 1978 tillbringar de en dryg vecka i Rumänien, i den del av Karpaterna som kallas Transsylvanien. De hyrde bil i Bukarest och med på resan var också Håkan Lindström, Rolfs florakollega från Medelpad, samt den japanska konstnären Atsuko Katzube.

Atsuko var med på flera av Rolfs och Bosses resor vid den här tiden. Hon var nyinflyttad till Sverige och hade blivit erbjuden av förlaget att vara med på resorna. Atsuko var utbildad i en annan konstnärstradition och hon säger att hon lärde sig mycket i umgänget med Rolf. Han tyckte inte hon skulle ändra sin stil för att bli mera europeisk utan fortsätta att vara sig själv. Hon beskrev det så här:

Jag känner att jag är skapad av de åren. Rolf lärde mig orhört mycket om livet, kärlek, mänsklighet, vänskap, humor, mat, vin, språk och blommor.

Områdena de besökte var främst Fagarasbergen några mil väster om Braşov, omgivningarna av småstäderna Sinaia och Fundata söder om Braşov, Retezatbergen i väster och Apusenibergen i Transsylvaniens norra del.

De hade ingen lokal guide och det blev en del problem med språket då folk på landsbygden i Rumänien var mycket isolerade vid den här tiden. De hade med sig kartor över orkidélokaler och uppgifter som Rolf fått från olika europeiska universitet. Med hjälp av Rolfs språkkunnande samt gester och tecken så lyckades de kommunicera en del med lokalbefolkningen och hitta allt de sökte efter.

En av de mest speciella upplevelserna enligt Bo Mossberg var när de efter många strapatser i hållande regn på dåliga vägar hittade en växtplats för balkanyxne (*Leucorchis frivaldii*). Det var en fuktäng djupt inne i den björnrika transsylvanska gammelskogen. Transsylvanien är ett av Europas mest rovdjurstäta områden och under resan fick de också se en björn från bilen. Den stod länge och iakttog de svenska botanisterna.

Rolf hade fått uppgifter om växtplatsen för balkanyxne från en fransk botanist men det tog tid innan de hittade rätt. Atsuko som är uppväxt i en buddistisk tro berättar målande om alla strapatser de var med om på jakten efter att få se denna orkidé:

När vi äntligen hade fått se frivaldii och jag såg hur de tre männen var så hänförda över denna blomma så tänkte jag att i nästa liv vill jag återfödats som en frivaldii.

Intressanta arter i den här delen av Europa var även bollyxne (*Traunsteimera globosa*) som Bosse målade av i en vacker ängsbacke i Munti Fagaras, brunnycklar (*Orchis coriophora* ssp. *coriophora*) som ställvis är en karaktärsart i Rumäniens gamla odlingsbygder samt ytterligare en ängsorkidé, rödkulla (*Nigritella rubra*). Slätterängarna var ofta översållade av orkidéer som de kände igen från svenska ängsmarker såsom brudsporre, tvåblad och göknycklar. Rolf noterar i sina anteckningar även höskallra, slättergubbe, natt och dag och smörbollor som vanliga ängsarter.

Rolf beskrev många år senare de transsylvanska bergen som ett museum för äldre odlingslandskap. Det var en mycket speciell upplevelse att se alla slätterängar som ännu hävdades och all dess blomsterprakt. Det var som att återvända till barndomens ängsmarker vid Indalsälven.

På 1990-talet blev också de här delarna av Europa kända för svenska naturvårdare. Sedan dess har hundratals svenska biologer besökt Transsylvanien för att få uppleva och försöka förstå hur äldre typer av odlingslandskap ser ut och fungerar. Det var dock inte bara odlingslandskapet de besökte. I ett fuktdrag i en granskog fann de säcknycklar (*Dactylorhiza saccifera*) som Rolf

FIGUR 52. Den unga japanska konstnären Atsuko Katzube följde med på flera av Rolfs botaniska resor på 1970-talet.

FIGUR 53. Rolf och man med paraply vid en äng med kärrenycklar vid byn Perisani i Fagarasbergen. Höskallra dominerade och där fanns också brunnycklar och krutbrännare.

FIGUR 54. Håkan Lindström och Rolf i långskäggs-skogen i de transsylvanska bergen.

FIGUR 55. Bo Mossbergs målning av balkanyxne (*Leucorchis friváldii*) och vityxne (*L. albida*), Fontina Pelaga i Retezatbergen 29 juni 1978.

några år senare skulle skriva en vetenskaplig artikel om. I en höjdlägesgranskog fick de också se laven långskägg (*Usnea longissima*) som draperade granarna.

År 1980 utgavs Bo Mossbergs bok ”Syd- och mellaneuropas orkidéer”. Sedan dröjde det till 1987 innan praktverket ”Orkidéer – Europas vildväxande arter” kom ut. Texterna skrevs av Sven Nilsson, men utan Rolfs hjälp hade inte boken blivit till.

Året därpå anordnar Bo en utställning i Sundsvall med några av de finaste originalmålningarna från resorna, däribland troll-

nycklar från Jajlabergen på Krim. Vid samma tillfälle håller Bosse och Rolf ett föredrag för naturskyddsföreningens medlemmar där de berättar om orkidéjakten i Europa. I en intervju i Sundsvall Tidning i samband med utställningen berättar Bo:

Som botanist är jag amatör. Därför har det varit så fantastiskt givande att få jobba tillsammans med Rolf.

Resor till Nordkap

År 1971 reste Rolf för första gången till Nordkap. Liksom för många andra äventyrare fanns det en lockelse i att besöka denna europeiska utpost. Det var nog inte enbart florans som lockade, för på Nordkap är det ganska magert och trivialt, utan snarare att det var så olikt det han hittills upplevt som botanist.

Det blev några fler resor i början av 1970-talet och på vägen dit besöktes lokaler för rara växter i Nordnorge. På en översiktskarta har Rolf skrivit in flera botaniska rariteter och noterat i hans anteckningar är bland annat masivedel (*Oxytropis deflexa* subsp. *norvegica*) som anses endemisk för Skandinavien och polarblåra (*Silene involucrata* subsp. *tenella*) i närheten av Alta.

Nordkap är norra Skandinavien största turistattraktion med över 200 000 besökare varje sommar. Nordkap ligger på Magerøya där Honningsvåg är centralort. Från mitten av maj till slutet av juli finns här möjlighet att uppleva midnattssol. Nordkapsklippan reser sig 307 meter över havet och har ansetts vara Europas nordligaste punkt. Namnet Nordkap (på norska Nordkapp) är en variant av det engelska namnet North Cape som använts sedan 1500-talet. Det äldre norska namnet är Knyskanes.

På Magerøya finns ingen skog, bara glesa bestånd av dvärgbjörk och andra buskar. Landskapet är en enda stor fjällhed som når havet. Ett intensivt renbete har troligen bidragit till vegetationens utformning.

I början av 1980-talet blev det fler resor till Nordkap och i juli 1982 gjorde Stig Ehnebom och hans medarbetare en ny film om Rolf. Ehnebom hade redan gjort två filmer i serien ”En man och hans blommor”: del 1 från Medelpad/Jämtland och del 2 från Sicilien. Nu skulle det bli en tredje del om en exkursion till Nordkap. Det var ett gäng naturintresserade Sundsvallsbor som följde med och resan gick med buss från Luleå.

FIGUR 56. På Nordkap ledde Rolf exkursioner under några år på 1970- och 80-talen.

FIGUR 57. Rolfs vänner Arto Viljamaa från Vasa och Pietro Mazzola från Palermo. Rolf drogs till udda personligheter och till den kategorin hörde definitivt Aarto. Han cyklade till Nordkap från Vasa för att delta i exkursionen. Aarto var mycket skicklig på att spela på såg och ledde också kurser i denna musikkonst.

FIGUR 58. Stig Ehnebo och Rolf vid inspelningen av "En man och hans blommor". De hade tur med vädret då det var bra förhållanden vid alla sex dagarna inspelningen pågick. Däremot var det ofta blåsigt och olika speciallösningar fick vidtas för att kunna spela in under dessa förhållanden.

Rolf reste i förväg för att rekognoscera och han hade med sig sina vänner Pietro Mazzola från Palermo och Bengt Nordin från Sundsvall, ägaren till Trollska galleriet. På vägen upp stannade de till i Överkalix och besökte Vippabacken som är ett hembygdsområde vid Kalixälven. Strandängarnas vegetation vid den oreglerade Kalixälven intresserade Rolf och från Vippabacken noterade han i sin dagbok flera typiska norrbottniska raningsväxter, däribland kung Karls spira, åkerbär, smörbullar och strandveronika (*Pedicularis sceptrum-carolinum*, *Rubus arcticus*, *Trollius europaeus*, *Veronica longifolia*).

Det blev sammanlagt 24 deltagare i expeditionen och ett av exkursionsmålen var fjället Duken som ligger på östra sidan av Magerøya. Fjället Duken är intressant på grund av att berggrunden består av dolomit. I filmen berättar Rolf om områdets geologi och vad det betyder för växterna. Dolomiten är lättvittrad, rik på magnesium och markytan består delvis av gruskorn med ren kalkspat. På Duken finns ett stort bestånd av Magerøyas botaniska raritet, purpurkrassing (*Braya glabella* subsp. *purpurascens*), som bara finns här på det europeiska fastlandet. Här finns också orkidéerna dvärgyxne (*Chamorchis alpina*) och fjällyxne (*Pseudorchis straminea*).

Ehnebo frågar Rolf om varför en orkidéspecialist åker till Nordkap. Rolf skrattar och svarar:

Från hotellfönstret på Kreta kan jag se växtplatserna för 18 olika orkidéer men i närheten av hotellet på Magerøya finns bara 5–6 arter. Det är således inte artrikedomen som lockar utan mera de spännande anpassningarna till denna kärva miljö som är intressanta att studera. Det är också intressant att göra en så här lång resa genom Norden och följa vegetationens förändring från de djupa granskogarna i Medelpad till hedlandskapet här på Nordkap.

FIGUR 59. Purpurkrassing (*Braya glabella* subsp. *purpurascens*) från fjället Duken 1982. Magerøya är den enda växtplatsen för purpurkrassing på det europeiska fastlandet.

Nästa exkursionsmål vid filminspelningen är själva Nordkapsklippan och strandvegetationen nedanför. Rolf visar deltagarna skörbjuggsört (*Cochlearia officinalis*) och äter upp en planta:

Fullt ätbar som sallad med en saltä från havet. Troligen åt redan vikingarna denna C-vitaminrika växt. Den är grön större delen av året och lätt att känna igen.

Det charmiga med Nordkap är att här möts havet och fjället. Så ser det förvisso ut på flera ställen längs Norges kust men det blir så tydligt här. Här finns flera exempel på märkliga växtmöten: havssätering och björnbrodd samt strandviol och lappspara.

De flesta arterna är rätt vanliga fortsätter Rolf men här har vi en intressant raritet. Det är sibirisk gräslök, *Allium schoenoprasum* var. *sibiricum*, som är större än vår gräslök och också den användbar i matlagningen. Vid en annan resa här blev vi strandsatta på Knivskärsudden längre västerut och då gjorde vi smörgåsar med sill och sibirisk gräslök på knäckebröd och den blev då kallad Knivskärsuddsmackan.

Rolf får frågan om han trivs med att leda en grupp och ha exkursioner.

FIGUR 60. Rolfs plansch från Nordkap föreställer 15 typiska växter för området. Överst ser vi från vänster jättegärlök, strandloka, rosenrot, skörbjuggsört och gulkämpar (*Allium schoenoprasum* subsp. *sibiricum*, *Ligusticum scoticum*, *Rhodiola rosea*, *Cochlearia officinalis*, *Plantago maritima*).

Längst fram ser vi gullbräcka, fjällglim, fjällsippa, fjällviol, mossljung, purpurbräcka, stjärnbräcka, snöbräcka, ostronört, krypljung, saltarv och fjällgröna (*Saxifraga aizoides*, *Silene acaulis*, *Dryas octopetala*, *Viola biflora*, *Harrimanella hypnoides*, *Saxifraga oppositifolia*, *Micranthes stellaris*, *Saxifraga rivularis*, *Mertensia maritima*, *Kalmia procumbens*, *Honckenya peploides*, *Diapensia lapponica*). Det är således en salig blandning av fjällväxter och havsstrandsväxter.

Ja, det gör jag, jag är en exhibitionist och det tror jag man behöver vara om man ska vara en bra lärare. Man lär sig mycket också då det finns mycket kunskap i en så här stor grupp och man tvingas att försöka svara på kluriga frågor.

Rolfs intresse för Nordkap och filminspelningen uppmärksammades också i lokalpressen. I tidningen Finnmarksposten pryder han omslaget 13 juli 1982 med rubriken "Trollsvensken i floraen". I artikeln inne i tidningen beskrivs hans botaniska utforskningar med rubrikerna "Sveriges verdenskjente trolltegner" och "Guide bland Magerøyas planter".

Härjedalsfjällen

Från Sundsvalls horisont är Härjedalsfjällen det närmaste området där man kan få uppleva fjällfloran. Här finns flera rikområden, mycket intressanta kulturmarker och en stor besöksnäring. Rolf lärde känna Härjedalsfjällen i mitten av 1980-talet när han blev erbjuden att vara blomsterguide för gästerna på Tännadalens fjällhotell. Som vanligt så fanns inget anställningsförhållande; han fick respengar och fritt vivre och fick möjlighet att lära sig ett nytt botaniskt landskap under några år.

Blomstervandringarna som utgick från Tännadalen var delvis ett samarbete med ICA-kuriren. Under några år var det veckoresor men även temahelger med orkidévandringar.

Stefan Mörtberg som i flera år ägde Tännadalens fjällhotell och ansvarade för blomsterturerna berättar:

Det kom ofta mycket folk på de här turerna och hotellet var tvungna att ha flera kunniga blomsterguidar samtidigt. En av dem var Carl-Fredrik Lundevall som blev god vän med Rolf och även författaren till Härjedalens flora, Bengt Danielsson, var en av guiderna. Eftersom det ofta deltog utländska gäster på turerna så passade Rolf bra med sina breda språkkunskaper. Vi hade ett brett urval av utflyktsmål beroende på gästernas intressen och fysiska förmåga. Hamrafjället strax intill Tännadalen var naturligtvis ett av de populäraste besöksmålen.

En annan av guiderna var Bosse Eriksson från Västerfärnebo som var blomsterguide i sammanlagt 34 år:

Ibland var grupperna stora och vi var flera guider samtidigt men de flesta flockades kring Rolf. Han var oerhört kunnig och hade också föreläsningar på kvällarna där han genom att skriva och teckna på blädderblock berättade om orkidéerna, deras taxonomi och evolution.

Ett besöksmål var den vackert belägna fåbodvallen Klinken vid Skarsfjället där det fanns en stor förekomst av orkidén brunkulla som alltid lockade. Jämtlands landskapsblomma har haft goda

FIGUR 61. Skiss av Mittåkläppen från Rolfs dagbok 1987. Det finns mängder av skisser och akvareller i Rolfs dagböcker från alla hans exkursioner och resor.

FIGUR 62. Delar av Härjedalsfjällen med högfjällen Helags och Sylarna i bakgrunden.

FIGUR 63. Exkursion med Rolf juli 1987. Som vanligt var Rolf i centrum och de intresserade deltagarna flockades kring honom.

förekomster också i Härjedalen men finns numera kvar nästan enbart i fjällnära miljöer. Rolf som hade följt brunkullans uttåg från Medelpad kunde berätta dess speciella historia och redogöra för ståndortskraven.

En annan fäbodvall som besöktes var Ruvallen i den östra kanten av Flatruet. Ruvallen besöktes många gånger av Rolf och Carl-Fredrik Lundevall och härifrån finns flera illustrationer av olika maskrosor som Carl-Fredrik visade upp. Han hade vid den här tiden nyligen pensionerat sig från tjänsten på Naturhistoriska riksmuseet och verkade sedan som guide i Härjedalsfjällen under 17 år.

Mittåkläppen var en populär dagstur och här var det främst olika arter av bräckor som lockade. I området är nio arter påträffade. Förutom de mer vanliga fjällarterna finns här också rariteterna spädbräcka (*Micranthes tenuis*), snöbräcka (*Saxifraga*

FIGUR 64. Rolf och Carl-Fredrik Lundevall vid ett bestånd av lappnycklar (*Dactylorhiza majalis* subsp. *lapponica*) i augusti 1992. Lundevall är en professionell botaniker med maskrosor som specialitet men också en kunnig ornitolog.

rivularis) och klippbräcka (*Saxifraga ascendens*) där också en gul form (var. *lutea*) förekommer.

Sølenet någon mil på andra sidan riksgränsen ligger i ett område med lättvittrade och kalkrika fyllitskiffrar. Sølenet är ett stort myrområde som delvis är skyddat som reservat. Reservatet omfattar cirka 30 hektar varav ungefär hälften hävdas med slätter. Här kan man få en bild av hur stora delar av det nordskandinaviska myrlandskapet gestaltade sig för hundra år

FIGUR 65. Med utgångspunkt i Tännadalen ledde Rolf exkursioner i Härjedalsfjällen under flera år.

sedan då myrarna var de viktigaste fodermarkerna. På grund av kalkpåverkan och slätterhävden är floran rik med flera rariteter.

Rolf och Carl-Fredrik besökte området flera gånger vid sina exkursioner. Det var lättillgängligt om vädret var lite sämre och här fanns mycket att visa upp. Här finns en ovanligt nordlig förekomst av ängsstarr (*Carex hostiana*) men också mängder av den tidigblommande gullspiran (*Pedicularis oederi*) som har en mycket lokal utbredning i dessa delar av den skandinaviska fjällkedjan. Här finns också goda förekomster av krävande orkidéer som brunkulla, brudsporre, blodnycklar och vityxne (*Gymnadenia nigra*, *G. conopsea*, *Dactylorhiza incarnata* var. *cruenta*, *Pseudorchis straminea*).

Lite längre bort fanns Ljungdalsfjällen och flera turer gick till Torkilsstöten som var en rik och ganska lättillgänglig lokal för dvärgyxne (*Chamorchis alpina*) och en av landets sydligaste lokaler för denna miniorkidé. Det förekom även turer till Helagsmassivet och här var det högfjällsväxter som lockade efter en krävande vandring till över 1500 meters höjd. Det var främst isranunkel (*Ranunculus glacialis*) som visades upp, men även till exempel bågfryle (*Luzula arcuata*) och jämtlandsgröe (*Poa xjemtlandica*). Isranunkel växer här på sina sydligaste fjälltoppar i Sverige.

Baggsöta (*Gentiana purpurea*), upptäcktes i Härjedalen så sent som 1974 och mindre grupper kunde ibland få följa med experterna och bese den ”hemliga” lokalen som fortfarande är Sveriges enda. Vid ett tillfälle var den legendariske naturskribenten Sven Löhman från Gävle med på turen. Han skrev krönikor i Gefle Dagblad under rubriken ”Naturutan” och en av hans krönikor 1985 kom att handla om besöket vid växtplatsen för baggsöta tillsammans med Rolf och Carl-Fredrik. Lokalen finns ännu kvar och verkar stabil; det finns ungefär tusen exemplar på västra sidan av Malmagsvålen, troligen tillhör alla plantor en och samma klon.

Brunkullan som blev en brudkulla

Brunkulla (*Gymnadenia nigra*; tidigare *Nigritella nigra*) intresserade Rolf sig särskilt för efter att ha följt artens tillbakagång och utgång på medelpadsängarna. År 1976 var han medförfattare till en artikel i tidskriften Fauna och Flora som behandlade brunkullans ekologi och utbredning i Sverige. Folke Björkbäck från Naturhistoriska riksmuseet var huvudförfattare och den som senare gjorde försök med återinplanteringar av brunkulla på några ställen i Medelpad.

FIGUR 66. Teckning av dvärgyxne (*Chamorchis alpina*) från Rolfs dagbok.

FIGUR 67. Vid ett besök i Sörendet 1993 målade Rolf av en brunkulla (*Gymnadenia nigra*) och dagen efter en brudkulla (*G. rurei*) från Ransarn i Vilhelmina för att visa på den uppenbara skillnaden i blomfärgen.

Wanja och Tommy Joneström från Sundsvall har fritidshus nära sjön Ransarn i Vilhelminafjällen. I slutet av 1970-talet upptäckte Wanja att det växte brunkulla i ett område vid sjön. Hon berättade om fyndet för Rolf Lidberg några år senare och sommaren 1987 följde Rolf med till Ransarn. Brunkullan var vid den här tiden känd från endast en lokal i Västerbottensfjällen, på Rödingsnäset i Tärna där den växer i fuktig fjällsippshed.

Rolf hade varit på Åsele marknad där han sålt trolltavlor och gjort hyggliga affärer. De åkte båt från Ransarluspen, cirka 3 mil ovanför Saxnäs, och de hade tur med vädret och fick en fin resa. Rolf var vid mycket gott humör vid den här tiden och Wanja och Tommy var helt fascinerade av hans kunskaper när de vandrade

över fjällhedarna. Rolf berättade om alla växter de såg och trots att han var rökare så var han i god form och det var svårt att hänga med i hans tempo och hungrig tycktes han inte bli.

Han visade dem dvärgyxne men också mossljung (*Harrimannella hypnoides*) och den lilla gulldraban (*Draba alpina*) på en fjällsippshed. Berggrunden i området består bland annat av olivin, ett lättvittrat basiskt mineral med hög andel magnesium. De övernattade i tält och myggen var som vanligt talrika men Rolf besvärades inte av detta trots en halvtrasig skjorta där ena ärmen nästan var borta.

Wanja berättar:

Efter mycket kryssande, än hit, än dit, i långt gräs, bland enris, över bäckar stod den bara där – plötsligt – brunkullan, precis där jag sett den många år tidigare. Den stod där helt ensam lysande röd och enormt vacker, doftande vanilj. Vi fotograferade och Rolf tecknade. Han glömde tid och rum, mygg och knott. Efter ett idogt sökande hittade vi flera blommor till efter denna lilla fjällbäck. Rolf – orkidéernas mästare – trivdes. Han kunde nu pricka in en ny växtplats för brunkullan. Så – för första gången – tittade han upp och fäste blicken på ett fjäll i fjärran. ”Nästa år klämmer vi Daunevare”, tindrade han, Rolf Lidberg, vår tids Linné.

Samma år publicerades också en artikel i Sundsvalls Tidning om Rolfs besök vid brunkullan med foton av Wanja och Tommy Joneström.

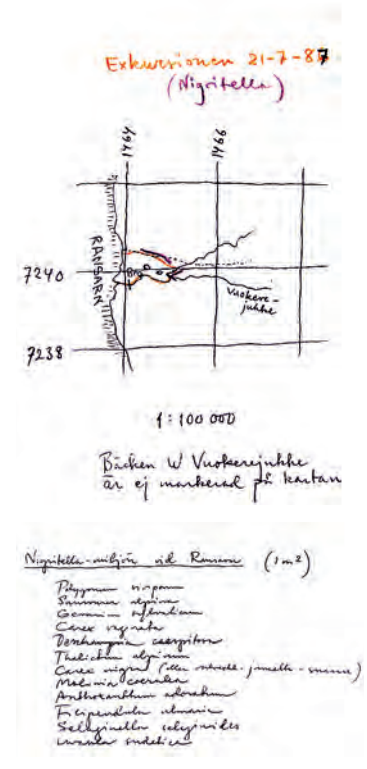
De hittade sammanlagt 85 brunkullor längs Vuokerejukke vid detta tillfälle. Rolf Lidberg var förvånad över växtplatsen då han inte tidigare sett den så nära vatten där den växte på små tuvor. Rolf menade att han aldrig sett brunkullan i en vackrare miljö än här vid Vuokerejukke och att det här inte förelåg ett hot om igenväxning på samma sätt som i de jämtländska lokalerna. Rolf noterade också att blomman var ljusare röd än den jämtländska och kanske något större.

Närmare vetenskapliga undersökningar några år senare visade att Tärna-populationen av brunkulla förutom rent utseendemässiga skillnader även hade ett annat kromosomtall än jämtlandsbrunkullorna. Man konstaterade även att brunkullorna i Tärna var apomiktiska (förökar sig utan befruktning där de nya fröna är genetiskt identiska med moderplantan) liksom de jämtländska.

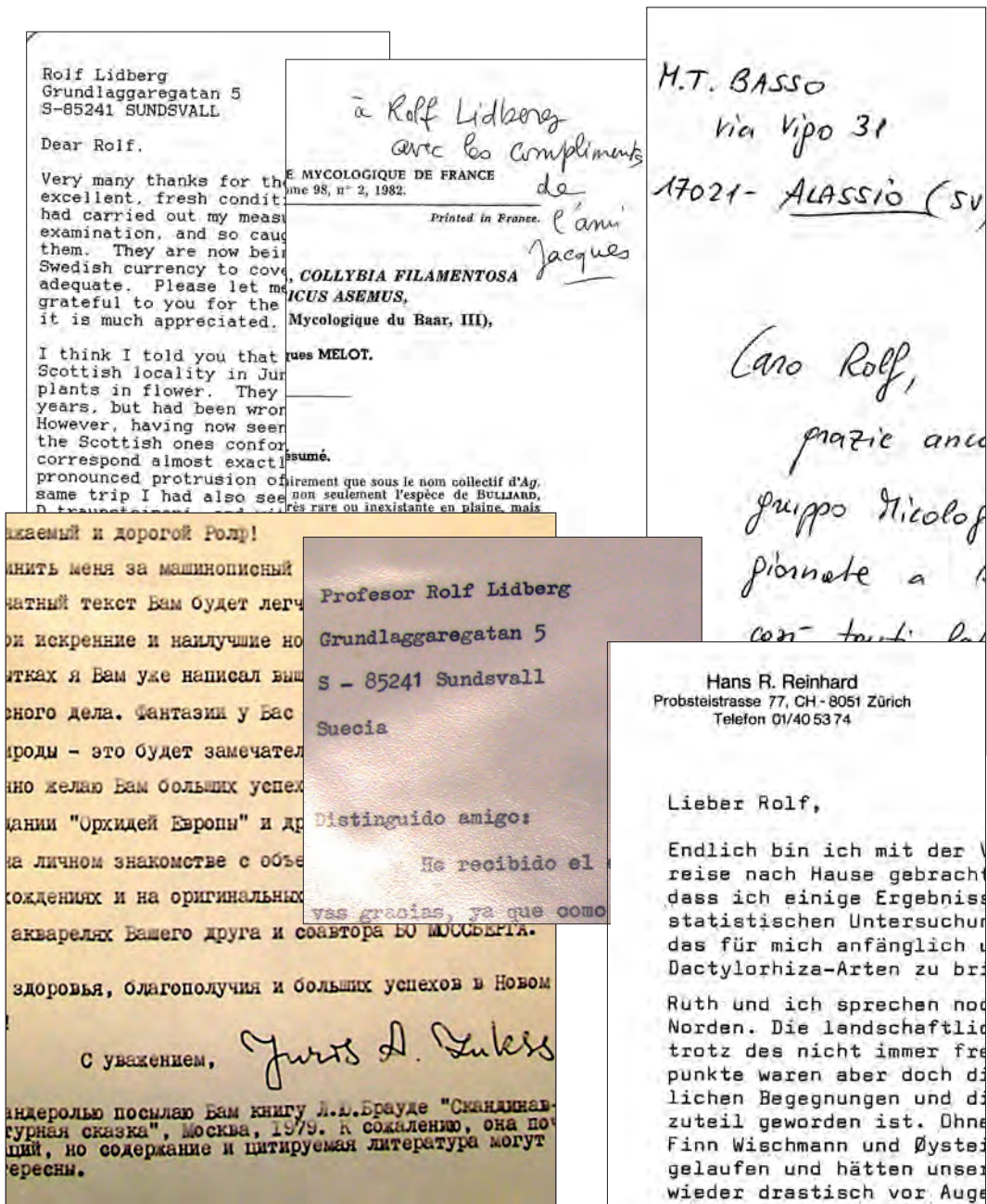
De lappländska populationerna av brunkulla ansågs vara uppkomna genom hybridisering mellan brudsporre och brunkulla. Den gavs det svenska namnet brudkulla och det vetenskapliga namnet *Gymnigritella runei* efter dess upptäckare, umebotanisten Olof Rune. Senare fördes både brudkulla och brunkulla till

FIGUR 68. Rolf vid brudkullan 1987.

FIGUR 69. Rolfs enkla kartbild och artlistan från dagboken sommaren 1987.

FIGUR 70. **Språkgeniet.** En av de mer beundransvärda sidorna hos Rolf var hans stora språkkunskaper. Han talade, läste och skrev på flera av de stora europeiska språken, engelska, tyska, spanska, italienska, och naturligtvis även de skandinaviska språken. Dessutom kunde han de sicilianska och kanariska dialekterna. Ryska, grekiska och turkiska kunde han också göra sig förstådd på.

De flesta som är språkligt självlärda brukar inte bry sig om att dyka mer än nödvändigt djupt i grammatiken. Men Rolf ville verkligen förstå hur språken var uppbyggda och han var noggrann med att lära sig de grammatiska reglerna i de nya språk han successivt erövrade. Han såg likheter mellan språkens grammatiska struktur och botanikens taxonomi och nomenklatur.

släktet *Gymnadenia*. Huruvida brudkulla verkligen har uppstått ur en korsning med brudsporre är omtvistat; se till exempel resonemangen i Stefan Ericssons artikel i Svensk Botanisk Tidskrift från 1997. Det råder olika syn på om släktnamnet ska vara *Gymnadenia* eller om man ska anta en mer konservativ attityd och låta släktnamnet *Gymnigritella* kvarstå tills dess att man vet mer om brudkullans genetik.

Den vetenskapliga diskussionen om brudkullans ursprung och genetik intresserade Rolf i hög grad. Även om han inte var akademiker så läste han mycket vetenskaplig litteratur och var särskilt intresserad av frågor kring växternas genetik, evolution och geografiska utbredning.

År 1993 gjordes ett nytt besök vid Vuokerejukkes stränder och då med vetskapen om att det var rariteten brudkulla. De som denna gång följde med Wanja, Tommy och Rolf var Barbro Lidberg, Ingemar Jonasson från Göteborg, de tyska orkidéspecialisterna Karin och Ralf Bernd-Hansen, deras vän fysikprofessorn dr Schork och den svenska orkideexperten Sven Hansson och hans fru Zari.

Rolf gick gärna och nynnade och småsjöng när han var ute och botaniserade. Ingemar Jonasson berättar:

Efter brudkullebesöket när vi stod och tittade ut över Ransarn sa Rolf att nu var han klar med en visa han gjort som han skulle kalla för brudkullepolska. Han trallade sin polska innan vi begav oss hem över sjön.

Många botanister har besökt brudkullorna vid Vuokerejukke sedan dess. Sommaren 1998 räknade man in över tusen plantor. Arten är rödlistad i Sverige som hänsynskrävande. Den finns också förtecknad i EU:s art- och habitatdirektiv och Sverige har därmed åtagit sig att se till att brudkullan har en gynnsam bevarandestatus.

”Följ Rolf Lidberg till Tenerife”

Så löd rubriken i en reseannons 1990. ”Fjorton dagar av gemenskap och naturupplevelser tillsammans med Rolf Lidberg! Vi tittar på blommor, promenerar längs gamla vandringsleder och längs Atlantens stränder. Vi äter, dricker och mår gott.”

Nils Gärdegård och Rolf hade samarbetat i flera år med att ge ut Trollmanacken, en kalender med Rolfs olika trollteckningar. När Rolf påbörjade sin Teneriffaperiod startade de även reseverksamhet och Rolf & Nisses Handelsbolag såg dagens ljus. De köpte in sig på Vingresors charterturer och det blev sammanlagt fem turer till Teneriffa med botaniskt intresserade svenskar.

De bodde i Puerto del la Cruz på vanliga hotell och hade normalt ett program för fjorton dagar. Det var bara 10–12 deltagare

FIGUR 71. En del av sällskapet anländer till Vuokerejukke 1993. I mitten av båten ses Rolf och Barbro Lidberg. I fören ses Ingemar Jonasson och Sven Hansson drar upp båten.

FIGUR 72. Rolfs uppvaktning av Nils Gärdegård på femtioårsdagen.

per gång och många tyckte att det här var det bästa de någonsin gjort. Ett av de många breven från resenärerna lyder:

Ett varmt tack för två angenäma veckor i ditt sällskap och under din kunniga guidning på ett vintervackert Teneriffa. Vi beundrar din förmåga att hitta pärlor såsom orkidén Barlia i ett otillgängligt lavalandskap.

En av favoritplatserna som Rolf gärna besökte vid sina exkursioner var den otillgängliga byn Tenó Alto på 800 meters höjd på Teneriffas nordvästspets. Det var en avfolkningsbygd där det enligt Rolf mest fanns getter och äldre människor. Om man ringde en dag i förväg till byns restaurang kunde man bli serverad killing som smakade utmärkt och byn var också känd för sin getost.

Ett kärt besök var att bese öns botaniska stolthet, nämligen kanarieclockan (*Canarina canariensis*) som är endemisk för de västra Kanarieöarna och bland annat hittas i skogarna av kanarisk lager på Anagahalvön. Kanarieclockan växer i långa revor som slingrar sig i träd och på bergväggar. Den har ett litet bär som äts av de äldre guancherna, berättar Rolf för deltagarna.

Det var Arnoldo Santos, en botanistkollega som Rolf träffade på Optima-kongressen i Istanbul 1986, som bestämt ville att Rolf skulle besöka Kanarieöarna. Arnoldo Santos ledde den botaniska trädgården i Puerto del la Cruz på Teneriffa. I januari 1987 kom Rolf för första gången till Teneriffa på en vanlig fjortondagars charterresa. Rolf berättar:

Arnoldo Santos tog med oss ut på Tenohalvön, på västra sidan och visade oss några endemer och då hade vi redan bestämt oss för att tillbringa nästa vinter här.

FIGUR 73. Rolfs första skiss av orkidén *Barlia metlesiciana* vid Chio på västra sidan. Förekomsten av *Barlia* på Teneriffa beskrevs så sent som 1979 och Rolf kom att bidra till upptäckten av flera nya lokaler i de otillgängliga bergsområden där den växer.

Teneriffa var lite varmare än Sicilien på vintern och här fanns en helt ny flora att lära sig. Rolf var vid den här tiden gift och han och Barbro hyrde en lägenhet med utsikt över havet i Puerto de la Cruz. De två första veckorna blev intensiva med besök på nya platser varje dag, bland annat besöktes La Orotava, Teide och orkidélokaler i Santiago och La Vega.

Kontakterna med forskarvärlden blev många under åren på Teneriffa. Den norske botanisten Per Sunding, en av Johannes Lids elever, kan den kanariska floran väl efter flera år på öarna under 1970- och 80-talen. Rolf skrev till Sunding och frågade efter tips på botanisk litteratur och som vanligt skickade Rolf med några trollillustrationer vilket gjorde Sunding på gott humör. Han tyckte att Lidbergs troll var så trivsamma jämfört med den norska traditionens mer elaka troll. Sunding tipsade om lämplig botanisk litteratur och ställen att få tag på dessa. Han skickade även ett exemplar av sin ”Flora of Macaronesia, checklist of vascular plants”, som han och Alfred Hansen hade gett ut 1985.

En annan nordisk botanist var Bertil Nordenstam på Naturhistoriska riksmuseet i Stockholm. De brevväxlade under Rolfs tid på Teneriffa och diskuterade främst släktet *Senecio* (korsörter) som är särskilt artrikt på öarna med flera endemiska arter. Rolf skickade belägg till Nordenstam, bland annat ett exemplar som blev bestämt till *Senecio teneriffae* och Nordenstam önskade sig även att få se exemplar av *S. palmensis*. Nordenstam reviderade senare släktet *Senecio* på Kanarieöarna och *S. palmensis* fördes till släktet *Bethencourtia*.

Även Pertti Uotila vid universitetet i Helsingfors nyttjade Rolfs tjänster och fick sig tillsänt kanariska mallor i släktet *Chenopodium*. Jan Thomas Johansson från Stockholms universitet samarbetade också med Rolf och då gällde det att hitta växtlokaler för endemiska arter i en grupp (tribus Poterieae) inom familjen rosväxter. Rolf bistod gärna de nordiska botanisterna med sina tjänster och hade koll på Teneriffas alla endemer och lämpliga lokaler att besöka.

Kanarieöarna är för en botaniker vad Galapagos är för zoologerna

säger Rolf i en intervju för Dagens Nyheter 1990 när en journalist följde med på en guidad tur.

De sju kanarieöarna har en hög andel endemiska arter bland växterna. Enligt en sammanställning som Rolf gjorde under sin

FIGUR 74. En av de botaniska exkursionerna på Teneriffa med svenska deltagare under Rolfs ledning.

FIGUR 75. Rolfs plansch över Teneriffas växtvärld är en av hans populäraste. På bilden kan man se ett tjugotal olika växter. Till vänster ses busktaklökarna *Aeonium canariense* och *A. tabuliforme* samt kanarieklockan *Canarina canariensis*. *Pericallis tussilaginis* och den ståtliga *Echium virescens* står strax framför Rolf. I mitten av bilden nedanför hans knyte ses exempelvis *Sonchus congestus*, *Lotus campylocladus* och *Echium giganteum*. Strax till höger om mitten tronar *Isoplexus canariensis* med *Euphorbia atropurpurea* nedanför sig. Till höger ses bland annat *Argyranthemum broussonetii* och *Euphorbia balsamifera*. Teide bildar bakgrund.

Teneriffatid är 37 procent av arterna endemiska. Det kan jämföras med ännu mer geografiskt isolerade öar och ögrupper som Madagaskar med 65 procent endemer och Hawaii som har över 80 procent endemer bland de inhemska växtarterna.

Rolf hade i sina anteckningar räknat in 396 kanariska endemiska taxa (både arter, underarter, varieteter och hybrider) på Teneriffa varav 181 fanns enbart på Teneriffa. Vissa växtsläkten utmärker sig särskilt. Släktet *Echium* (snokörter) som i Norden bara har en inhemska art (blåeld) har fullkomligt exploderat evolutionsmässigt på Kanarieöarna med 28 arter. Detsamma gäller släktet *Aeonium* (busktaklök) med sina 37 arter. Av

Kanarieöarnas endemer har de flesta släktskap med arter från Medelhavet men det finns också en stor andel som står närmast östafrikanska eller sydafrikanska växtgrupper.

Lokaltidningarna hemifrån Sundsvall besökte Rolf på Teneriffa några gånger. I samband med en exkursion 1989 ger han en intervju för Sundsvalls Tidning och berättar om den endemiska arten av smultronträd (*Arbutus canariensis*) som finns på önarna och som kallas för madroño:

Att stå under en madroño är som att plötsligt bli förflyttad till en sagoskog med våra svenska växter i jätteformat. Faktum är att den kanariska växten, hög som ett äppelträd har sin närmaste släkting i den svenska lingonskogen. – Om vi funderar över den tidsrymd som förflutit från det att smultronträdet och det svenska mjölonet hade en gemensam ”förälder” till i dag kommer vi in på de stora frågorna – med arton famnars djup. Varför har vi fått denna utveckling? Det är det enklaste att tänka som de religiösa, att det finns en gudomlig kraft. Frukterna från smultronträdet mognar i oktober, liknar små klementiner och är nog de mest välsmakande av alla vilda frukter jag känner till.

I samma intervju gör han en filosofisk utläggning kring sina drivkrafter som botaniker:

Nyfikenheten är en mänsklig grundegenskap. Det är vår begränsning som gör att vi bara kan syssla med en sak under ett liv. En del människor håller på med frimärken, andra med

FIGUR 76. Rolf tillbringade över tio vintrar på Teneriffa.

FIGUR 77. Kanarisk tallskog med den gulblommiga käringtandssläktingen *Lotus campylocladus*.

antikviteter. Vi botanister samlar fakta om blommor. Själv är jag nog mer samlare än forskare och mer intresserad av växternas systematik och släktskapsförhållande, hur olika arter kommit till genom evolutionen. Jag begriper inte hur man kan se naturen på ett annat sätt.

År 1990 spelade Stig Ehnebohm och Rolf Gripsäter in en serie korta avsnitt om Rolf på Teneriffa för Café Sundsvall. Caféprogrammet i Sveriges Television var populärt och hade den jovialiske och naturintresserade Gunnar Arvidsson som programledare. Rolf fick tiotusen kronor i arvode av Sveriges Television för sin insats, en mycket blygsam summa även med den tidens penningvärde. De 16 filmsnuttarna om vardera bara fem minuter hade olika teman kring olika växtgrupper och naturmiljöer men också syftet att presentera det kanariska folket. Rolf berättar från sin trädgård i Puerto de la Cruz i första avsnittet:

Det finns ca 1 500 växtarter på Teneriffa och jag hoppas hinna se alla, cirka 700 har jag sett hittills.

Ett avsnitt handlar om drakblodsträdet (*Dracena draco*), kanske världens mest fotograferade träd. Det finns bara på Teneriffa och på grannöarna Gran Canaria och La Palma. Lokalen i Icod på nordkusten är mest känd och det trädet lär vara 850 år gammalt. Den röda saften från trädet användes som medicin av guanchederna som också balsamerade lik med den. Drakblodsträdet hör till familjen Agavaceae som också innehåller många införda växter som blivit invasiva på öarna.

En av TV-exkursionerna gick till den kanariska tallskogen med den endemiska kanarietallen (*Pinus canariensis*). Natur-

typen är numera ganska väl skyddad i olika typer av reservat och parker. Tallen har traditionellt använts som byggnadsvirke då det är mycket rötbeständigt. Den kan bli mycket hög, upp till femtio meter om den får åldras ifred. Speciellt för kanarietallen är också dess långa barr, upp till trettio centimeter långa, och mycket stora kottar. Barran samlas upp av lokalbefolkningen och används som strö till djuren, på samma sätt som vi använder spån eller torv. Vid dimma kondenseras fuktigheten på de långa barran och droppar ner på marken varför tallskogarna är av stor betydelse för vattenhushållningen. Det är ont om blommor i tallskogen men i gläntor och längs vägkanterna växer den endemiska käringtanden *Lotus campylocladus*.

Rolf var ju känd som orkidémålare och orkidéexpert hemma i Sverige och han fick ofta frågan om orkidéer på Teneriffa. Han berättar i TV:

Teneriffa är dock en orkidéfattig ö men det finns ändå en stor raritet, *Barlia melisiksiana* som är en högvuxen art på upp till en meter. Det finns bara sex arter av orkidéer på Teneriffa. I lagerskogen finns även *Gemmaria diphylla*, en trevlig orkidé som inte finns i Europa. Även *Habenaria* som är ett tropiskt släkte finns på Kanarieöarna, dock bara en art, *Habenaria tridactylites*.

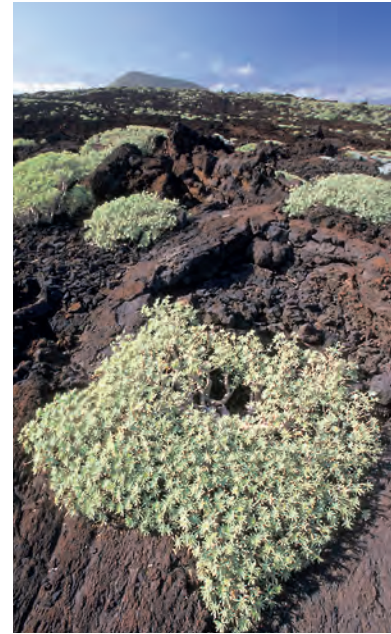
Ett av avsnitten handlar om jättekalderan Las Cañadas inom Teides nationalpark på 2000 meters höjd.

Här finns en mycket speciell flora som bara har en kvadratmil att leva på. Cañadas-växterna blommar på sommaren, bl.a. teidevioleten *Viola cheiranthifoliae* och tyvärr så får jag aldrig se denna flora för på sommaren är jag hemma i Sverige.

Det är dessvärre stora problem med invasiva arter i nationalparken, främst på grund av alla de växter som massturismen för med sig. Ungefär trettio nytillkomna arter har hittills påträffats, hälften av dem gräs och på sikt utgör de ett hot mot den unika endemiska floran.

I de två avslutande kortfilmerna berättar Rolf om den kanariska lagerskogen som växer på 500–1500 meters höjd i ”molnbältet”. Den domineras av högvuxen azorisk lager (*Laurus azorica*) och kanarisk lager (*L. canariensis*) som bildar ett tätt krontak. Detta är en skogstyp som har minskat starkt på grund av uppodling. Den har tidigare funnits i andra delar av Europa men finns idag bara kvar på Kanarieöarna. Lagerträden har använts till kolning och till brännved.

Som ett lägre skikt i lagerskogen växer två inhemska järneksarter (*Ilex*) och spansk lagerhägg (*Prunus lusitanica*). Det är dåligt med örter däremot men i en glänta visar Rolf TV-tittarna en stor och praktfull smörblomma (*Ranunculus cortusifolius*) som bara

FIGUR 78. Vy över Las Cañadas med *Euphorbia balsamifera* i förgrunden.

FIGUR 79. Klätterväxten *Podranea ricasoliana* i familjen katalpaväxter (Bignoniaceae) kommer från Sydafrika. Den har vackra blommor och är populär att odla men sprider sig snabbt på ett oönskat sätt och är ett av många exempel på en invasiv art på Teneriffa.

finns på Kanarieöarna och de andra makaronesiska öarna. Efter avverkning av lagerskogen tar trädljung (*Erica arborea*) över och den kan bli mycket grov.

Ett intensivt naturskyddsarbete inleddes i mitten av 1980-talet då en ny våg av massturism anlände till öarna. Turistindustrin exploaterade snabbt stränderna och högg ner mycket ursprunglig skog i närheten av de finaste stränderna. Men så mycket som 33 procent av landarealen på Kanarieöarna – uppdelade på 104 områden – är nu skyddad mot exploatering.

Det finns flera olika former av naturskydd, varav vetenskapliga och ekologiska reservat, nationalparker och naturparker är de viktigaste. Dessutom finns olika områden där traditionell markanvändning ska samordnas med naturskyddet.

På Teneriffa är nästan hälften av landytan skyddad och här utgörs den största delen av nationalparker och naturparker. Teide nationalpark har funnits ända sedan 1954 och är omfattar 190 kvadratkilometer och en rejäl buffertzona. Nationalparken är sedan 2007 också ett världsarv på UNESCO:s lista.

FIGUR 80. Rolf vid purpurtörel (*Euphorbia atropurpurea*) under en av exkursionerna. Purpurtöreln är en av Teneriffas många endemer.

För sina botaniska studier använde Rolf en checklista gjord av Hansen och Sunding som han fyllde i med kommentarer om växtplats och tidpunkt när han såg arterna. Han gjorde många egna listor över Kanarieöarnas flora under sina drygt tio vintrar på öarna. En checklista över alla taxa på Teneriffa, artlistor från exkursioner på samtliga öar samt från över 200 lokaler på Teneriffa, en lista över auktorer för samtliga namngivna taxa på öarna och en förteckning över kanariska växtnamn är några exempel. Samtliga förteckningar och listor är vackert skrivna och måste ha krävt hundratal timmar av arbete.

Anders Nilsson från Umeå universitet bedrev i början av 1990-talet tillsammans med den numera bortgångne ekologen Björn Malmqvist ett forskningsprojekt om vattenlevande insekter på Teneriffa. Eftersom Anders kände Rolf sen tidigare tog de kontakt, och Rolf hjälpte Anders och Björn att hitta på ön. Anders berättar:

Vi träffade Rolf i Puerto de la Cruz på Teneriffa våren och hösten 1991 samt våren 1993. Jag minns särskilt när han 1991 följde med oss på en lång jeep-tur till ravinen Barranco del Rios översta delar för att bland annat söka efter den stora endemiska dykaren *Meladema imbricata*, som lever i mindre vattendrag i detta bergslandskap. Vi hittade skalbaggen och Rolf tecknade av den i sitt block. Han gav oss även värdefull hjälp med att namnge växter längs bäckarna. Vi hälsade på i hans hus i Puerto och han visade oss då alla akvareller med Medelhavsområdets orkidéer som han då arbetade med. Han verkade känna alla i Puerto och hade en makalös koll på alla intressanta barer och krogar. En fantastisk ciceron!

I Rolfs dagbok från denna utfärd till Barranco del Rio har han bland annat noterat *Senecio palmensis*, *Carex canariensis* och *Salix canariensis*.

Under Teneriffa-tiden kom Rolf alltmer att ägna sig åt kulturfrågor, antropologi och de kanariska traditionerna rörande musik, dans och mathållning. Etnologen Chucho Dorta som intresserade sig mycket för den traditionella kulturen på Teneriffa gav ut en slags hembygdsbok från Teneriffa 1992 vari ett kapitel är skrivet av Rolf. I Chuchos förord till detta kapitel nämns Rolf som en arvtagare till Eric Sventenius som några decennier tidigare varit ett aktat namn på de kanariska öarna.

Rolfs artikel på åtta sidor handlar mest om de eventuella influenser som vikingarna har haft på kulturen på Teneriffa. Rolf tyckte sig se likheter mellan den nordiska kulturen och den kanariska i flera avseenden. Här var han influerad av den norske historieforskaren och konstnären Per Lillieström som i sin tur var god vän med Tor Heyerdahl som medverkade i en del arkeologiska utgrävningar på Teneriffa.

FIGUR 81. Skenkrokusen *Romulea columnae* avmålad i turistmetropolen Agua Garcia på Teneriffas norra del.

Fundering från Rolf i ett av hans anteckningsblock från Teneriffatiden:

Skulle det vara meningsfullt att jämföra "genealogiska utvecklingsträd" för mänskliga påfund (som t.ex. språk) med dito för organismer (t.ex. växter)? Då har vissa "grenar" behållit ursprungliga "primitiva" drag medan andra grenar har gjort sig av med dem, t ex verbböjningar, kasus och genus. Här gäller det att hitta adekvata motsvarigheter bland växterna! Det här är nog för svårt för mig – men någon kanske kan? Är idén vettig?

Det kom att bli drygt tio vintrar på Teneriffa. De sista vintrarna hade han och Barbro skiljt sig och han hade en ny kvinna som reskamrat. De sista åren gjordes flera turer till de andra kanariska öarna och som vanligt blev det långa artlistor men tyvärr få växtillustrationer. Flera av de gamla botanikkompisarna kom och hälsade på hos Rolf, bland andra Åke Lundqvist och Carl-Fredrik Lundevall.

Dactylorhizafanatikern

Även om Rolf inte var en akademisk forskare så hade han ett visst inflytande på den europeiska orkidéforskningen och främst då inom släktet handnycklar (*Dactylorhiza*). Det vetenskapliga namnet härrör från grekiskans *Dactylos* som betyder finger och *rhiza* som betyder rot.

Släktet är känt för sin stora och för många mycket förvirrande mångfald. Orkidéspecialister har under åren försökt att dela upp släktet i goda arter men misslyckats. Frågor om en viss population eller ett visst exemplar tillhör viss en art är vanskliga att besvara och tidigare var man helt hänvisad till morfologiska karaktärer vilka inte alltid stämmer med vad man på senare år har kommit fram till i molekylära studier. Handnycklarna bildar ofta mellanformer och det kan vara så att plantorna på en enskild växtlokal kan delas in i flera former vad avser de rent morfologiska karaktärerna.

Senare tiders molekylära studier som gjorts av exempelvis Mikael Hedrén vid Lunds universitet visar snarare på utvecklingslinjer inom vissa grupper av arterna. Av de svenska arterna i släktet är det egentligen bara Adam och Eva (*D. sambucina*) som är klart avgränsad från de övriga i släktet men även den kan i enstaka fall korsa sig med andra handnycklar.

Rolfs tidigaste mer ingående studier av släktet handnycklar är från Brämön sydöst om Sundsvall. Där växer en typ av sumpnycklar (*D. majalis* subsp. *lapponica*) som fick arbetsnamnet "Bremönyckeln" på grund av sina avvikande karaktärer jämfört med sumpnycklarna som växte på fastlandet. År 1967 skriver

Rolf en krönika i lokaltidningen om denna och andra medelpadska rariteter bland blommorna:

I fjol sommar hade jag tillfälle att jämföra ”Bremönyckeln” med uppländska släktingar. Två vitt skilda former. Neuman [lektorn Leopold Martin Neuman, förf. anm.] identifierade Bremönyckeln med en form från Schillertal vid Jena i Östtyskland. Gissa om Jena blir mitt nästa utflyktsmål utomlands. Då frågar man sig om Bremönyckeln och Jenanyckeln ser lika ut, betyder då detta att den har spritt sig från det ena stället till det andra? Sannolikt inte. Bremönyckeln är troligen av bastardursprung och Jena-nyckeln likaså enligt europeiska orkidéforskare. Men föräldrarna då, på Bremön finns bara fyra potentiella föräldrar i livet. Hur många i Schillertal? Och hur ser dom ut? Den frågan får jag svar på vid min kommande konfrontation med dem.

Många vetenskapliga rapporter om släktet *Dactylorhiza* beställdes och lästes på 1960-talet. Umeåprofessorn Bengt Petterssons skrifter om släktet *Orchis* (*Dactylorhiza*-arterna ingick tidigare i detta släkte) på Gotland från 1940-talet lästes och Rolf samlade också belägg av handnycklar till herbariet på det nya universitetet i Umeå, bland annat olika typer av ängsnycklar och blodnycklar från Medelpad och Gästrikland.

Andra skrifter som studerades var Holmen och Kaads skrift om sumpnycklar på Läsö i Danmark och en taxonomisk översikt av R. Soó som heter ”Nomina Nova Generis Dactylorhiza” från 1960. Även Heslop-Harrisons skrifter från 1951 som byggde på biometriska data från olika *Dactylorhiza*-populationer i Sverige och i Storbritannien studerades noga.

Tillsammans med den gode vännen Pietro Mazzola och Francesco Maria Raimondo, båda från botaniska institutionen på universitetet i Palermo, skrev Rolf en vetenskaplig artikel 1981 om släktet handnycklar på Sicilien. Den skulle komma att bli Rolfs mest betydande vetenskapliga arbete.

Fältarbetet bedrevs 1979 och 1980, en period då Rolf bodde långa perioder på Sicilien. Artikeln gavs ut i en spansk vetenskaplig tidskrift, ”Anales Jardin Botanico de Madrid”, och resultaten presenterades vid organisationen Optimas årliga kongress i Madrid 1980. Optima som Rolf var medlem i under många år är en förkortning för Organization for the Phyto-Taxonomic Investigation of the Mediterranean Area. Bland övriga deltagare på kongressen i Madrid märktes bland andra Pertti Uotila som presenterade ett arbete om släktet *Chenopodium*.

Rolf, Pietro och Fransesco undersökte sicilianska populationer av en grupp (sektion) inom släktet handnycklar, jämförde dessa med herbarieexemplar och med belägg från Peloponnesos i Grekland där arten hjärtnycklar (*Dactylorhiza saccifera*) först beskrevs 1832, det så kallade locus classicus.

FIGUR 82. Hjärtnycklar från Madoniebergen 1978 i Bo Mossbergs tappning.

FIGUR 83. Vännerna Pietro Mazzola och Rolf sommaren 1981. Pietro är professor emeritus i botanik vid universitetet i Palermo.

Slutsatsen i studien var att det bara finns en art av sektionen *Dactylorhiza* inom släktet på Sicilien, nämligen hjärtnycklar. I en annan sektion finns på Sicilien exempelvis Adam och Eva som vi känner igen från Sverige, men den är genetiskt tydligt skild från hjärtnycklarna.

Det är ganska vanligt bland orkidéforskare att man vill dela upp släktena i många arter och i många underarter. I viss orkidélitteratur delas släktet handnycklar i Europa upp i över femtio olika arter och underarter. Andra, mer återhållsamma forskare, nöjer sig med cirka femton arter samt underarter. Variationen inom släktet är så stor att artbegreppet ibland förlorar sin betydelse.

Hjärtnycklar förekommer på Sicilien i fuktiga områden på hög höjd, till exempel på Etnas nordsluttningar och i Madoniebergen strax söder om Cefalú. Den växer ganska blött och Rolf beskriver växtmiljön i sin dagbok i juni 1979:

Hjärtnycklar växer här på torvmark med Juncustorv och vitmossor som *Sphagnum subsecundum* och *Sphagnum contortum* i ett lågt pH-värde, 4–5. Av orkidéerna är det bara paradnycklar *Orchis laxiflora* som är följeväxt. I denna miljö blir sacciferan späd och mer maculata-lik. I lite högre pH-värden där inte vitmossor dominerar och med mer rörligt markvatten blir hjärtnycklarna klart större. Tidigare rapporter av stora ängsnycklar *D. elata* från sluttningarna av Etna kan gott och väl hänföras till en storväxt och tätblommig *D. saccifera*.

Vid ett besök i Valle di Flascio på Etnas nordvästsluttning skriver Rolf i sin dagbok:

Högre upp, ovanför skogvaktarn står en fin population, ibland med maculata-läppar, ibland mycket mörk. Nedre blad ibland mycket spretigt. Inget konstigt att man blandat ihop dessa med *D. elata*.

Beskrivningen på arten hjärtnycklar passade väl ihop med det äldre herbariematerial som de undersökte och som var etiketterat *Orchis maculata*, *Orchis macrostachys* med flera. Beskrivningen av hjärtnycklar i artikeln är främst gjord utifrån studier av utseendemässiga karaktärer såsom höjd, stjälkens utformning och blommans form. De gjorde också studier på cellnivå som visade att hjärtnycklarna är så kallade diploider (har dubbel genuppsättning) med 40 kromosomer ($2n = 40$).

Forskarna kom också fram till att handnyckelpopulationen på Sicilien är mer mångformig än dem i Grekland, vilket förklarades av en större variation i miljön. En slutsats var också att hjärtnycklarnas växtplatser i Siciliens berg hade karaktären av refugier från ett tidigare mer sammanhängande utbredningsområde.

FIGUR 84. I Madoniebergens fuktiga nordsluttningar finns goda förekomster av hjärtnycklar *Dactylorhiza saccifera*. Här fältarbetade Rolf och Pietro Mazzola då de forskade på hjärtnycklarna.

När jag träffar Pietro Mazzola på Sicilien våren 2012 berättar han:

Vi fältarbetade under två säsonger och det var alltid roligt att vara ute med Rolf. Vi var mest i Madoniebergen i trakten av Petralia men också i dalgångar på Etnas nordsluttning varifrån *Dactylorhiza elata* rapporterats. Vi gjorde också en längre tur till Peloponnesos där vi såg på de först beskrivna förekomsterna vid Artemisia i Taigetebergen nära Sparta. På forskningsresan till Peloponnesos deltog även konstnären Atsuko Katzube.

Idag är det vissa forskare som anser att hjärtnycklarna är en underart inom ”storarten” *D. maculata*, men Mazzola vidhåller att hjärtnycklarna har en god artstatus och att hans och Rolfs studie ännu står sig.

Efter en dag med fältarbete 16 juni 1979 skriver Rolf i sin dagbok:

Tidpunkten för *Dactylorhiza saccifera* är perfekt. De flesta har knoppar i axtoppen och bara enstaka är överblommade. Hettan mitt på dagen är infernalisk.

På Sicilien förekommer även former mellan Romeo och Julia (*Dactylorhiza romana*) och Adam och Eva, enligt Rolfs beskrivning från 2001:

Mellanformen av *Dactylorhiza romana* och *D. sambucina* från Etna nord är ett faktum – men – lobslingorna på läppen och treflikig-

heten för hela tiden tankarna till en påverkan från *D. saccifera*. Kommer kladisterna [forskare inom fylogenetisk systematik, d.v.s. har en evolutionär syn på arternas släktskap, förf. anmärkning] att skratta eller gråta? Jag bör dock se mera av *Dactylorbiza insularis* och mer europeiskt material av *D. sambucina*. Nog måste väl *D. romana* vara äldre och *D. sambucina* stå närmare *incarnata*-gruppen, jag måste prata med Hedrén om det här.

Under en resa i Turkiet sommaren 1987 fick Rolf bekanta sig med nya arter och former av handnycklar. En av dem var *Dactylorbiza osmanica* (syn. *cilicica*) som är endemisk för Taurusbergen i sydöstra Turkiet. Den står nära ängsnycklar men har ett mycket distinkt utseende med ljust rosalilafärgade blommor, en starkt tillbakaviken läpp och långa smala braktéer vid varje blomma.

Rolf samlade blommor och blad av denna handnyckel i omgivningarna av staden Pozanti i Taurusbergen där han hittade fina lokaler vid en bäck och vid några källor. I den omgivande tallskogen var den östliga sporrssysslan (*Cephalanthera kurdica*) mycket vanlig.

Vid samma tillfälle besökte han även en handnyckelförekomst längre norrut i bergen i Bulduruc, på 1400 meters höjd. I en översilad äng vid en fruktodling beskrev han en art som skiljde sig från osmanican vid Pozanti:

Den drar mer åt *Dactylorbiza umbrosa* (en ännu östligare handnyckelart). Den är mörkblommig med starkt färgade braktéer. En del individer har sporre av *umbrosa*-form, andra är lite koniska och kortare men definitivt ej så korta som hos *Dactylorbiza osmanica*. Buldurucnyckeln har matta blad som är gråare gröna till skillnad från Pozantinnyckeln som har blanka blad.”

Auktorsbeteckningar var också ett av Rolfs intressen. En auktor är den som först namngivit och beskrivit en ny växtart. Till exempel är Linné auktor för många av våra vanliga svenska växter och hans namn skrivs vanligen bara som ett ”L.”

Rolf skriver i en av sina anteckningar om sitt märkliga intresse för auktorsbeteckningar. Han har hittat ett irriterande fel hos Hylander 1966 som han tycker borde rättas till. Det gäller lappnycklarnas namngivning och det tidigare vetenskapliga namnet *Dactylorbiza traunsteimeri* var. *blyttii* där han tycker att Hylander i sin förteckning från 1966 över den nordiska kärlväxtfloran åberopat fel auktor till denna kombination. Hylander anger auktorsbeteckningarna *Dactylorbiza traunsteimeri* (Saut.) Soó 1962 var. *Blyttii* (Rchb. Fil.) Soó 1962. Han har alltså åberopat Soó 1962 men enligt Rolf borde det ha varit *Dactylorbiza traunsteimeri* var. *Blyttii* (Rchb. Fil.) Hyl. 1966 istället eftersom Rchb (den tyske 1800-talsbotanisten Reichenbach) borde ha prioritet då han grundade sitt namn på kollektioner samlade av Blytt från Norge,

alltså lappnyckelmaterial. Eftersom man numera använder det vetenskapliga namnet *Dactylorhiza majalis* subsp. *lapponica* – grundat på genetiska släktskapsstudier – för denna underart saknar det praktisk betydelse men som synonym lever namnet och frågan kvar.

Under våren 1984 kommer några brev från den schweiziske orkidéforskaren Hans Reinhard. Kontakten med Rolf hade han fått via deras gemensamma vän Elfie Robertz i Tyskland. Reinhard skulle besöka norra Skandinavien till sommaren, främst för att titta på lappnycklar men också övriga nordiska handnycklar som blodnycklar och olika former av sumpnycklar.

Jag har undersökt släktet *Dactylorhiza* under många år i norra Italien, där det finns populationer som står nära de nordiska. Vi kommer till Sverige i slutet av juni och åker hem via Norge. Jag är tacksam för uppgifter på lokaler och gärna med skisser och kartor. Vilka karaktärer ska jag titta efter när det gäller *Dactylorhiza lapponica* och *Dactylorhiza traunsteineri*? Finns det tydliga karaktärer enligt din mening?

Rolf beskriver för Reinhard sina observationer av hur lappnycklarna växer i Medelpad:

De förekommer främst i de kalkrikaste myrarna med glest trädskikt och i kanter med ängskärrsvegetation. Den växer oftast i små grupper i svackor och på låga tuvor och har starkt färgade blommor.

Ju längre mot öster man kommer i Medelpad, desto svårare blir det att skilja mellan lappnycklar och andra former av sumpnycklar, vilka har sin hemvist längre söderut och närmare kusten. Bladen blir längre och smalare och blommorna blir blekare.

Hans Reinhard besöker över fyrtio platser i Skandinavien från Nordnorge ner till Uppland och förutom Rolf är det flera andra svenska botanister som visar runt. Under hösten 1984 tackar Reinhard för besöket i Skandinavien. Brevet är nu mera personliga, den inledande stringenta artigheten är borta och de senare breven inleds med ”Käre [Lieber] Rolf” istället för ”Ärade” som inledde den tidigare korrespondensen. Alla mina biometriska data har gett resultat, skriver han, och det ska bringa ordning i de nordiska *Dactylorhiza*-grupperna. Han tackar för gott bemötande och skriver vidare att det är nödvändigt med lokala guider då de nordiska populationerna är mycket utspridda.

Reinhard gjorde en biimetrisk undersökning av olika populationer från Medelpadskusten till fjällkedjan och han kom fram till att nycklarna i västra Medelpads myrar visade närmare släktskap med fjällkedjans lappnycklar än med dem som återfinns vid

FIGUR 85. Lappnycklar från ett rikkärr i Borgsjö, västra Medelpad.

Medelpadskusten, till exempel på Mäckelmyran i Njurunda. Han ville ha Rolfs synpunkter på resultaten och Rolf tyckte att det här stämde väl med vad han sett under arbetet med Medelpads flora.

Reinhard menar att en uppdelning i två integrerade komponenter av lappnycklar inte är möjlig och att det är samma art som förekommer i de schweiziska, österrikiska och italienska alperna. Kromosomtalet för både de nordiska och mellaneuropeiska formerna har visat sig vara $2n = 80$, det vill säga en fyrdubbel (tetraploid) uppsättning av de tjugo kromosomerna i cellkärnan.

År 1985 besöker Hans Reinhard Öland och Gotland där Rolfs vänner Staffan Rosvall och Åke Lundqvist guidade till fina platser för handnycklar. Inspirerad av Rolf intresserar sig Reinhard nu också för mossnycklar (*Dactylorhiza sphagnicola*). Han skriver senare till Rolf:

Hur skiljer sig de i södra Sverige från dem i Sundsvall, jag har nu samlat biometriska data från östra Sverige och jag skickar resultaten senare.

Reinhard's resultat publiceras 1985 i en artikel i den vetenskapliga tidskriften AHO under rubriken "Skandinavische und Alpine *Dactylorhiza*-Arten".

Mossnycklar lärde Rolf känna för första gången i Tyskland. Det är också där den först beskrevs 1926 av Hans Höppner. Hos sina vänner Elfie och August Robertz i Viersen i västra Tyskland besökte Rolf naturskyddsområdet "Elmpter Bruch und Wacholderheide" i juni 1981 för att bekanta sig med mossnycklarna. Han samlade mängder med biometriska data och färgintryck av olika slag från de ungefär fyrtio plantor som blommade detta år. Han anger också flera följearter, däribland ängsull, pors, blåtåtel och klockljung, alla typiska fattigkärrsarter.

Han hade översatt Höppners beskrivning av arten för att få en tydligare bild och något att jämföra sina studier med: "det är vanligen stora, tjockstänglade plantor med 3–5 örtblad vilka för det mesta är förhållandevis smala o.s.v."

Det skulle därefter ta ganska lång tid innan han insåg att mossnycklar även fanns i Medelpad. De populationer av handnycklar som under 1990-talet började kallas för mossnycklar ansåg Rolf och andra medelpadsbotanister tidigare vara en typ av sumpnycklar. Under 1980-talet upptäcktes att mossnycklar fanns i flera svenska landskap. Från Uppland beskrevs den 1985 och från Gästrikland några år senare och till sist Stefan Olanders fynd i Alftatrakten 1988, nu bara 12–13 mil fågelvägen från Medelpad.

FIGUR 86. Mossnycklar var ett av de taxa inom släktet *Dactylorhiza* som Rolf intresserade sig särskilt för. Här har han under samma sommar målat av dem på två lokaler, en i Medelpad och en i Småland.

En anteckning av Rolf från början av 1990-talet:

Våra sumpnycklar innefattar minst två olika taxa. I rikkärr på Bremön och i Hässjö växer en nyckel som tycks identisk med de som växer i Gästrikland och Upplands kusttrakter. Dessa former förs här till (egentliga) sumpnycklar, subsp. *traunsteineri* men möjligen kan de också föras till den östliga form som kallas *D. russovii*. Förekomsterna är dock inte enhetliga. Sump-

nycklarna på Bremön hör nog hit men visar samtidigt drag av mossnycklar. Där växer dom ändå i vad som väl närmast måste betecknas som ett rikkärr.

Populationen på Mäckelmyran på fastlandet i Njurunda visar så tydliga tecken på tidigare inblandning av ängsnycklar, att de knappast kan beskrivas med ett artnamn. De ger intryck av att vara gamla hybridvärmar i färd med att stabilisera sig till "något". De hybridiserar dock fortfarande med ängsnycklar och även med Jungfru Marie nycklar.

Sedan finns det en typ som är ekologiskt väl skild från sumpnycklar i kustlandet. Den bebor med förkärlek stora kärr i inlandet, främst söder om Ljungan. Den är typisk för de stora flarkmyrarna utanför kalkområdena och hybridiserar gärna med Jungfru Marie nycklar. Den är ganska enhetlig och lätt att definiera med oftast ofläckade blad.

Att våra populationer är densamma som mossnycklarna i Hälsingland är helt klart. Om man jämför med södra Sverige är det dock mera oklart, här finns morfologiska och ekologiska olikheter. Vad som emellertid är ännu osäkrare är om de skandinaviska mossnycklarna har något med *D. sphagnicola* beskriven från Nieder-Rhein! att göra, som arbetsnamn för denna form använder vi tills vidare mossnycklar.

Vid ett besök hos handnycklarna på Mäckelmyran söder om Sundsvall i juli 1997 var Olle Hedvall, Gösta Åslund och jämtlandsbotanisten Christer Pålsson med. Rolf skriver i sin dagbok:

På östra tallholmen finns numera knappast en nyckel med fläckiga blad. Alla är av "*sphagnicola*-typ" med ofläckade, huvade blad och med läppar med dåligt utvecklade lobber – ofta perfekt "*sphagnicola*"-prickiga. På västra tallholmen – i *Epipactis*-kärrret, ser man fortfarande mer än hälften av nycklarna med gammeldags "*traunsteinerii*"-utseende. Det finns också mycket *maculata*-korsningar och några små *incarnator* med *cruenta*-läppar.

Sommaren 2001 gör Rolf en mossnycklelexkursion till flera kända lokaler i Småland och Västergötland för att bättre lära känna artens variation och ståndorter. Han besöker bland annat nationalparken Store Mosse där det finns en stor förekomst av mossnycklar. Barbro Otterstedt skriver om ett besök:

Vi gick rakt från nordligaste gården i Jordshult mot norr ner till mossen. Direkt vi kom över laggen hittade vi mossnycklar – ett 25–50-tal, tillsammans med *D. maculata*, även hybrider fanns. Följeväxter var myrlilja och klockkljung. Växtplatsen är troligen begränsad.

Rolfs mångåriga florkollega från Sundsvall, Olle Hedvall berättar:

Redan på 70-talet noterade Rolf en avvikande typ av "sumpnycklar" på Stormyran i södra Torp. De hade alla ofläckade blad och det förekom också hybrider med Jungfru Marie nycklar. Vi hittade efterhand flera förekomster av liknande typ på stora öppna myrar söder om Ljungan. Ungefär 1990 kände vi oss säkra på att dessa förekomster var mossnycklar och nycklarna på Stormyran i Torp är ännu de mest typiska.

Efter Rolfs bortgång fortsatte Olle efterforskningarna av handnycklarna och har skickat kollektioner från medelpadsmyrarna till Mikael Hedrén för DNA-undersökningar. Hedrén har visat att flera av Olle Hedvalls prover från Medelpad är "goda" mossnycklar men också att några av de populationer som i landskapsfloran anses vara mossnycklar inte är det utan bör ingå i sumpnycklar istället.

I arbetet med medelpadsfloran noterade Rolf också några för landet nya hybrider i handnyckelsläktet, blodnycklar \times lappnycklar, ängsnycklar \times lappnycklar och lappnycklar \times skogsnycklar, alla från rikområdet i Borgsjö i Medelpads gränstrakter mot Jämtland.

Från början av 1990-talet finns brev bevarade från den engelske botanisten och orkidéspecialisten Michael Foley som då var verksam vid universitetet i Blackburn. Han skriver till Rolf och vill ha uppgifter från Skandinavien till sina efterforskningar rörande släktet handnycklar i Storbritanien. Han intresserade sig särskilt för vaxnycklar (*D. incarnata* var. *ochroleuca*) och önskar prover och beskrivningar av den från Skandinavien.

Vaxnycklar, som är en gulvit varietet av ängsnycklar, är starkt hotad i Storbritannien och stora insatser har gjorts för att bevara den. Foley ville också göra jämförelser med de brittiska förekomsterna av sumpnycklar respektive lappnycklar och ber därför om prover och morfologiska uppgifter från de svenska lokalerna.

Han får sina prover och uppgifter om karaktärer och mått och kan jämföra med den då nypupptäckta förekomsten av lappnycklar i Skottland. Han skriver att han vill komma till Sverige för att se lappnycklar och olika typer av sumpnycklar, bland annat den typ som kallades för östliga sumpnycklar (*Dactylorhiza russowii*). Resan blev dock inte av och de träffades aldrig.

Den skotska populationen av lappnycklar är ifrågasatt idag och anses mera som en variant av den brittiska typen av

FIGUR 87. Rolf och Karin Hansen på Mäckelmyran i Medelpad sommaren 1993. De tyska orkidéspecialisterna Ralf-Bernd och Karin Hansen hade regelbunden kontakt med Rolf. Sommaren 1993 följdes de åt upp till brudkullan i Vilhelminafjällen men passade också på att följa med till Rolfs hemmarker utanför Sundsvall.

sumpnycklar som benämns *Dactylorhiza traunsteineroides*. Foley berättar:

Breven från Rolf Lidberg var oftast i formen av vykort med trollmotiv som var mycket trevliga att få. Jag var i kontakt med honom under många år för cirka 20 år sen och han gav sina synpunkter och sände mig belägg från svenska *Dactylorhiza*-populationer. Han var mycket hjälpsam och kunnig och entusiastisk. På den tiden när Rolf och jag undersökte handnycklarna fanns inte DNA-tekniken utvecklad och idag vill jag gärna forska vidare om detta.

Michael Foley har skrivit mycket om den brittiska växtvärlden, bland annat "Orchids of the British Isles", där också den skotska förekomsten av lappnycklar diskuteras.

I ett brev till Barbro Otterstedt 1997 skriver Rolf om sina *Dactylorhiza*-funderingar:

Idag har jag noga läst och studerat Pierre Delforges framställning av släktet *Dactylorhiza*. Det är naturligtvis de uppstickande skogsnycklarna på min bakgård som aktualiserat det här ämnet igen. Det här släktet är förmodligen det mest komplicerade vi har i den nordiska floran. De som hittills skrivit om handnycklar i Sverige har knappast lyckats kasta nåt ljus över detta trassliga formkomplex.

Det blir tyvärr nästan aldrig av att åka utomlands och titta på *Dactylorhiza*, de blommar ju nästan samtidigt överallt. Jag misstänker att det är anledningen till att t.ex. *Ophrys* är mera studerat. Jag kan numera mer om *Ophrys* än om *Dactylorhiza* trots av att vi bara har en art av *Ophrys* i Sverige och säkert 15 arter av släktet *Dactylorhiza*.

Rolf brukade odla handnycklar på sin bakgård i Sundsvall och han kunde bland annat konstatera att hos skogsnycklar (*Dactylorhiza maculata* subsp. *fuchsi*) ändrar ett och samma exemplar mönstret på sin läpp med åldern. Även andra morfologiska förändringar noterades från ett år till ett annat och han beskriver detta i ett brev till Barbro 1998:

Vad kan inte det åstadkomma under en följd av år? Mossnycklarna verkar däremot helt konstant, liksom *incarnata*. Det finns alltså mera liv i skogsnycklarnas inre än i ängsnycklarna. Varför? Jag behöver observera i flera år innan man kan se en trend. Det verkar som om förändringen går mot ökad komplexitet. Sânt här är skitkul! Populationen av sumpnycklar *D. traunsteinerii* på Mäckelmyran som jag följt under 40 år har ändrat utseende från fläckbladiga "traunsteineri" till ofläckade "sphagnicola". Tänk om jag hade följt detta ordentligt och dokumenterat mina iakttagelser istället för att jobba med en landskapsflora. Då hade jag haft ett fint underlag till en avhandling idag!

"Sânt här är skitkul!"

En avhandling av Eva Andersson från Uppsala universitet 1996 visar på detta förhållande. Eva som Rolf hade kontakt med undersökte sumpnycklar och fann att individer av plantor förändrade useende slumpmässigt mellan säsongerna. En viss andel av denna (fenotypiska) plasticitet visar sig speciellt i karaktärer som har med olika livsskeden att göra.

Hon fann att sumpnycklarna är en så kallad allotetraploid (när två arter har gett upphov till en hybrid där antalet kromosomer har fördubblats) som troligen uppstått som en hybrid mellan två diploida linjer, och att en nyligen inträffad hybridisering är en delförklaring till variationen men som inte kan förklara hela variationsbredden.

Några år senare kommer en ny intressant studie som berör släktet handnycklar i Rolf's hemtrakter, nämligen lundaforskaren David Ståhlbergs avhandling om Jungfru Marie nycklar (*Dactylorhiza maculata*). Ståhlbergs forskning visar till exempel att Jungfru Marie nycklar efter den senaste istiden vandrat in från olika riktningar och mötts i ett område i södra Norrland. Den genetiska variationen är därför större i Medelpad och i Hälsinglandstrakten än i något annat undersökt område i Europa.

Senare års forskning där man haft tillgång till DNA-teknik har förändrat synen på släktet handnycklar. Rolf fann dessa studier mycket intressanta och sommaren 2004 när Rolf och jag exkurerade vid Medelpadskusten berättade han ingående om alla de nya rön som han fått lära sig av Mikael Hedrén:

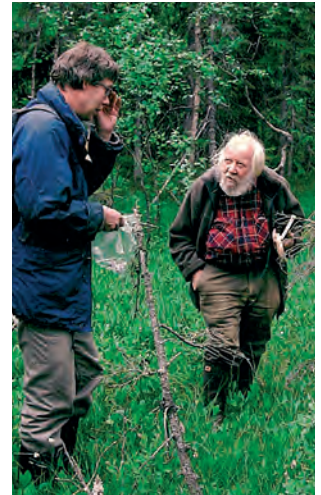
De diploida arterna skogsnycklar och ängsnycklar är nån slags urföräldrar inom denna grupp av handnycklar och alla andra arter och underarter är tetraploida (fyrdubbel uppsättning kromosomer) och har uppkommit senare.

Synsättet att tala om utvecklingslinjer, hybridisering och en ständigt närvarande evolution tilltalade Rolf.

Mikael Hedrén berättar om sina möten med Rolf:

Rolf skickade sin uppsats om *Dactylorhiza saccifera*. Han visade sommaren 2004 sina handnyckellokaler utanför Sundsvall. En intressant sak som han visade var att det i Medelpad finns blandpopulationer av moss- och sumpnycklar. De flesta amatörbotaniker brukar inte hänga med i de genetiska resonemangen men det gjorde Rolf. Han var intresserad på djupet och mycket klok och insiktsfull.

Hedrén har med stöd av Olle Hedvall under de senaste åren fortsatt sina studier av handnycklarna på Mäckelmyran söder om Sundsvall. Det är främst eventuella återkorsningar mellan de olika formerna av moss- och sumpnycklar som är intressanta.

FIGUR 88. Mikael Hedrén och Rolf 7 juli 2004 på södra Bodmyran sydväst om Sundsvall.

Mikael Hedrén kommenterar Rolfs funderingar om handnycklarna i november 2012:

Idag vet vi genom molekylära studier att lappnycklar och sumpnycklar inte är klart åtskilda, utan vi behandlar dem alla som sumpnycklar, *Dactylorhiza majalis* subsp. *lapponica*. Vi vet också att skogsnycklar och ängsnycklar är mycket närstående de föräldraarter som en gång i tiden hybridiserade och gav upphov till sumpnycklar. Den här hybridiseringen har dock inträffat flera gånger och bidrar till att förklara varför sumpnycklar är så variabla. Därutöver har Sofie Nordström i en avhandling från Lunds universitet visat att sumpnycklar invandrat till Skandinavien från flera olika riktningar efter senaste istiden, på motsvarande sätt som för Jungfru Marie nycklar. Sumpnycklar av olika härkomst är genetiskt något olika varandra och det är också därför som vi kan se att de kommer från olika håll.

Jungfru Marie nycklar har dubbelt så många kromosomer som skogsnycklar. Den är en så kallad autotetraploid som uppkommit ur en föräldraform som varit lik, men inte helt identisk med dagens skogsnycklar.

Mossnycklar har liksom sumpnycklar sitt ursprung i en hybridisering mellan två olika föräldraarter. Tack vare att skogsnycklar och Jungfru Marie nycklar skiljer sig åt i några molekylära karaktärer kan vi spåra mossnycklarnas ursprung till en hybridisering mellan föräldrar som varit lika dagens Jungfru Marie nycklar och dagens ängsnycklar (alltså inte skogsnycklar och ängsnycklar som i fallet med sumpnycklar). Mossnycklar har vandrat in i Skandinavien från söder och de skandinaviska populationerna är mycket lika de populationer av mossnycklar som förekommer på kontinenten. Rapporterna om mossnycklar i Uppland har dock visat sig vara felaktiga; det rör sig i själva verket om sumpnycklar som visserligen är lika mossnycklar i yttre kännetecken, men som klart visar sig tillhöra sumpnycklar i molekylära karaktärer.

Därmed går det också att skilja mellan sumpnycklar och mossnycklar. Idag vet vi att Rolfs observationer på Mäckelmyran är korrekta; där växer både mossnycklar och sumpnycklar tillsammans. Vi vet emellertid ännu inte hur mycket de hybridiserar med varandra. Populationen på Store Mosse i Småland är också en blandpopulation av moss- och sumpnycklar.

Den otålige exkursionsledaren

Rolf ledde ett stort antal exkursioner runt Sundsvall sedan mitten av 1950-talet. Enbart från 1970-talet finns det förtecknat över åttio exkursionstillfällen med både blomster- och svamputflykter. Han var för det mesta tålmodig och fridsam men privat kunde han ibland beklaga sig över att folk hade svårt att ta till sig hans lärdomar. Följande klagomål framfördes vid en brevväxling med en av hans vänner:

Kan du begripa hur människor är funtade? Jag kan det inte. Nu ringde en man, nyss pensionerad överläkare på Sundsvalls sjukhus. Han och hans fru har hängt med på alla mina exkursioner sen 50-talets mitt. Dom har t.o.m. varit en gång i Tännaldalen på orkidéexkursion med mig + att de varit på alla föreläsningar och bildvisningar om växter som förekommit i Sundsvall de senaste 40 åren. Färgfloror har de också.

Nu hade de hittat en orkidé på Alnön och var osäker på om det var korallrot eller nästrot! Hur kan en sån kille lära sig hur ett öra ser ut inuti, så bra, så han kan bli överläkare? Försökte beskriva de två orkidéerna så bra som möjligt – men det hjälpte inte. Dom skulle gå tillbaka och nypa en blomma och skicka till mig! Jag undrar – hur fan bär dom sig åt i livsmedelsbutiken för att skilja på jordgubbar och tomater? Dom är ju ändå bra lika?! Fast det står ju kanske namnet på kartongen!

Resan till Jurabergen

Rolf fyllde 70 år den 26 maj 2000 och som vanligt ordnade vännerna ett stort kalas. Grundläggaregatan stängdes av för trafik så att alla skulle rymmas att sitta ute. Som present från mykologvännerna blev Rolf bjuden på en ”kultur-, natur- och gastronomisk resa till Jurabergen i oktober” som ordnades av Sveriges Mykologiska Förening med Hjärdis Lundmark och Jan-Olof Tedebrand som arrangörer.

Resan kallades för en resa i Nils Subers fotspår. Suber var en av Rolfs tidiga mykologilärare och vistades mycket i de franska och schweiziska alperna på senhöstarna då den svenska svamp-

FIGUR 8g. Byarna i Jurabergen omges av lövskogar med den småvuxna ulleken (*Quercus pubescens*) som ett dominerande inslag.

FIGUR 90. Utställning av dagens fynd vid utfärden till Arbois i Jurabergen. Rolf och hans dotter Sylvia står i mitten och till vänster om dem ses den svenske mykologen Pelle Holmberg.

säsongen var slut. Rolf hade varit i dessa trakter förut, både på blomster- och svampexkursioner, och blev mycket glad för presenten.

Avresan från Sundsvall var bokad till den andra oktober. Det som hände kvällen innan avresan är dock värt att nämna. Rolf är på väg hem på kvällen från Sundsvalls centrum och närmar sig järnvägsstationen då han ser ett gäng grabbar i en gångtunnel. Han undviker tunneln för han har varit med om en incident där tidigare, men då han försöker att gå en omväg hinner grabbarna ikapp honom vid järnvägsstationen. När han försöker fly genom ett hål i stängslet blir han omkullknuffad och slår sig i huvudet och han känner hur de försöker ta hans pengar ur fickan.

I polisrapporten från händelsen står det angående hans skador:

Sårskada på höger sida av pannan, skrubbsår på näsan, slog ut den vänstra nedre hörntanden, skrubbsår på knäna o.s.v. Lidberg tillfrågades som han ville uppsöka sjukhus. Han ville inte det då han trodde att det skulle ta för lång tid att vänta. Han behövde packa då han under morgondagen skulle åka till Frankrike.”

Rolf blir intervjuad i lokaltidningen efter hemkomsten från mykologresan:

Jag skulle gärna vilja träffa killarna som gjorde det här och prata med dem. Visst känner man sig mer otrygg om kvällarna numera och jag kan förstå om gamla människor är rädda för att gå ut på kvällarna.

Rolf kom iväg på resan trots dessa vedermodor men hade ont i kroppen på flera ställen och på bilderna från resan syns det tydligt att han blivit slagen. Rolf's dotter Sylvia anslöt till sällskapet på plats i Oyonnax. Hon berättar att hon blev chockad när hon träffade sin pappa då han såg helt sönderslagen ut. Hon hade inte fått veta vad som hänt kvällen innan. Sylvia var med som tolk då hon talar flytande franska efter många år i Paris.

Jurabergen sträcker sig från Frankrike och Schweiz norrut in i Tyskland. Bergskedjans lagerföljder har gett namn åt den geologiska period man kallar för jura. Det är mest lättvittrad kalksten och det är gott om grottor, källor, underjordiska vattendrag och karstformationer. På grund av brantheten är vissa delar otillgängliga. Här finns en väl utbyggd småskalig vandrings- och skidturism med många små hotell och restauranger.

Jurabergen är också Frankrikes mest skogrika region och i solvarma sluttningar finns en knotig och småvuxen ekart, ullek (*Quercus pubescens*), som är vanlig på kalkberggrund i stora delar av Central-europa. Vanliga är även vår vanliga ek (*Q. robur*) och äkta kastanj (*Castanea sativa*), vars nötter tidigare var viktiga i den lokala mathållningen. Bokskogar är vanliga på högre höjder, över 700 m, i denna del av Europa.

Jan-Olof Tedebrand berättar:

Resan gick via Genève till Oyonnax i Jurabergen där vi tog in på Hôtel Buffard. Vi var cirka trettio deltagare från olika delar av Norden. Första dagen åkte vi tio mil norrut till svampföreningen i Arbois. Bussen körde in på små skogsvägar i Juramassiven ovanför Arbois. Marken var översållad av svamp. Laxriskta *Lactarius salmonicolor* och trattkantarell växte rikligt under silvergranarna på jurakalken. Denna riska som är större, ljusare och nästan ozonerad i jämförelse med vår vanliga blodriskta, blev vår ständiga följeslagare under veckan. Trattkantareller växte rikligt direkt på Jurakalken. De verkar ljusare och mera orange än våra trattisar.

Efter utflykten till Arbois blev det mottagning i svampföreningens lokal i Oyonnax och en magnifik välkomstceremoni. Den svenska delegationen bidrog med sånger under ledning av Rolf vilket omskrevs i den lokala tidningen Le Progrès dagen

Omphalotus olearius
Lidberg'ska i d. Le Lac Semine

FIGUR 91. Olivtrattskivling (*Omphalotus olearius*) som växer både med olivträd och olika arter av ek vid Medelhavet. Skivorna blir självlysande i mörker tack vare ett enzym och den kallas på engelska för Jack-o'-lantern.

FIGUR 92. Kartbild över Jurabergen och Savoien i de franska alperna. Rolf gjorde flera besök i dessa regioner där svampintresset är mycket stort.

FIGUR 93. Georges Scheibler och Rolf i Nils Subers klassiska svampmarker vid Marais de Saignolis nära Le Locle.

FIGUR 94. Rolf skickade julhälsningar från Cypern några månader senare till flera av de schweiziska och franska svampvännerna som han lärt känna på resan. Skogsvaktaren Charles-Henri Pochon var president i "Société Mycologique Le Locle" i gränstrakterna mellan Schweiz och Frankrike vid gränslöden Doubs. Han var med och visade runt i Subers svampmarker.

efter under rubriken "De sjungande svenskarna". Tidningen skriver vidare: "De samlas med en gemensam passion, kunskapen om naturen och trots att de talar olika språk så fungerar kommunikationen väl".

Jan-Olof berättar vidare:

En av dagarna styrdes kosan söderut mot de höga bergen i Savoien. Här finns den mest aktiva mykologiska verksamheten i Frankrike med trettioåtta svampföreningar på en yta mindre än Småland.

Rolf skriver i sin dagbok:

Vi åker via Nantua till Bellegarde i Rhonedalgången, ett suveränt betagande landskap, efter Bellegarde tog vi av på mindre vägar och kom till St Germain sur Rhone nära den vackra staden Annecy där vi åt lunch och bjöds på kyckling med blåbärssås! Vi såg en saffransgul klunga av olivtrattskivling *Omphalotus olearius* vid en bergek *Quercus petraea* men även gamla exemplar av djävulsopp *Boletus satanas*.

Rolf berättade för deltagarna om sin resa till Savoien 1952 då han var inneboende hos en familj några veckor. Det var hans första utlandsresa då ett gäng konstnärsvänner bilade genom Europa i en gammal Dodge. Efter några veckor i Paris åkte Rolf på egen hand till trakterna kring staden Servoz nära Chamonix i Savoien. Redan då hade han så smått börjat måla orkidéer, bland annat skogsknipprot och röd skogslilja (*Epipactis helleborine*, *Cephalanthera rubra*) som är vanliga i dessa trakter.

Vid ett av exkursionsmålen i Savoien, på 1 500 meters höjd med utsikt mot Mont Blanc, Europas högsta berg, undersöker Rolf kärllväxtfloran:

Floran är i huvudsak samma som i Skandinavien, t.ex. kransrams, nästrot och nässelklocka men med en del undantag, den senblommade *Gentianella ciliata* pryder ängsbackarna men här finns också den i Skandinavien så ovanliga skäggeklockan *Campanula barbata*.

En annan av dagarna gick färden genom Högjuras vidsträckta nationalpark på väg till den schweiziska sidan av Jurabergen. Här träffade sällskapet Georges Scheibler som varit bekant med Nils Suber och talar hyggligt svenska. Jan-Olof berättar:

Vi besökte kvarngrottorna vid Col-des-Roches utanför Le Locle, märkliga underjordiska anläggningar där vattenfall driver kvarnar och sågverk. Anläggningen är numera ett museum och stort turistmål.

Rolf skriver i dagboken:

Vi exkurerade med Georges Scheibler i markerna ovanför Le Locle i "Subers" fotspår. Det påminner om nordisk natur med blåbärsgranskogar och myrmarker. Här växer kambräken i en glänta och flera olika arter av gentianor, bl.a. *Gentiana acaulis*.

Jan-Olof fortsätter:

Här såg skogen ut som många av oss kom ihåg från Sverige på 1950-talet, betade granskogar med glest stående träd där gräs och örter frodades.

Svampfloran vara synnerligen rik och den kunniga gruppen samlade snabbt ihop olika arter av kremlor, spindlingar, hättor, trådingar med flera i ängsgranskogen.

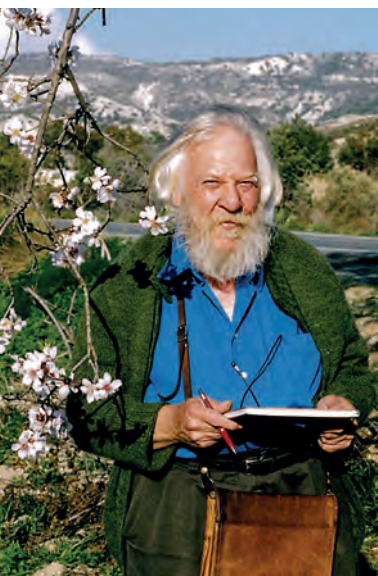
Vid byn Echallon strax söder om Oyonnax traskade sällskapet omkring och samlade svamp till utställningen som skulle vara den sista dagen på resan. Bland roliga fynd som deltagarna hittade på Jurakalken i bokskogen vid Echallon var bland annat hyacintvaxskivling (*Hygrophorus hyacinthinus*) som även är funnen i fina kalkbarrskogar i Medelpad och i Jämtland.

Den svenske mykologen Bo Nylén som Rolf hade träffat några gånger tidigare anslöt av en slump till det nordiska gänget en av dagarna. Han var som vanligt där på sin höstutflykt till Jura-bergen med ett annat sällskap. Bo berättar att han helt plötsligt hade träffat en ung kvinna i bokskogen vid sin exkursion och det visade sig att det var Rolfs dotter Sylvia som hade kommit bort ifrån sin grupp men hade turen att stöta ihop med honom.

Rolf och Bo hann inte exkurera tillsammans så mycket vid detta tillfälle och de bestämde att de skulle ses igen till våren då Rolf skulle vara på Cypern. Då kunde de göra långa botaniska utflykter och fortsätta sina samtal och även sjunga och spela tillsammans som både tyckte om.

Den sista dagen på resan var det stor naturutställning i sporthallen i Oyonnax. Förutom svampar så visades även fossil, medicinalväxter och fjärilar upp. Ungefär 500 svamparter var utlagda på utställningen i Oyonnax och här blev det tydligt att det fanns en skillnad i artbegreppet mellan nordborna och fransmännen. Franska mykologer beskriver gärna nya arter av lokala former och tar inte riktigt samma hänsyn till arternas ekologiska variation.

Rolf hade varit på denna utställning redan 1979 och då fått iden till att ordna något liknande i Sundsvall. Något år efter så blev det också en stor utställning om Medelpads Natur i Sundsvalls sporthall som lockade 600 besökare. Tidningarna var entusiastiska och skrev att naturutställningen borde bli permanent, till nytta för skolorna, allmänheten och turisterna.

FIGUR 95. Rolf vid blommande mandelträd på Cypern våren 2001.

Cypern

Afto louloudi iparchi mono sti kipro (Dessa blommor växer bara på Cypern) predikar jag för städerskorna på hotellet och pekar på mina små pottor med endemismer. Då tittar dom och låtsas se intresserade ut. Tycker förstås att alla är för små – för att representera deras unika ö. Med de endemiska orkidéerna och ett par andra endemer som vi såg uppe i Trodos i våras är jag i alla fall uppe i 15 endemer – av ca 140 möjliga.

Rolf skriver hem och berättar om sina erfarenheter i början av den andra vintern på Cypern. Orkidekännaren Sven Hansson vittnar också om hur hela Rolfs hotellrum i Limassol var fyllt av växter när de möttes en vårvecka på Cypern. Sven var imponerad av Rolfs bredd som botanist. Han var intresserad av allt.

Våren 1999 var det första besöket och Rolf blev betagen av klimatet, gästvänligheten och den annorlunda floran. Barbro Otterstedt från Värnamo och Håkan Lindström från Sundsvall var också med och det första besöket blev dramatiskt då de åkte i gränsområdet mot det turkiska territoriet. Vid vägen till Athienou såg de för första gången den för Cypern endemiska Cypernofrysen (*Ophrys kotschyi*) och flera andra arter och former i släktet *Ophrys*. De vistades dock för nära gränzonen och blev tagna av militären och förhörda på polisstationen i Athienou. De släpptes efter några timmar efter ”många ömsesidiga vänskapsbetygelser” enligt Rolfs dagbok.

Rolf bestämde sig för att tillbringa de kommande vintrarna på denna östliga utpost i Medelhavet. I januari året efter var han på plats och det blev ytterligare två vintrar i turistmetropolen Limassol. Ai-Vasiles (jultomten) som han kallades lokalt hann

FIGUR 96. Cypern var Rolfs favorit tillhåll under flera vintersäsonger.

med att bli en känd profil i Limassol med sin karismatiska stil.

På Cypern är vintrarna lite behagligare än på Sicilien och det fanns ett stort östligt inslag i floran och många endemiska arter att upptäcka. Sin vana trogen gjorde han långa artlistor på sina exkursioner och tog med sig hem till hotellet det som var svårbestämt.

Ambitionen var att göra en checklista för Cypern och han kom att reta sig en hel del på Meikles cypernflora från 1977 som han tyckte var ofullständig och innehöll många fel. Checklistan var mest tänkt att användas av honom själv som ett led i ett lära sig floran i ett nytt område. Han ställde upp förteckningen enligt det då ganska nya APG-systemet för att bekanta sig med det.

APG (Angiosperm Phylogeny Group) var enligt Rolf det viktigaste som hänt inom systematisk botanik sedan Linnés "Philosophia Botanica". Det var Olle Hedvall som hade uppmärksammat Rolf på det som först publicerades om APG. Olle skickade information om det till Cypern och Rolf blev begeistrad. I ett brev till Olle något år senare, då Rolf befinner sig på Sicilien skriver han:

Olle, du visste vad du gjorde när du skickade mig APG-systemet. Jag dök ner – ända till boten och jag är där nere än! Tala om att bli blöt!!

APG baseras på växternas släktskap undersökt med moderna metoder. Rolf var fascinerad av det här nya sättet att dela in växterna och han plöjde all upptänklig litteratur på området under vintrarna på Cypern och redogjorde gärna för sina funderingar när han var hemma på somrarna. Om Rolf hade varit med på slutfasen av Medelpads flora så hade han säkert varit pådrivande för att ha samma ordning och indelning av växtfamiljerna som APG-systemet bygger på.

Det blev dock aldrig någon färdig checklista för Cypern. Utfärderna var mest begränsade till sydkusten och de närmaste bergsområdena eftersom han saknade körkort och två vintrar är en alltför kort tid att sätta sig in i en så rik flora. Den första vintern följde han med de engelsmän som också bodde på hotellet på deras utfärder till olika sevärdheter på Cypern. Han följde dock inte med på de guidade turerna utan bara på bussresan till utflyktsmålet och sedan avvek han på egna turer.

FIGUR 97. Broknycklar (*Orchis punctulata*) är ovanliga i Europa och finns bara på Cypern, enstaka platser i Turkiet och Grekland samt på Krim.

FIGUR 98. Bukettranunkel (*Ranunculus asiaticus*) från Akrotiri-halvön.

Jenny Myhr var reseledare på Cypern i många år och hon ordnade så att Rolf kunde bo på Ermitage Beach Hotel i Limassol där även hennes grupp brukade bo. Jenny och några av de blomsterintresserade svenskarna följde med på exkursioner då och då. De besökte bland annat en lokal för östlig kärknipprot (*Epipactis veratrifolia*) i Episkopi strax väster om Limassol. Den växte hängande i en översipprad kalkklippa bland myrtenbuskar. Jenny berättar:

Rolf tänkte hyra cykel för att komma ut på lite längre botaniska strövtåg. Det gick inte så bra då det inte alls passade honom att cykla i denna intensiva (vänster-)trafik.

Rolfs gamle vän, stockholmaren Bo Nylén som gjort många av våra mest sålda svampböcker, hälsade på med sin sambo en marsvecka 2001 som han hade lovat hösten innan i Jurabergen. Rolf uppskattade besöken hemifrån. Dels kom han ut på längre turer med hyrbil när han hade chaufför, dels så fanns det knappt några cypriotiska botanister att umgås med.

De besökte bland annat Agios Minas där de hade turen att få se den sällsynta och mycket giftiga levanthuggormen. De besökte också de fågelrika saltträskan på Akrotirihalvön strax väster om Limassol där det denna tid på året blommade överdådigt. Vätmarksområdet på Akrotiri är ett av få skyddade naturområden längs den hårdexploaterade södra kusten.

Orkidéfloran är rik med en hygglig förekomst av cypernofrys. Den finns på ungefär trettio platser på ön men är i minskande och bedömd som sårbar på den cypriotiska rödlistan. Även den lilla men stiliga *Adonis dentata* (påminner om våradonis) som är

FIGUR 99. Rolfs skisser och anteckningar i dagboken om olika arter av vallmo på Cypern.

vanligare i Mellanöstern växer här och blommade fint denna vecka.

Bo Nylén berättar också om Rolfs levnadsvanor på Cypern:

Rolf hade ett ganska lättsinnigt och godtroget förhållningssätt till pengar. Han hade hela sin reskassa i en byrålåda på sitt rum som ofta stod öppen. Trots att det ofta var vännar på hans rum så litade han på folk även fast han blivit rånad hemma i Sundsvall bara några månader tidigare.

Rolf gjorde också som vanligt mängder av artlistor och förteckningar av olika slag från deras exkursioner. Bosse som själv gett ut många böcker insåg att Rolf var nöjd med att producera sina artlistor och anteckningar och han hade inte ambitionen att skapa något mera bestående verk från alla sina resor.

När Rolf hade besökare så var nationalparken uppe i Troodosbergen ett kärt besöksmål. Här finns en fantastisk tallskog med högvuxen svarttall av samma underart (*Pinus nigra* subsp. *pallasiana*) som Rolf lärt känna på Krimhalvön. En del av gammeltallskogen på Troodosbergen påminner lite om den karga norrländska furuskogen.

I Troodosbergen finns många endemiska arter bland växterna och djuren och en del mycket särpräglade habitat, till exempel gräsmarker på serpentenberggrund där den långbarriga tallen *Pinus brutia* dominerar ett glest trädskikt. Vårblomningen inträffar mycket tidigt på dessa breddgrader och på fuktiga gräsmarker i Troodosbergen återfinns den vackra krokusen *Crocus cypriacus* redan i januari. På julafton år 2000 gjorde Rolf ett besök i Troodosbergen och då blommade redan flera arter av vårlökar, bland annat luddvårlök (*Gagea villosa*).

Vid ett tillfälle då Olle och Lisa Hedvall från Sundsvall var där gjorde de i mitten av mars en rundtur i bergen. De var på jakt efter den endemiska orkidén *Orchis anatolica* ssp. *troodi* som är ganska vanlig i delar av svarttallskogen. De fann den norr om Evrychou tillsammans med cypriotisk timjan (*Thymus integer*) som också är endemisk. På berget Kokomalis i södra utkanten av nationalparken sågs den endemiska klinten *Centaurea veneris*.

Sven Hansson berättar om ett fynd på Cypern vid ett besök hos Rolf våren 2001:

Rolf Lidberg och jag besökte de välkända lokalerna för *Ophrys elegans* vid vägen mellan Kofinou och Nicosia ganska nära den militära zonen mot Cyperns norra del. Vi fann bl.a. *Ophrys elegans* och *Ophrys kotschyi* när Rolf plötsligt ropade: ”Kom hit Sven, jag tror jag har funnit nåt nytt för Cypern men jag vet inte vad det är”. Jag rusade över till honom och sa, ”gratulerar, det måste vara *Ophrys aegaea*”. Efter några minuters studerande av det nya fyndet dök det upp två poliser och sa att vi hade rapporterats för

FIGUR 100. Fax som Rolf skickat till sin agent Hasse Andersson med cypernfrys (*Ophrys kotschyi*).

konstigt beteende av folk på väg till den närbelägna militärgarnisonen. Vi fick visa våra pass och förklara vad vi höll på med.

Senare skrev Sven till den tyske orkidéexperten Manfred Kalteisen vid universitetet i Ulm och fick fyndet bekräftat vilket innebar ett nyfynd för Cypern och flyttade utbredningsområdet längre österut. Fyndet beskrevs sedan i en artikel i den vetenskapliga tidskriften AHO (Arbeitskreis Heimische Orchideen) av Sven Hansson. *Ophrys aegaea* räknas oftast som en underart till *Ophrys argolica* och bedöms som sårbar (VU) i den gemensamma europeiska rödlistan för växter.

Trots att Rolf vid denna tid var pensionär så fortsatte han enträget att arbeta. Eftersom han aldrig haft någon anställning så hade han bara folkpension och den behövde ständigt drygas ut med nya inkomster. Han var för det mesta produktiv och effektiv i sitt målande, ständiga beställningar på trolltavlor men också almanackor och orkidétavlor. Agenten Hasse Andersson betalade då och då ut ett litet arvode så att Rolf kunde fortsätta sitt resande och sitt restaurangliv.

För Bo Nylén berättade Rolf att hans agent var svår att ha att göra med men "en jävel på att dra in pengar". Arbetet med landskapsfloran för Medelpad hade inte helt givits upp och under en av vintrarna på Cypern skrevs historikkapitlet om äldre botanister och utforskandet av Medelpads flora.

Sicilien i Rolf Lidbergs fotspår

Våren 2012 får jag äntligen uppleva Sicilien med mina egna sinnen. Förväntansfulla kliver vi av planet utanför Trapani på öns västra sida. Det är en med svenska mått mätt ljummen sommarkväll trots att det bara är i början av april.

På väg in till Trapani ser vi de stora saltträskan och taxichauffören berättar om saltindustrin och om alla flamingor som brukar hålla till här. Numera finns här bara ett fåtal väderkvarnar kvar av tidigare över hundra som användes till saltmalningen. Saltträskan i Trapani har goda förutsättningar för saltproduktion med grunt, salt vatten, en glödande sol som gör att saltet torkar snabbt och starka, torra vindar som drar väderkvarnarnas vingar.

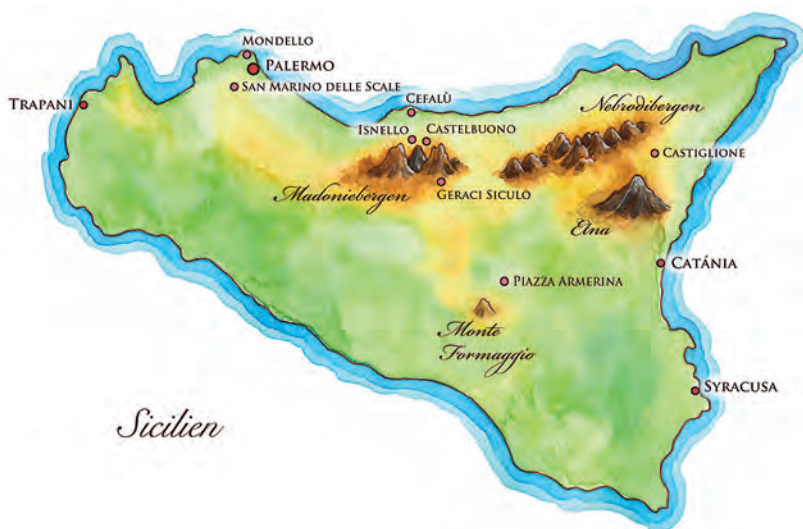
Den enorma jättevassen (*Arundo*) breder ut sig invasivt i landskapets blötare delar. Jag minns hur Rolf vid ett tillfälle

FIGUR 101. I den lilla staden Cefalù vid berget Rocca på Siciliens nordkust vistades Rolf ofta på vintrarna.

berättade att jättevasan användes av bergsherdarna för att göra visselpipor. Blomningen längs vägen är intensiv med citrusräd, törelarter och den violetta snokörten *Echium plantagineum*. Vi åker vidare till Palermo för ett kort stopp och sen till turistmetropolen Cefalù mitt på Siciliens norra kust.

Sicilien är Medelhavets största ö och vi kommer att upptäcka hur mångformigt det är. Det är stora kustslätter i väster

FIGUR 102. Sicilien är Medelhavets största ö och har en mycket mångformig natur. Rolf Lidberg vistades så mycket här att han kallade Sicilien för sitt andra hem.

Ophrys speculum Link.
San Martino delle Scale 12-4-69.

FIGUR 103. Spegelofrys (*Ophrys speculum*) avmålad av Rolf vid hans första besök på Sicilien 1969.

och söder som snarare påminner om Afrikas nordkust vad gäller landskapet och bebyggelsen. Madoniebergen mitt på öns nordsida är en del av de sicilianska Apeninerna, som också består av Nebrodibergen längre österut och alla bergen mellan Palermo och Trapani.

Kärnan i Madoniebergen är en karstplatå med Siciliens näst (efter Etna) högsta punkt, Pizzo Carbonara. Madoniebergen försörjer tätorterna och den växande turistindustrin längs den norra kusten med färskvatten. Söder om de höga bergen breder ett modernt odlingslandskap ut sig med omväxlande skogsområden och små pittoreska bergsstäder.

Väl framme i Cefalú i vår lägenhet strax öster om den lilla staden gör vi en visit i stadskärnan. För att komma dit rundar vi Roccaberg som är 270 meter högt och som har varit en viktig befästning mot olika inkräktare. Numera är berget en slags stadspark med betande getter och promenadstigar. Vegetationen är en blandning av stenig macchia och planterade tallbestånd. Utsikten mot den lilla staden och Medelhavet är hänförande och en promenad uppe på berget blir en trevlig förmiddagsutflykt.

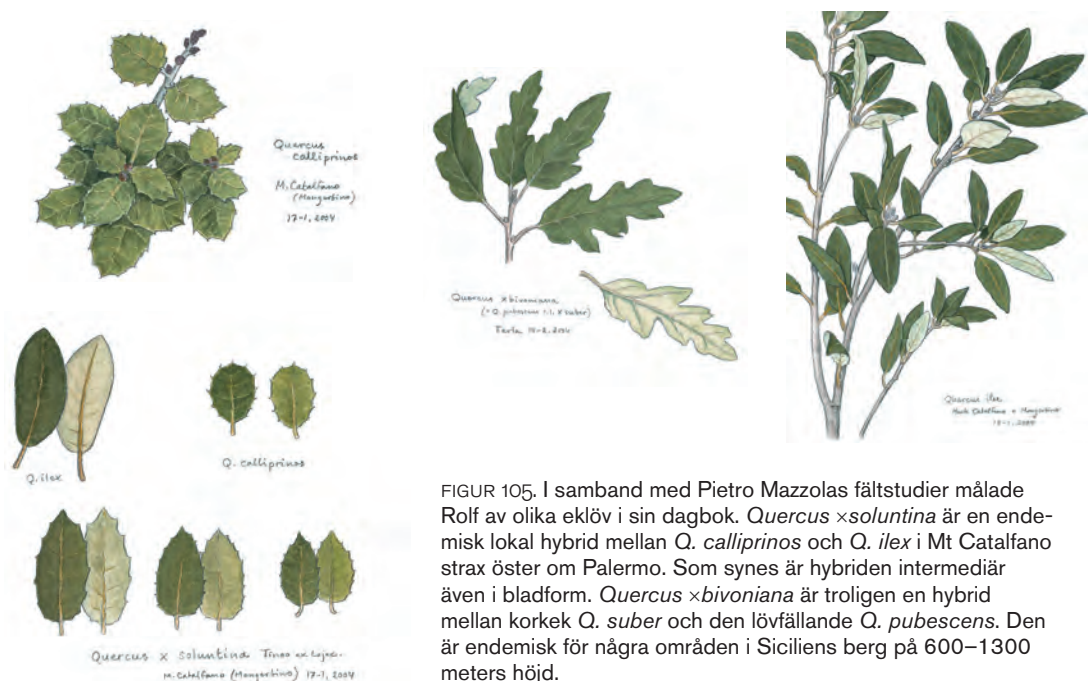
Vi noterar många exotiska och införda växter på Rocca och i Cefalús omgivning. Den mest iögonfallande på våren är en gulblommig harsyresläkting, getoxalis (*Oxalis pes-caprae*), som ursprungligen är från Sydafrika men som spritt sig som en löpeld i Medelhavsområdets ruderatmarker. Den är enormt konkurrenskraftig med sina små lökar och klibbiga frön som följer med djur och människor till nya ställen. Av mer ursprunglig strand- och macchiavegetation återstår inte mycket i dessa turistområden.

På restaurangen Lo Scoglio i Cefalús centrum träffar vi på det första spåret efter Rolf. I ett inre rum av restaurangen sitter en tavla som Rolf målade vintern 2001 som föreställer ett spagettiätande troll. Le Scoglio var en av hans favoritrestauranger och ägaren, den fryntlige Gasparino, brukade skjutsa Rolf på blomstervandringar uppe i bergen.

Rolf kom till Sicilien för första gången våren 1969. Han hade med sig sin lilla familj med hustrun Gertie som var konstnär och den då fyraåriga dottern Sylvia. Rolf kunde italienska bra sedan sin konstutbildning i Florens och några ytterligare resor till italienska fastlandet under början av 1960-talet. De bodde då i Mondello strax väster om Palermo och det blev många besök i de omgivande bergen. Sicilien var naturligtvis mest känt i Sverige för sin "maffia" och Rolf hade läst in sig på öns historia och samhällsliv och mycket anteckningar finns sparade från denna resa. I en intervju i tidningen Dagbladet efter resan säger Rolf:

FIGUR 104. Växter från berget Rocca i Cefalú ur Rolfs dagbok.

FIGUR 105. I samband med Pietro Mazzolas fältstudier målade Rolf av olika eklöv i sin dagbok. *Quercus x soluntina* är en endemisk lokal hybrid mellan *Q. calliprinos* och *Q. ilex* i Mt Catalano strax öster om Palermo. Som synes är hybriderna intermediär även i bladform. *Quercus x biononiana* är troligen en hybrid mellan korkeq *Q. suber* och den lövfällande *Q. pubescens*. Den är endemisk för några områden i Siciliens berg på 600–1300 meters höjd.

Jag for till Sicilien uteslutande för att studera orkidésläktena *Ophrys* och *Serapias*. Jag skiter i det här med politiken men pratar man med folk så är det tydligt att maffian har ett inflytande.

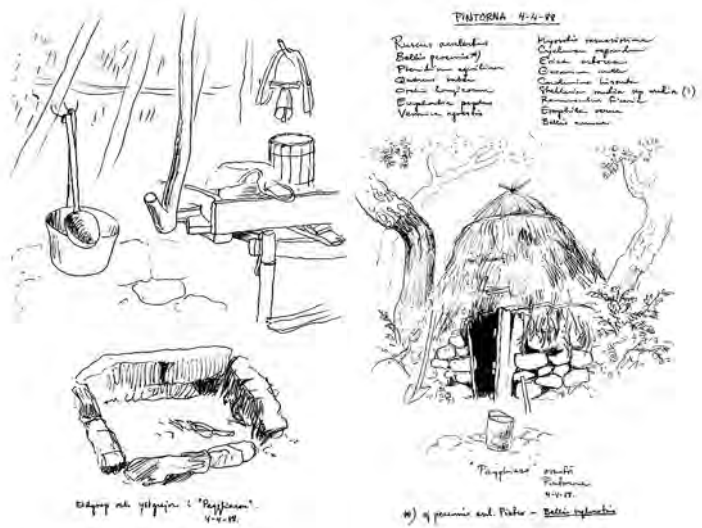
Han skriver i ett vykort hem till mamma Adèle:

Hejsan, idag har jag skickat Gertie och Sylvia med båt till Tunis. Dom skall vara där en vecka och sola och bada för här är det inte riktigt varmt ännu. Själv stannar jag här – jag målar orkidéer hela tiden. Just nu håller jag på med en grej för Året Runt om sicilianska orkidéer. Här är underbart – precis lagom varmt för mig.

Vår resa 2012 går vidare till de natursköna Madoniebergen strax söder om Cefalù. Stora delar av Madoniebergen är skyddat i en så kallad regional naturpark som bildades 1989. Parken är mycket stor (fyra kvadratmil), och är indelad i olika zoner med olika grad av restriktioner. Generellt så har de högst belägna delarna där inga människor bor det starkaste skyddet mot olika typer av exploatering.

Vi passerar Castelbuono och i utkanten stannar vi till och vandrar i ett landskap med korkekar som nyligen skördats på sin bark. Traditionen att skörda kork från ekarten *Quercus suber* är mycket gammal och har tidigare varit utbredd i större delen

FIGUR 106. Vid ett tillfälle besökte Rolf en "pagghiaro" vid Pintorna strax utanför Geraci. En pagghiaro är en slags fåbod eller herdekoja som också används vid tillredning av ost. Herdar finns faktiskt ännu kvar i bergen men det är numera ovanligt att de övernattar i sin pagghiaro.

av Medelhavsområdet men finns numera bara kvar i de västra delarna med Sicilien som östlig utpost.

Korkek växer främst på lite surare silikatmarker och tillhör en stor grupp av ekarter som är vintergröna. Korken används till många ändamål och främst tänker man på vinkorkar men det görs även golv, förpackningsmaterial och olika hantverksprodukter av korkbarken. Ekarna skördas ungefär vart tionde år om det ska vara långsiktigt hållbart.

Professorn i botanik och Rolfs själsfrände, Pietro Mazzola, berättar att det numera är mest odlade bestånd av korkek man ser och att naturliga korkeksskogar är mycket ovanliga. Trots att barken är av kork så anses korkeken vara mycket brandtålig och därmed anpassad till de återkommande skogsbränder som naturlandskapet är präglad av även här.

Ekskogarna i de sicilianska bergen är mycket artrika och det finns flera arter av ek varav en del former är endemiska. Pietro Mazzola forskade en period på sicilianska former av ek och beskrev bland annat hur mikrostrukturer och vedanatomi kunde användas som taxonomiska karaktärer hos ekhybrider i de sicilianska bergen.

Vi åker till Geraci Siculo i Madoniebergen, en viktig plats i Rolfs sicilianska historia. I bergsstaden vistades han långa perioder under 1980-talet och blev så omtyckt att han blev hedersmedborgare (Cittadino onorario) 1988. Geracis borgmästare motiverade utnämningen med att Rolf på ett föredömligt sätt lärde Geracis invånare om deras omgivande natur och hur man ska ta hänsyn till miljön. Vid en ceremoni i det lilla kom-

FIGUR 107. Herde i Madoniebergen 1996.

FIGUR 108. I Madoniebergens gräsmarker finns en rik orkidéflora som blommar vackert under våren. Släktet *Ophrys* är väl representerat här.

munhuset blev han utnämnd och Rolf överlämnade en tavla föreställande orkidén Romeo och Julia (*Dactylorhiza romana*) till borgmästaren. Geraci omges av fantastiska orkidémarker och blev tidigt ett favoritbesöksmål vid Rolfs exkursioner på 1980-talet tillsammans med botanikintresserade studenter.

Bartolo Fazio som senare kom att bli borgmästare i Geraci kom att bli en av Rolfs närmaste Sicilien-vänner och har även besökt Sverige några gånger, till exempel sommaren 2004 då en större grupp visades runt i Skandinavien av Rolf. I Geraci deltog Rolf i ett lokalt krönikespel där han spelade byns älderman och fick mycket beröm för sina repliker på den gammelsicilianska dialekten. Här spelades också delar av den andra delen av "En man och hans blommor" in. I en av scenerna flockas ungdomarna i byn runt "Il professore" från Sverige och de sjunger sicilianska visor.

Vårt besök i Geraci avslutas med en inblick i ett ålderdomligt skådespel. En stor flock med kor vallas rakt genom byns huvudväg på väg mot sina sommarbeten längre upp i bergen. Trafiken stannas av och ingen protesterar. Lokalbefolkningen verkar tycka det är trevligt med detta inslag i gatubilden och de äldre bänkar sig längs huvudvägen för att bese spektaklet.

I en av de högst belägna småstäderna i Madoniebergen, Petralia Sottana, finns information för besökare och härifrån utgår guidade turer till parken. I dessa trakter fältharbetade Rolf när han och Pietro Mazzola undersökte de sicilianska populationerna av hjärtnycklar (*Dactylorhiza saccifera*). Madoniebergen är förvånansvärt höga och när vi passerar skidorten Petralia

FIGUR 109. Olivträden vid Piazza Armerina är mycket gamla och många av träden är säregget krokvuxna men ger ännu god skörd.

Battaglia stannar vi till och ser getter som klättrar i de magra och ännu snöklädda sluttningarna. Strax intill Petralia Battaglia finns fina ekskogar där vi känner igen vår egen svenska skogsek (*Quercus robur*) men också sydliga reliktförekomster av järnek (*Ilex aquifolium*).

Här på över tusen meters höjd är våren inte så långt kommen i början av april och det liknar mer en mellaneuropeisk ekbacke i april med lundviol (*Viola reichenbachiana*), knölsippa (*Anemone apennina*) och jordviva (*Primula vulgaris*).

På väg nerför bergens nordsluttningar stannar vi till i Isnello. Landsvägen för oss rakt in på byns kullerstengator och vi stannar på en uteservering vid Piazza Mazzini nära San Michele-kyrkan. Madoniebergens branta sluttningar omger staden och här är betagande vackert. I en av Rolfs dagboksanteckningar från 1987 finns en skiss över kyrkan och piazzan omgiven av de höga bergen.

Strax utanför Isnello i sydsluttningen vid stora pinjetallar stannar vi till i vägkanten vid örtrika gräsmarker. Nu får vi se flera av de orkidéer som Rolf beskrev så lyriskt. Praktfrys (*Ophrys tenthredinifera*) blommar i vägkanten liksom satyrnycklar (*Serapias lingua*) och sporrnycklar (*Orchis longicornu*; numera *Anacamptis longicornu*). Området vilar på kalkberggrund och består av öppna välhåvdade gräsmarker omväxlande med macchia, ekskogar och småbyar.

Här får vi också se toffelofrys (*Ophrys bertolonii*) som är ganska vanlig på Sicilien. Rolf berättade att toffelofrys lokalt kallas för

”den lilla fågeln som speglar sig” då blommans könsdelar liknar en liten fågel som tittar ner i spegeln på den stora läppen.

En dag bär färden söderut mot öns mer platta delar. På torget i Piazza Armerina talar vi med apelsinhandlaren och vi köper en stor påse apelsiner för tre euro. Han berättar att de är odlade på Etnas sluttningar i närheten av Catania. Apelsinerna är verkligen himmelskt goda och något helt annat än dem som säljs i Sverige.

Vi besöker en gård med olivodling och fascineras av de mycket gamla och krokvuxna olivträden. Familjen på gården påstår att en del av träden är tvåtusen år gamla vilket nog är möjligt då det hittats träd på Medelhavsöarna som är uppemot tretusen år. Pressning av oliver till olja är en mycket gammal tradition och av kärnresterna görs sedan bränsle för de kalla vinternätterna.

Strax utanför Piazza Armerina finns ruinerna av Villa Romana de Casale med vackra mosaikgolv med berättande motiv som är bevarade sedan romartiden. Rolf besökte vid ett tillfälle denna turistmagnet som numera är ett av världsarven på UNESCO:s lista. Från trakten av Piazza Armerina dokumenterar han bland annat vedeln *Astragalus huetii* (*caprinus* subsp. *huetii*) som är endemisk för Sicilien och en av elva vedlar på ön.

En mil söder om Piazza Armerina sticker landmärket Monte Formaggio upp som en spetsig sockertopp mitt i jordbrukslandskapet. Vid en utflykt med botanistvännen Antoine Giardina besöker Rolf Monte Formaggio och Antoine visade växtplatser för *Ophrys mirabilis* (*O. omegaifera* subsp. *hayekii*). Denna underart (som sicilianerna naturligtvis betraktar som egen art) är endemisk för Sicilien och finns bara på sydöstra delen av ön. De såg också en ovanlig typ av satyrnycklar (*Serapias orientalis*) som brukar kallas för subsp. *siciliensis*.

Från byarna i Madoniebergen kan man vid klart väder ana Etnas siluett 5–6 mil österut. Etna är Europas högsta och mest aktiva vulkan och också den högsta punkten på Sicilien. Det sker ständigt större och mindre utbrott som befolkningen får anpassa sig till men samtidigt är den basiska askan öns bördigaste jordbruksmark. Området runt toppen är skyddat som nationalpark och i den översta zonen på 190 kvadratkilometer bor inga människor. Rent botaniskt är det ett mycket speciellt område som är i ständig förändring på grund av nya utbrott och lavafloöden och den speciella miljön har gett upphov till en mängd endemiska former och arter.

Ovanför trädgränsen finns en zon med vedelarter, främst *Astragalus siculus*, som ger skydd åt andra höghöjdsarter som *Viola aetnensis* och *Cerastium tomentosum* (silverarv) som vi ofta ser som prydnadsväxt i Sverige. Över tretusen meter över havet finns i stort sett inga kärlväxter. Det påminner en del om Teide-

FIGUR 110. Junotemplet i Agrigento på sydkusten är ett av Siciliens sex världsarv.

FIGUR 111. Barbro Otterstedt vid den grekiska amfiteatern i Segesta fotat av Rolf 1996.

kratern på Teneriffa som Rolf kände väl sen tidigare. Tyvärr så blev det inte så många turer till Etnas högre delar för Rolf. Den intensivaste blomningen sker på sommaren och då var ju Rolf oftast hemma i Sverige.

Barbro Otterstedt var mycket med Rolf under hans senare Sicilienperiod. Hon berättar:

Vi gjorde ofta dagsutflykter till bergen ovanför Cefalú, men ibland åkte vi till Etna med omgivningarna och tittade på t.ex. Etnaginsten och orkidén Romeo och Julia. De sista åren åkte vi runt och letade efter växter för att kryssa i checklisten.

Jag som körde hade ett öga på vägen och ett i vägkanten för att hitta nya arter. Rolf gillade att åka småvägar och en gång fastnade vi så jag var beredd att övernatta i bilen men till slut fick jag upp bilen uppför en brant och lerig backe.

Det var fantastiskt att resa med Rolf. Under alla dessa resor så berättade Rolf mycket om sig själv och sjöng gärna visor. Jag har aldrig tidigare träffat en så entusiastisk och underhållande person.

FIGUR 112. Pietro Mazzola med en pompelmus i sin trädgård i utkanten av Cefalú.

Vi träffar Pietro Mazzola på Piazza del Duomo i Cefalú. Han är professor emeritus vid universitetet i Palermo och har i många år arbetat vid botaniska trädgården där. Han har stor erfarenhet av Medelhavets flora och växtlighet. Han påminner om Rolf vid första anblicken, vithårig med ett yvigt skägg och samma plirande blick. Han berättar:

Jag träffade Rolf första gången 1978 när han tog kontakt med mig för att hitta orkidéer till den bildflora som han hjälpte Bo Mossberg med. Vi reste runt några dagar på våren för att hitta de orkidéer Mossberg ville avbilda. Det var mest i bergen ovanför Palermo men också längre österut i Nebrodibergen. Rolf talade redan då god italienska men hade inte så stor erfarenhet av Sicilien.

Det blev början på en livslång vänskap och jag fick besöka Skandinavien vid flera tillfällen. Jag kommer särskilt ihåg då vi åkte från Sundsvall till Nordkap sommaren 1982. Det var mitt första besök i Norden och jag var överväldigad av att det var så mycket skog och så gles bebyggelse. Man kunde åka i timmar utan att se ett hus.

Sedan träffades vi så gott som årligen och under de första åren samarbetade vi kring utforskandet av *Dactylorhiza saccifera* på Sicilien. Rolf hade stor kunskap om de nordliga populationerna av *Dactylorhiza* och var entusiastisk över det här samarbetet.

Pietro och Salva Mazzola har ett lantställe i utkanten av Cefalú och vi blir visade runt i deras fantastiska trädgård. Här förstär jag att Rolf trivdes att vara och det finns många anteckningar i hans dagböcker från besök i familjen Mazzolas trädgård. Här finns en blandning av allehanda fruktträd som avokado, apelsin och

pompelmus och även ett drakblodstråd från Teneriffa. Här finns också en stor odling av kronärtskockor som är en populär gröda på Sicilien. Jag tänker på Rolf's bakgård med alla hans försök till odlingar som en skarp kontrast till denna överdådiga mångfald.

Pietro berättar vidare:

Det var vi som lockade Rolf att bosätta sig i Cefalù under vintrarna. Här hade vi möjlighet att träffas mera regelbundet och här var det nära till orkidémarkerna i Madoniebergen. Efter hand byggde Rolf upp en stor vänkrets i Cefalù varav många med botaniskt intresse.

Pietro Mazzola är numera pensionär men arbetar oförtrutet vidare med olika botaniska projekt, främst i Orto Botanico i Palermo. Han är fortfarande aktiv i föreningen Optima som även Rolf var medlem i och sommaren 2014 ska Optima ha sin kongress i Palermo. Optima är en förening för forskare som ägnar sig åt botaniska frågor kring Medelhavet.

Pietro har ägnat mycket tid åt den korsblommiga växtfamiljen och har bland annat reviderat släktet *Brassica* på Sicilien och beskrivit den för Sicilien endemiska *Brassica bivoniana*. Den växer hängande på kalkstensklippor och finns bara på västra Sicilien.

Under de sista åren på Sicilien lade Rolf ner mycket tid på att få sin *Checklist Flora Sicula* klar. Han hade god hjälp med dataläggning och utskrifter från Antonella och Antoine Giardino. Antonella har skoaffär på via Matteotti nr 17 snett över gatan där Rolf hyrde en lägenhet. Vi träffar Antonella i skoaffären vid vårt besök i Cefalù. Hon talar inte engelska men vid en senare översatt korrespondens berättar hon:

Jag träffade Rolf redan för cirka trettio år sen och vi hade en fin vänskap och jag hjälpte honom gärna med hans checklist. Alla de exkursioner där han lärde mig så mycket har jag bevarat i mitt hjärta.

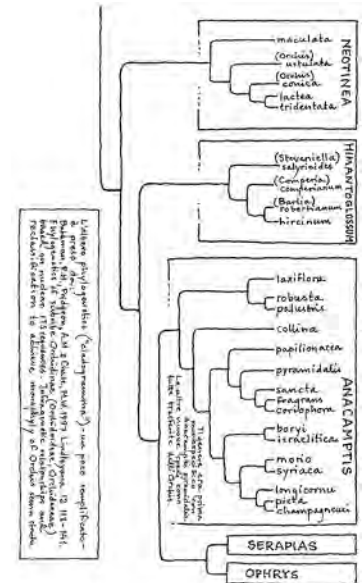
Rolf skriver i förordet:

Checklisten har sammanställts först och främst för mitt personliga bruk men också för alla mina vänner som är intresserade av ämnet. Det är ett index på slutet för att underlätta sökningen eftersom den systematiska ordning som används i denna lista skiljer sig mycket från de flesta av de flororna som används idag. Faktum är att jag hade fräckheten att lägga ordningar och familjer av de gömfröiga växterna enligt ett förslag från APG (The Angiosperm Phylogeny Group) från 1998. Även om det är lite tidigt att anamma dessa nya idéer om systematik, är jag övertygad om att det är värt att känna till dem.

För att samla in all information om upptäckter av växter som gjorts på Sicilien efter publiceringen av "Flora of Italy"

FIGUR 113. Pietro vid den korsblommiga örten *Brassica tinei* som är nära släkt med den för Sicilien endemiska *B. bivoniana*.

FIGUR 114. Utdrag ur orkidé- delen i Rolf's "Checklist Flora Sicula".

FIGUR 115. I byn Castiglione vid Alcantarafloden på Etnas nordsluttning växer *Helleborus bocconeii* subsp. *siculus* som är endemisk för Sicilien. Fotot är taget av Barbro Otterstedt i februari 2004.

Släktet *Helleborus* (julrosor) har många lokala former i södra Europa med mycket begränsad geografisk utbredning.

av Pignatti, har jag haft ovärderlig hjälp av min vän Pietro Mazzola, som alltid har uppmuntrat mig i mina amatörskriverier. Arbetet med att datalägga och renskriva gjordes av Antonella Giardina och Antoine Giardina har gjort den grafiska delen. Till dessa vänner kommer jag att förbli evigt tacksam!

Checklistan är mycket välgjord och omfattande och något liknande är inte gjort av någon inhemsk botanist. Antoine Giardina är själv botanist och utbildad i Palermo:

Rolf har alltid inspirerat mig att skriva och att fortsätta med mina växtillustrationer. När vi hade hjälpt honom att renskriva och utforma hans sicilianska checklist så insåg vi att han faktiskt inte var så intresserad av att publicera

den trots att det inte fanns något liknande för Sicilien tidigare. Den var bara till för att förtydliga hans egna idéer och att kunna ge den till de vänner som uppskattade den.

När checklistan var klar i januari 2002 skriver Rolf hem till vänner Barbro Otterstedt:

Jag har varit helt nerdrogad av tillverkningen av min superchecklist kompilerad ur en kombination av Pignattis Italienflora, Flora Europaea och Med-checklist. Nu är jag färdig och har ett effektivt basmaterial för mina fältstudier – nu kan jag invänta våren i lugn och ro.

Thomas Karlsson på Riksmuseet i Stockholm förärades ett exemplar av checklistan. Han berättar:

Redan innan APG-systemet presenterades hade Rolf mycket tankar om att det borde finnas ett modernare indelningssystem som baserade sig på verkligt släktskap istället för på morfologiska karaktärer. Han var mycket intresserad av dessa frågor och att göra listor och förteckningar var hans stora passion.

Släktet *Ophrys* var naturligtvis särskilt intressant. Redan våren 1969 började Rolf bekanta sig med dessa sydliga skönheter. På den skandinaviska halvön finns ju bara en art men i Medelhavsområdet finns många arter, underarter och lokala former. Som vanligt så finns det en mängd olika nomenklaturfrågor och den vanliga motsättningen mellan ”splitters” som gör arter av alla lokala former och de modernare ”lumpers”, som hellre slår ihop taxa i grupper och beskriver betydligt färre arter.

Delforge som gjort en bildflora om Europas orkideer och får anses vara en av de mer extrema ”splittrarna” anger cirka 45

arter från Sicilien medan danskarna Ærenlund Pedersen och Faurholdt i sin "The Bee Orchids of Europe" nöjer sig med 12 arter från Sicilien och ytterligare en handfull underarter. Detta stämmer förvånansvärt väl med den förteckning som Rolf gjorde redan 1980 då han varit på Sicilien några år och i dagboken hade en lista med 17 olika arter och underarter av *Ophrys*.

I den checklista han arbetade med på 2000-talet så är han faktiskt uppe i 34 olika *Ophrys*-arter från ön. Det förvånar mig då Rolf ofta var kritisk mot artjagande "splitters" och stödde de forskare som slog ihop avvikande lokala populationer i större arter. Det verkar som om han svängde mellan att vara en "lumper" när han umgicks med skandinaviska botanister medan han i umgänget med de sicilianska botanisterna accepterade deras syn på en mera splittrad uppdelning.

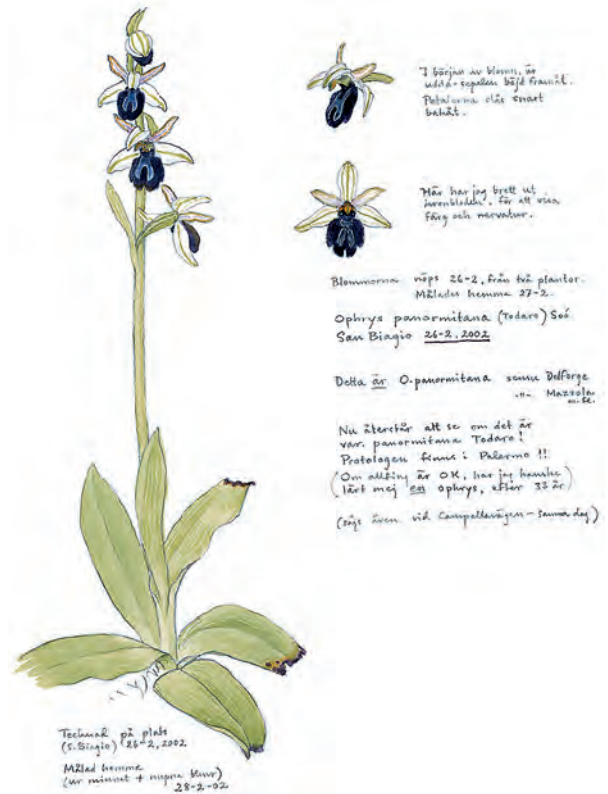
Den gängse uppfattningen bland de sicilianska botanisterna verkar vara cirka 30 sicilianska *Ophrys*-arter, så till exempel Antoine Giardina som gett ut boken "The Madonie Park orchids". Det är särskilt inom *Ophrys fusca*- och *Ophrys sphegodes*-grupperna som mångfalden är förvirrande och det finns många lokala former.

Ett exempel på en lokal form som av många fått eget artnamn är *Ophrys panormitana* (betyder ofrysen från Palermo). Det är en lokal form av spindelofrys (*O. sphegodes*) som bara finns i bergsområden på norra Sicilien. Vid inspelningen av "En man och hans blommor" berättar Rolf följande:

Den här ofrysen har vi dödförklarad nu. Jag tycker inte att det är en god art då den ingår i den naturliga variationen inom *sphegodes*-gruppen.

Följande exempel är ur en lång utläggning vid en brevväxling med Olle Hedvall där Rolf utvecklar sina tankegångar kring *Ophrys panormitana*:

Låt oss anta, att det har funnits (och finns fortfarande) en ålderdomlig form av *O. sphegodes* som är utvecklad här på Sicilien, under milda vårvintrar. Så länge den är ensam håller den sig ren. Om den blommar för länge, in i mars blir den borthybridiserad av något annat. Något annat kan då enligt tidigare orkidéforskare vara en från

FIGUR 116. Skisser och anteckningar om *Ophrys panormitana* ur Rolfs dagbok 2002.

FIGUR 117. Skisser och anteckningar ur Rolfs dagbok från Passo di Pantanelle 1987.

Ophrys discors

Passo di Pantanelle
18-4-87.

Ophrys oxycorymbos

Här sågs *O. oxycorh.* i alla variationer, även ganska småblommiga men *O. discors* skiljer sig klart - god art.

- sortg.
O. lunulata
O. lunulata x *oxycorymbos*?
O. bertolonii
Orelin italica
Ophrys lutea
Scoparia verna
 utsk. *Ophrys fuciflora*
O. speculum = *vernix* = *ciliata*
O. albata = *incubacca*
O. bumbysiflora
Orelin papilionacea (granuliflora)
Ophrys sicula (eller ett *sphogodes*-hyllat!) (= *exaltata*)

Ophrys lunulata växer här ymnigt - säkert den rikaste förekomst jag sett!

Av *O. discors* påträffades endast ett ex. i avsevärd blomning under en buske. Troligen inträffade blomningstiden långt tidigare.

Träffade holländare, som berättade om *Orelin* i östra om Ferla (med Neapoli di Pantelica).

början hybridogen art, som uppstått ur *sphogodes* (sensu latu) och någon typ av *O. fuciflora*. Den kan vara mycket gammal, men den har aldrig varit särskilt tidigblommande. Överlappningen mellan *O. panormitana* och denna hybridogena art har sedan resulterat i världens soppa!

Här har vi alltså en analogi till våra "sumpisar" [sumpnyckelkomplexet] om man ska tro Hedrén. Men *Dactylorhiza* är lite mer komplicerat, eftersom där finns två kromosomtal. *Ophrys*, sektion *Euophrys*, har alla samma kromosomtal och är alla helt infertila!! Här är det alltså pollinatörerna som bestämmer evolutionen.

Även i en anteckning från 2002 ifrågasätter han artstatusen hos *O. panormitana*.

Börjar tvivla på att det verkligen går att hålla isär *Ophrys panormitana* och *O. exaltata*. Vid kalkstenbrottet var dom väldigt typiska

panormitana i början av säsongen. Men det nya som kommer blir mindre och mindre panormitanska och mer och mer exaltatiga.

Trots det så dyker *panormitana* upp igen när Rolf sammanställer sin Checklist Sicula men då var han nog starkt påverkad av de lokala botanisterna som vidhåller att detta taxon har artstatus. I danskarnas europeiska ofrysflora är *O. panormitana* bara en synonym till en underart inom den stora *Ophrys sphegodes*-gruppen.

Många av Siciliens *Ophrys*-arter har förmodligen uppstått på plats och utvecklats lokalt via mutationer och hybridiseringar. Inom *Ophrys fuciflora*-gruppen finns ett exempel. I en av Rolfs anteckningar från 1987 förs ett resonemang om *Ophrys discors* (*biancae*) som är endemisk för Sicilien och är särskilt vanlig i kalkstensområdet söder om Etna:

Ophrys discors har en bruten läpp med pucklar, *O. oxvrrhynchos* har en platt, opucklad läpp. *O. discors* behöver tydligen inte ha skära (inte ens vita) kalkblad. Läppformen är det viktigaste kännetecknet. Under lupp kanske läppen vekar något hårigare än hos *O. oxvrrhynchos*, men ej markant. *O. discors* står naturligtvis mycket nära *O. oxvrrhynchos*!

Både dessa anses av senare botanister vara underarter till *Ophrys fuciflora*.

Pietro och jag har evinnerliga diskussioner om orkidésystematik. Pietro har blivit en traditionalist och vill inte hänga med på några nymodigheter.

Rolf: Jag säger att systematik och taxonomi bör som främsta mål ha att förklara evolutionen och inte att skapa användbara florer.

Pietro: Systematik och taxonomi bör skapa hanterbara och begripliga enheter – inte förklara evolutionen.

Rolf: Jag tycker det är dags att spola begreppet art. Art är ett mänskligt påfund och finns inte i naturen.

Pietro: Om vi spolar artbegreppet har vi inte längre något att hålla oss till. Då är vi helt förvirrade.

och så vidare i det oändliga.

I beskrivningar av Rolfs liv i turistbroschyrer och liknande sammanhang står det ofta att det finns en orkidé vid Medelhavet som är uppkallad efter honom. Det stämmer bara delvis. I början av 1980-talet då Rolf vistades långa perioder på Sicilien upptäckte han och Pietro en hybrid i bergsområdet Monte Pellegrino utanför Palermo.

Ophrys lacaitae och *Ophrys oxvrrhynchos* - R. Lidberg, Geraci Siculo, 28-9-1989

FIGUR 118. En art inom *Ophrys fuciflora*-gruppen är *Ophrys lacaitae* som här ses med *Ophrys oxvrrhynchos* från omgivningarna till Geraci Siculo.

FIGUR 119. Rolf bland ofrysarna. Tavlan är en litografi som delades ut som tack till dem som deltog i uppvaktningen av Rolf på femtioårsdagen 1980.

De avbildade på tavlan är från vänster *Ophrys tenthredinifera*, *O. bombyliflora*, *O. sicula* (numera *O. lutea* subsp. *galilaea*), *O. speculum*, *O. sphegodes* (troligen subsp. *atrata*), *O. lunulata*, *O. oxyrhynchos* (*fuciflora* subsp. *oxyrhynchos*), *O. bertolonii*, *O. lutea* och *O. sphegodes* (troligen subsp. *passionis*).

Växtplatsen var vid väggkanten i macchia där det även växte rikligt med praktofrys (*Ophrys tenthredinifera*). De hittade en ofrys som utseendemässigt var ett mellanting mellan praktofrys och Siciliens ofrys (*Ophrys lunulata*) varav den senare är endemisk för Sicilien.

Vännen Pietro skrev senare en artikel och beskrev detta fynd som en ny naturaliserad hybrid och gav den namnet *Ophrys ×lidbergii*. I artikeln beskriver Pietro namngivningen på följande sätt:

Hybridus amicissimo magistro in intelligendis mediterraneis Orchidaceis Rolfio Lidbergio, pictoro et botanico suecico, dicatus.

I en översättning från latinet lyder det ungefär:

Hybriden är tillägnad min nära vän Rolf Lidberg, den kloke läraren i Medelhavsområdets orkidéer, svensk konstnär och botanist.

Tyvär så anser de flesta botanister idag att det som beskrevs redan hade namngivits som *Ophrys ×benoitiana* och det är oklart om verkliga *O. tenthredinifera* är inblandad i denna hybrid. Det råkade vara så att den stod strax intill och lite förhastat antog Pietro och Rolf att *O. tenthredinifera* var en av föräldrarna baserat på rent utseendemässiga likheter. Rolf accepterade själv att hybriderna redan namngivits och sa vid något tillfälle:

Det här med att orkidéhybrid är uppkallad efter mig stämmer inte riktigt. Man är numera förpassad till synonymerna.

Pietro är dock av en annan åsikt. Hans svarar på min fråga om statusen för denna ofrys: ”Enligt min åsikt så är *Ophrys xlidbergii* fortfarande ett korrekt namn”.

I januari 2002 skriver Rolf till sin vän, kyparen Pambo på restaurang Klima i Limassol:

Dear Pambo, if you haven't already suspected it. I tell you now – I wont come to Cyprus this winter. I decided already this spring, when I went here from Cyprus that I wanted to try a winter here. Sicily is a kind of “home country” to me – I've come here so often and I have many friends here. Now I must say, that Sicily is not Cyprus, when talking about the climate. We have a rather bad winter here – often down to as low as +5.

Samma vinter skriver han i ett brev hem till vännen Barbro Otterstedt om sin vistelse i Cefalú:

Du kan inte ana vad jag mår bra här. Vilken oerhörd frihet jag upplever. Ingen har några synpunkter på vad jag bör göra. Och denna sociala samhörighet med detta småknasiga folk. Halva stan känner igen mig och får mig att känna mig väntad och välkommen. Sicilianarna har en förmåga att bry sig utan att lägga sig i – en nyfikenhet som inte är påträngande. Visst är de efterblivna ur ett nordeuropeiskt perspektiv men ändå med en stor visdom mitt i alla barnsligheter. Jag känner igen mycket som påminner om min barndom på 30- och 40-talet.

Rolf blev med åren en känd profil i Cefalú och när man går in i butiker och restauranger är det många som minns honom. Sista dagen på vår resa besökte vi en databutik för att skriva ut våra resehandlingar. Det visade sig att butiksägaren hade många målningar gjorda av Rolf och han ville gärna visa upp dem. Rolf bodde en tid på samma gata och fick ofta hjälp av butiksägaren med fax och telefonsamtal till Sverige.

När Rolf hade gått bort skrevs en lång nekrolog i en av lokal-tidningarna. En av Rolfs många bekanta i Cefalú, kulturjournalisten Mariangela Miciotto skrev kärleksfullt om hans liv och om hans orkidéutforskningar på Sicilien under rubriken: ”Så här kommer jag att minnas dig”. Texten avslutas med

Han var en person som aldrig lät bli att hälsa på någon, han var vänlig, god och ödmjuk och det är så jag kommer att minnas honom. Till sist skulle jag vilja tacka honom för att jag fick lära känna hans konst och hans personlighet.

FIGUR 120. En anteckning i dagboken från 26 juni 1979:

Suveränt blekekärr norr om Tibrandshögen på vänster hand om vägen till Vike.

Vid filminspelningen av den första delen av ”En man och hans blommor” 1980 besöker Rolf och Stig Ehneboms filmteam Vikekärret på Rödön i Jämtland. Där berättar Rolf ingående om flugblomstret (*Ophrys insectifera*), Nordens enda *Ophrys* och dess pollinationsbiologi. Han hade läst Bertil Kullenbergs banbrytande artiklar i ämnet redan på 1950-talet och haft möjlighet att själv undersöka flugblomstret på Öland och Gotland.

Den specialiserade blomman har en doft och en form som liknar en gaddstekelhona. Det är hanar ur släktena *Gorytes* och *Argogorytes* som genom sina parningsförsök hjälper till med pollineringen. Flugblomstrets blomningstid är anpassad till hanarnas flygning.

Rolf Lidberg-museet

I mitten av 1990-talet fanns planer på ett Rolf Lidberg-museum i Sundsvall. Projektet kallades "Rolf Lidberg gården – Jordens hus" och drevs av ett gäng entusiastiska vänner och bekanta till Rolf. Tanken var att helt nytt hus skulle byggas i Norra bergets sluttning strax intill Sundsvalls konserthus Tonhallen. Det skulle bli ett "ekologiskt" hus byggt av jordväggar med resurssnåla tekniska tillämpningar och låga driftskostnader. Det var meningen att Folkets Hus & Park som har verksamhet strax intill skulle stå för förvaltningen.

En av initiativtagarna var Nils Gärdegård som tillsammans med Rolf ordnade botaniska resor till Teneriffa under några år. Nils beskrev projektets vision som avslutades med orden:

Självklara ställningstaganden i viktiga livsmiljöfrågor och förstågan att för alla åldrar berätta i bild gör Rolf till en sann folkbildare som kan inspirera såväl barn som vuxna under mottot: Ta vara på din tid – var nyfiken!

Utställningar i huset skulle beskriva Rolfs olika sidor, naturligtvis trollmålararen och botanisten men också naturvårdaren, resenären, språkgeniet, underhållaren och rebellen. En musikal, en restaurang och en utsiktsterrass ingick också i planerna. Senare tillkom också Rolfs idé med en vinterträdgård med plantor från Teneriffa och Sicilien.

Meningen var att byggnaden skulle tas i drift 1998 och mycket tid lades ner på att söka bidrag från olika finansörer. Det blev svårigheter med finansiering och förvaltningen av den kommande verksamheten var svår att få till. Projektet rann så småningom ut i sanden vilket gjorde Rolf mycket nedstämd en period och det var också under dessa år som arbetet med "Medelpads flora" tappade styrfarten.

Det som hände några år senare var mera positivt. År 1998 bildades föreningen Järkvissle Trollby i Rolfs hemby. Målet var att skapa en miljö där Rolfs unika och breda kunskaper skulle presenteras i en pedagogisk miljö. Platsen var några tjänstemannavillor för kraftverkets servicepersonal. De hade övergivits efter att driften av kraftverken automatiserats och hade stått tomma några år.

Trollbyn har sedan successivt byggts ut och består 2012 av tre hus. Det är ett café och en försäljningsdel i det första huset, en naturutställning om bygdens natur i det andra och ett personligt Rolf-museum i det tredje huset. Rolf-museet blev färdigt 2008 och där kan man ta del av minnen från hans uppväxt, hans botaniserande i olika delar av Europa och även titta på filmerna "En man och hans blommor" i tre delar. Föreningen Järkvissle Trollby håller oppet med ideella krafter under två sommarmånader men

FIGUR 121. Lidens Flora finns att köpa i Järkvissle Trollby som ligger vackert på älvbrinken i Rolfs hemby.

FIGUR 122. Järkvissle Trollby ligger i sydslutningen mot Indalsälven ungefär 500 meter från landsvägen mellan Liden och Bispgården. Evenemanget Trollnatta anordnas andra lördagen i juli varje år. Rolf deltog på Trollnatta de sex första åren. Fotot är från Trollnatta 2004.

visningar därutöver kan beställas. På caféet kan bland annat Rolfs Liden-flora köpas som han gjorde speciellt till öppnandet av Trollbyn. Floran är en förteckning över hemssockens alla kärleväxter med illustrationer och kommentarer av Rolf.

I samband med starten av Trollbyn påbörjades också en årlig kulturell aktivitet, ”Trollnatta” som går av stapeln andra lördagen i juli. Då bjuds artister och vänner till Rolf in och bygdens folk och många turister sluter upp. Rolf deltog de sex första åren med visunderhållning och trolltecknande. Så fick han då äntligen sitt eget museum, kanske inte riktigt enligt de storvulna planerna i Sundsvall men ett i högsta grad levande minne över Järkvissles universalgeni.

Sommaren 2004

Sommaren 2004 skulle bli Rolfs sista i jordelivet. Han beklagade sig redan under försommaren över smärtor i ryggen. Han trodde länge att det var ett efterhängset ryggskott men det skulle visa sig vara betydligt allvarligare.

Vännerna Jan-Olof Tedebrand och Hjördis Lundmark hade åtagit sig att organisera Svenska Botaniska Föreningens årliga botanikdagar i Medelpad 2005. Rolf gladde sig åt detta och såg också en möjlighet att ett sådant evenemang skulle mobilisera de lokala botanisterna till att slutföra det eviga arbetet med landskapsfloran.

I början av juni 2004 träffades de lokala botanisterna hemma hos Jan-Olof och planerade utfärderna. I slutet av juni åkte vi ut och rekognoscerade för det kommande årets exkursioner.

FIGUR 123. Många barnböcker skrevs med Rolf Lidbergs troll- och växtmålingar som illustrationer. De gavs ut på förlaget Carlsen/if och senare på Bonniers. Monica Stein som var redaktör för böckerna berättar:

Det var förlagschefen som tog kontakt med författarna och med Rolf. De utgick helt enkelt från trollvykortet och satte ihop en historia så gott det gick. Rolf gjorde aldrig några bilder specifikt för böckerna. Han var dock alltid med på idéerna och samarbetet fungerade väl.

De första barnböckerna hade text av Jan Lööf, skaparen av Skrot-Nisse med flera som också är en framstående tecknare. Boken på bilden, "Ett trollbröllop", gavs ut 1992 och skrevs av Erik Arpi. Det var ofta blommor med i barnböckerna och i denna historia letar barnen efter en skogsfru till brudbuketten så att trollflickan Skimpa och trollpojken Jompe kan gifta sig.

En dag åkte vi på "kustturen" och besökte klådrisstränder vid Indalsälven, sötgräslokaler vid Ljustorpsån samt ängsmarker, gråallundar och havsstränder i Tynderö.

Rolf var på gott humör trots sin värk och hängde med bra på vandringarna. Trots att han var glad över att botanikdagarna skulle bli av så muttrade han över att vissa områden inte skulle hinnas med. Några av de finaste sydväxtbergen hade han gärna velat visa upp men han insåg att det skulle ta för mycket tid av exkursionsprogrammet. När man som Rolf hade hållit på med sin Medelpadsflora större delen av sitt liv så var ambitionerna höga och det var så mycket han ville visa för den samlade svenska botaniska parnassen.

Tyvärr fick han inte uppleva sina egna botanikdagar och flera av de besökande botanisterna sörjde över att de inte fick möjlighet att träffa Rolf. Trots hans frånfalle blev botanikdagarna i Medelpad mycket lyckade och blev också en nystart för landskapsfloran precis som Rolf hade önskat.

Ytterligare en bit in i juli besökte ett gäng lokala blomstervänner trakterna kring Åvike bruk i Medelpads nordöstra hörn. Det var en riktigt varm sommardag då vi klättrade över Svartbergets diabasklyftor och då märktes det att Rolf inte var i någon bra kondition längre. Han som varit en uthållig och vig vandrare i hela sitt liv hade svårt att hänga med och vi fick hjälpa honom upp på flera ställen. Exkursionen gav inte så mycket nytt till landskapsfloran då Rolf hade besökt även dessa områden, liksom så många andra av landskapets avkrokar tidigare.

Under sommaren är Rolf också upptagen med att planera en resa för en stor grupp italienska vänner. Arton personer från tre familjer, däribland borgmästaren från Geraci Siculo där Rolf är hedersmedborgare skulle se Norden för första gången. Han tyckte att det var trevligt att hans sicilianska vänner skulle komma men det blev slitsamt med reseplaneringen och alla arrangemang. För att visa upp det finaste i Norden skulle han ta med dem till det norska fjordlandskapet.

I början av augusti kom hela sällskapet upp och via Stockholm och Sundsvall åkte de först till Jämtland. Vid Tännforsen försökte Rolf att intressera italienarna för den intressanta floran men tyvärr var ingen i det här sällskapet särskilt botaniskt intresserad. För att vanliga sicilianare ska intressera sig för växter så krävs det något utilitistiskt skriver han i sin reseberättelse.

Trollstigen i Møre og Romsdal var ett "måstebesök" och Rolf var lyrisk över alla de tusentals fjällbrudar som hängde på klipporna. Här skulle det löna sig att botanisera. Trots att vägen är mycket smal och krokig finns det gott om parkeringsställen skriver han vidare i berättelsen. Glaciären Jostedalsbreen var en av resans mest spektakulära sevärdheter men också färjturerna

på Aurlandsfjorden och Nærøyfjorden var fantastiska upplevelser för italienarna.

Fyresdal i Telemark var målet där de stannade några dagar och Rolf och Barbro Otterstedt fick lite tid att botanisera på egen hand och besökte ett atlantiskt "hängkärr" med dess typiska arter, till exempel myrlilja (*Narthecium ossifragum*) och klockljung (*Erica tetralix*).

En av Rolfs många vänner, den norske arkitekten Alf Howlid anslöt i Fyresdal. Han visade det okända Telemark, bland annat Kvitseid hembygdsområde och en kyrka från 1200-talet och det var sevärdheter som uppskattades av sicilianarna. Det blev också folksång av Alfs hustru Hanne och visor från Sicilien med Rolf och hans vänner. Via Oslo kom de hem till slut och Rolf skriver ett stort "Puhhhh!" i dagboken. På grund av sjukdomen blev den här resan extra jobbig.

När hösten kom planerade Rolf som vanligt att bege sig till sitt kära Sicilien. Han hade tänkt åka ganska tidigt för han hade mycket han ville göra denna höst. Eftersom ryggvärken inte gav med sig så blev han dock kvar några veckor till. Arne Johansson från Järkvissle passade på att intervjua Rolf under dessa höstveckor. Resultatet blev en lång inspelning där Rolf berättar om sitt innehållsrika liv från barndomen i Järkvissle till de senaste vintrarna på Sicilien.

I oktober bestämde han sig för att strunta i sitt ryggskott och åka söderut. De kommande veckorna på Sicilien blev dock jobbiga och han hade svårt att hänga med på vännernas exkursioner och han insåg till slut att han måste uppsöka läkare. Två dagar före julafton fick han besked från sjukhuset i Palermo där han undersökts några veckor tidigare. Det är en tumör i den ena njuren som måste opereras bort. Strax efter jul är han åter i Sundsvall och får träffa svenska läkare men det finns tyvärr inget att göra.

Jag besöker Rolf i början av februari 2005, en vacker vinterdag med gnistrande snö utanför fönstret. Vi talar om skidåkning och Rolf minns skidturen i barndomens idylliska landskap. Blicken är dystert men han är sig ändå ganska lik i sin planering och talar om det fortsatta arbetet med landskapsfloran och vi tittar igenom några av pärmarna med utbredningskartor. Någon vecka senare blir han hastigt sämre och avlider på Sundsvalls sjukhus.

Jan-Olof Tedebrands minnestext om Rolf i Svensk Botanisk Tidskrift 2005 avslutas med:

FIGUR 124. Rolf Lidberg i sitt hem i september 2004.

Begravningen i hemkyrkan i Liden och minnesstunden efteråt i hembyn Järkvissle blev en stämningfull sista hälsning till en i dubbel mening rar botanist och människa. Rolf gillade själv minnesstunder vid begravingar. Då samlas alla nära och kära kompisar från jordelivet brukade hans säga! Minnesstunden i hembyn Järkvissle blev en sådan stark upplevelse. Sicilianerna och orkidékännarna Antoine Giardina och Pietro Mazzola var med oss. Pietro höll ett inspirerat minnestal till minnet av sin orkidékompis. Traktens spelmanslag smekte på stråkar fram naturlyriska låtar från älvdalen. Lyssnade man riktigt noga så kunde man även höra Rolfs hjärtliga storgarv uppifrån bergen, skogarna och myrarna! **SBT**.

Lidbergiana

PUBLIKATIONER SOM NÄMNS I TEXTEN

- Något om brunkullans utbredning och ekologi i Sverige. Artikel i tidskriften *Flora & Fauna* 1976.
- Vetenskaplig artikel om säcknycklar på Sicilien: Mazzola, P., Lidberg, R. & Raimondo, M. 1981: Critical notes on the Sicilian flora: The genus *Dactylorhiza* Necker ex Nevski sect. *Dactylorhiza*. *An. Jard. Bot. Madr.* 37(2).
- Beskrivningen av *Ophrys x lidbergii*: Mazzola, P. 1982: Contributo alla conoscenza delle Orchidaceae in Sicilia. *Ophrys x lidbergii* Mazzola, hybr. nat. nov. *Webbia* 36(1).
- Hans Reinhardts artikel i den vetenskapliga tidskriften *AHO Mitteilungsblatt* 1985: Skandinavische und alpine *Dactylorhiza*-Arten.
- Medelpads svampar, sammanställning över landskapets fynduppgifter. Sundsvalls mykologiska sällskap 1985.
- Orkidéer, Europas vildväxande arter. Bo Mossberg och Sven Nilsson, W & W 1987.
- Sol, fuego, cabras y mar en las noches de San Juan. Hembygdsbok från Teneriffa av "Chucho" Dorta, 1992, med ett kapitel av Rolf.
- Beskrivningen av *Entoloma lidbergii*: Nordeloos, M. E. 1994. *Studies in Entoloma* 14. Some new species and new

records. *Österr. Z. Pilzkd.* 3.

- Lidens flora. Utgiven av Järkvissle Trollby 1999.
- Checklist Siculo 2002. En checklista över Siciliens alla kärlväxter uppbyggd enligt APG-systemet.
- Museiguide för Rolf Lidberg. Museet vid Järkvissle Trollby, Järkvissle Film & Media 2008.
- Medelpads flora. Rolf Lidberg och Håkan Lindström, SBF-förlaget 2010.

FILMER OM ROLF

- En man och hans blommor, del 1 från Medelpad. Stig Ehnebom och Rolf Gripsäter 1980.
- En man och hans blommor, del 2 från Sicilien. Stig Ehnebom och Rolf Gripsäter 1981.
- En man och hans blommor, del 3 från Nordkap. Stig Ehnebom och Rolf Gripsäter 1982.
- Rolf Lidberg berättar om blårapunkeln. Tommy Joneström 1986.
- Strövtåg på Teneriffa, 16 st kortfilmer. Stig Ehnebom och Rolf Gripsäter 1989.
- Trollmålaren Rolf Lidberg – Konstnärsporträtt. Järkvissle Film & Media 2000.
- Med liv och lust, vänner minns Rolf Lidberg. Järkvissle Film & Media 2010.

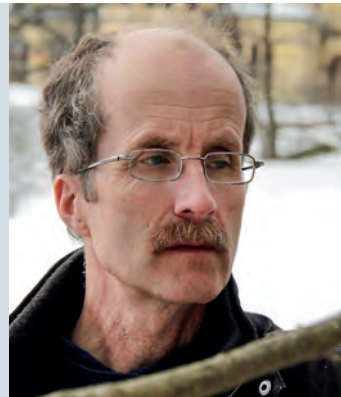
Grundström, S. 2013: Botanisten Rolf Lidberg. [Rolf Lidberg – the botanist.] *Svensk Bot. Tidskr.* 107: 132–235.

Rolf Lidberg (1930–2005) was a Swedish painter and illustrator, well known for his pictures of good-natured trolls. Lidberg was also a prominent amateur botanist with a special interest in

orchids. In this biography I focus on his botanical achievements.

Stefan Grundström är ekolog vid Timrå kommun och nybliven ordförande i Svenska Botaniska Föreningen.

Adress: Älgsjö 103, 871 92 Härnösand
E-post: stefan.grundstrom@hotmail.com

Förteckning över illustrationer

Figur	Fotograf/illustratör	Källa		
Framsidan	Bert Persson		Fig. 59	Gösta Åslund
Fig. 1	Pictus – Pia Niemi		Fig. 60	RL
Fig. 2	Okänd	Järvissle Trollby	Fig. 61	RL
Fig. 3	Rolf Lidberg (RL)	Familjen Lidberg	Fig. 62	Håkan Sundin
Fig. 4	RL	Familjen Lidberg	Fig. 63	Okänd
Fig. 5	RL	Medelpadsarkivet	Fig. 64	Stefan Mörtberg
Fig. 6	Okänd	Familjen Lidberg	Fig. 65	Pictus – Pia Niemi
Fig. 7	RL	Medelpadsarkivet	Fig. 66	RL
Fig. 8	RL	Medelpadsarkivet	Fig. 67	RL
Fig. 9	Tommy Söderlund	Medelpadsarkivet	Fig. 68	Wanja och Tommy Joneström
Fig. 10	RL	Medelpadsarkivet	Fig. 69	RL
Fig. 11	RL	Medelpadsarkivet	Fig. 70	Wanja och Tommy Joneström
Fig. 12	Pictus – Pia Niemi	Medelpadsarkivet	Fig. 71	RL
Fig. 13	RL	Medelpadsarkivet	Fig. 72	RL
Fig. 14	RL	Medelpadsarkivet	Fig. 73	RL
Fig. 15	Tore Persson	Sundsvalls museums fotoarkiv	Fig. 74	Nils Gärdegård
Fig. 16	RL	Medelpadsarkivet	Fig. 75	RL
Fig. 17	RL	Familjen Lidberg	Fig. 76	Pictus - Pia Niemi
Fig. 18	RL	Familjen Lidberg	Fig. 77	Michael Dodd
Fig. 19	RL	Kungliga biblioteket	Fig. 78	Michael Dodd
Fig. 20	Pictus – Pia Niemi	Sundsvalls museums fotoarkiv	Fig. 79	RL
Fig. 21	Bo Schillander	Medelpadsarkivet	Fig. 80	Nils Gärdegård
Fig. 22	RL	Medelpadsarkivet	Fig. 81	RL
Fig. 23	RL	Medelpadsarkivet	Fig. 82	Bo Mossberg
Fig. 24	Pictus – Pia Niemi	Medelpadsarkivet	Fig. 83	Gösta Åslund
Fig. 25	Tomas Gunnarsson	Barbro Otterstedt	Fig. 84	Stefan Grundström
Fig. 26	RL	Medelpadsarkivet	Fig. 85	Håkan Sundin
Fig. 27	RL	Sundsvalls museums fotoarkiv	Fig. 86	RL
Fig. 28	RL	Medelpadsarkivet	Fig. 87	Ralf Bernd-Hansen
Fig. 29	RL	Medelpadsarkivet	Fig. 88	Olle Hedvall
Fig. 30	Bo Schillander	Sundsvalls museums fotoarkiv	Fig. 89	Stefan Grundström
Fig. 31	RL	Järvissle Trollby	Fig. 90	Kjell Olofsson
Fig. 32	Sven Ekblom		Fig. 91	RL
Fig. 33a	Kjell Olofsson		Fig. 92	Pictus – Pia Niemi
Fig. 33b	Siw Muskos		Fig. 93	Kjell Olofsson
Fig. 34	RL	Siw Muskos	Fig. 94	RL
Fig. 35	Okänd	Familjen Lidberg	Fig. 95	Barbro Otterstedt
Fig. 36a	RL	Maria Teresa Basso	Fig. 96	Pictus – Pia Niemi
Fig. 36b	Maria Teresa Basso	Maria Teresa Basso	Fig. 97	RL
Fig. 37	RL	Medelpadsarkivet	Fig. 98	Bo Nylén
Fig. 38	RL	Medelpadsarkivet	Fig. 99	RL
Fig. 39	Stefan Grundström		Fig. 100	RL
Fig. 40	Bo Mossberg		Fig. 101	Stefan Grundström
Fig. 41	Pictus – Pia Niemi		Fig. 102	Pictus – Pia Niemi
Fig. 42	Bo Mossberg		Fig. 103	RL
Fig. 43	Pictus – Pia Niemi		Fig. 104	RL
Fig. 44	RL	Medelpadsarkivet	Fig. 105	RL
Fig. 45	Gösta Åslund		Fig. 106	RL
Fig. 46	Pictus – Pia Niemi		Fig. 107	Barbro Otterstedt
Fig. 47	RL	Gösta Åslund	Fig. 108	Stefan Grundström
Fig. 48	Bo Mossberg		Fig. 109	Johanna Öhrling
Fig. 49	Bo Mossberg		Fig. 110	RL
Fig. 50		Medelpadsarkivet	Fig. 111	RL
Fig. 51	Pictus – Pia Niemi		Fig. 112	Stefan Grundström
Fig. 52	RL	Familjen Lidberg	Fig. 113	RL
Fig. 53	Bo Mossberg		Fig. 114	Stefan Grundström
Fig. 54	Bo Mossberg		Fig. 115	Barbro Otterstedt
Fig. 55	Bo Mossberg		Fig. 116	RL
Fig. 56	Pictus – Pia Niemi		Fig. 117	RL
Fig. 57	Gösta Åslund		Fig. 118	RL
Fig. 58a	Gösta Åslund		Fig. 119	RL
Fig. 58b	Gösta Åslund		Fig. 120	Bernd Haynold
			Fig. 121	RL
			Fig. 122	Tore Löfvenius
			Fig. 123	RL
			Fig. 124	Bodil Bergqvist
				Järvissle Trollby Medelpadsarkivet
				Familjen Lidberg
				Medelpadsarkivet Medelpadsarkivet
				Medelpadsarkivet Medelpadsarkivet
				Medelpadsarkivet
				Medelpadsarkivet
				Nils Gärdegård Medelpadsarkivet
				Järvissle Trollby
				Amanita Photo Library Amanita Photo Library Medelpadsarkivet
				Barbro Otterstedt
				Olle Hedvall
				Medelpadsarkivet
				Medelpadsarkivet
				Barbro Otterstedt
				Medelpadsarkivet Medelpadsarkivet
				Järvissle Trollby Medelpadsarkivet Medelpadsarkivet Medelpadsarkivet
				Medelpadsarkivet Barbro Otterstedt
				Medelpadsarkivet Barbro Otterstedt
				Medelpadsarkivet Medelpadsarkivet
				Järvissle Trollby Järvissle Trollby
				Wikimedia Commons Järvissle Trollby
				Bonniers Scanpix